

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ і НАУКИ УКРАЇНИ
СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ГУМАНІЗАЦІЯ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ**

Науково-методичний збірник

(Випуск XXXVII)

**«ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ
У ДІАЛОЗІ З СУЧАСНІСТЮ:
ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА»**

Слов'янськ, 2007

УДК 371.13
ББК 74.202
Г.94

Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В.І.Сипченка. – Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2007. – 182 с.

Редакційна колегія:

Сипченко В.І.

– кандидат педагогічних наук, професор
(відповідальний редактор).

Борисов В.В.

– доктор педагогічних наук, доцент
(заступник відповідального редактора).

Євтух М.Б.

– академік АПН України, доктор педагогічних наук,
професор.

Гавриш Н.В.

– доктор педагогічних наук професор.

Шевченко Г.П.

– доктор педагогічних наук, професор.

Ляшенко О.І.

– доктор педагогічних наук, професор.

Золотухіна С.Т.

– доктор педагогічних наук, професор.

Плахотнік О.В.

– доктор педагогічних наук, професор.

Яворська С.Т.

– доктор педагогічних наук, доцент.

Пономарьова Г.Ф.

– кандидат педагогічних наук, доцент.

Панасенко Е.А.

– кандидат педагогічних наук, доцент.

У збірнику наукових праць представлені результати досліджень науковців, які працюють над проблемами розвитку сучасної освіти та науково-педагогічної думки у теоретичному, історичному та практичному аспекті.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів педагогічних навчальних закладів, практичних працівників системи освіти.

The following miscellany shows the result of the researches of the scholars, who work at the problems of the developing modern science and scientific-pedagogical thought in t historical and practical aspects.

For scholars, teachers, postgraduates, students of pedagogical educational institutions, workers of education.

Збірник наукових праць є фаховим виданням з педагогічних наук
(Бюлетень ВАК України № 3, 1999 р.).

**Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8844, видано 09.06.2004 р.**

Державним комітетом телебачення і радіомовлення України

Друкується за рішенням Вченої ради
Слов'янського державного педагогічного університету
(протокол № 1 від 06.09.2007 р.)

СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Богуш А.М.

АЗБУКА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Назва статті може викликати запитання: Чому саме азбука? Чому слову «громадянськість» передує таке просте на перший погляд слово «азбука»? Всі ми добре знаємо, що азбука – це усталене в певному суровому порядку зібрання літер від А до Я, яке є незмінним. Яке це має відношення до людини? Кожна людина, яка народилася, живе, виховується, навчається, працює в певній країні має право ідентифікувати себе, своє власне «я» з глибоко ємним словом «громадянин»: «я громадянин України». Натомість громадянином не народжуються. Громадянином потрібно стати, засвоїти насамперед, за образним виразом В.Сухомлинського, азбуку громадянськості в усталеному життєдіяльнісному і життєтворчому просторі людського життя.

Перша сторінка азбуки громадянськості започатковується з перших кроків життя дитини, з перших кроків її соціалізації, з першого крику дитини, який є стимулом до встановлення перших взаємовідносин з матір'ю, з її ставлення до матері.

У житті дитини-немовляти буває такий період, коли вона робить для себе велике відкриття: виявляє, що своїм криком, плачем, рухами ручок і ніжок можна вплинути на поведінку тих, хто задовольняє її потреби й бажання. Можна примушувати їх відкласти найпильнішу роботу і бігти до неї. Дитина з подивом переконується, що у неї для задоволення своїх потреб, бажання є могутній сигнал і регулятор – крик, який приносить їй перше егоїстичне задоволення: все, що я захочу, буде зроблено. Водночас завдає матері болю і турботи. Відтак, добро для дитини обертається злом для матері. Це перші кроки неправильного, спотвореного виховання. В.О.Сухомлинський застерігав батьків: «Від того, як мати реагує на крик і плач немовляти, як задовольняються перші бажання дитини і як на основі цих бажань створюються потреби, залежить великою мірою моральне здоров'я майбутнього громадянина, його здатність бути вихованою особистістю» [4:449].

Звідси перша азбучна істина, адресована В.Сухомлинським батькам: навчити маленьку дитину відчувати, а потім і розуміти, що добро тільки тоді добро, коли від нього не плачуть люди – в цьому логіка й діалектика громадянськості [4:450]. Громадянська сутність людини виявляється в її відносинах, стосунках, ставленнях, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні й духовні потреби, дитина включається в громадянське суспільство, стає її членом, майбутнім громадянином. Саме в сім'ї, в дошкільному закладі, а потім і в школі «дитина дістає уроки

4 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

громадянськості» [4:425]. Та це, зазначає педагог, тільки азбука, перші елементарні уроки громадянськості, які спонукають дитину тільки до виконання правил співжиття. Якщо дітей не залучати в активне громадянське життя в суспільстві, в дітей, за словами В.Сухомлинського, виховується громадянська інфантильність, яка призводить не тільки до громадянської байдужості, але й до обмеження інтелектуальних інтересів.

Вдумливий педагог звертається безпосередньо до дітей з такими словами: «Ти не завжди будеш дитиною – вмій вдуматись у глибокий зміст цієї істини» [6:161]. І продовжує далі пояснювати смисл людського життя: «Ми приходимо у світ і спочатку буваємо маленькими дітьми для того, щоб ставши дорослими, прожити життя справжніми людьми. Живе й черв'як, живе й курка, живе й віл, але їхнє життя таке далеке від людського, як далекі нірка черв'яка, куряче сідало і волове стійло від кабіни космічного корабля. Намагайтеся швидше стати духовно зрілим творцем-мислителем, трудівником... твоє безсмертя в тому, що ти можеш створити для людей». [6:161].

На глибоке переконання В.О. Сухомлинського, найбільше сприятливим для громадянського виховання є дошкільний і молодший шкільний вік, оскільки в цьому віці формується здатність дитини «бути виховуваним», здатність піддаватися виховному впливу педагога. «А здатність захоплюватися, одухотворюватися громадянською красою, подвигом, - зауважує В.Сухомлинський, відкриває дитячі серця, вашого, вихователю, впливу, для впливу словом» [4:434]. Так само легко як дитина засвоює в найбільш сензитивний період свого життя шкільну абетку, так само легко в перші роки свого життя дитина засвоює азбуку громадянської соціалізації. Натомість, щоб вплинути на дитину, виховати з неї майбутнього громадянина, вихователь сам повинен бути громадянином, добре розуміти, що таке громадянськість. «Саме тоді, пише Вчитель, - коли слухаючи мене, Івась бачить, відчуває в мені передусім громадянина-однодумця, він і починає активно ставитися до самого себе. Громадянськість – це пристрасть людського серця, і донести до юних душ пристрасть боротьби можна лише тоді, коли ти сам постаєш перед своїми вихованцями як громадянин» [4:431].

Що ж потрібно педагогу, щоб він в очах дітей був справжнім громадянином? Виявляється, для дітей недостатньою є ідейно-громадянська переконаність учителя. Вчителю-громадянину, за глибоким переконанням В.О.Сухомлинського, з одного боку, потрібні передусім педагогічна культура, спеціальні знання, вплив слова на душу вихованців, потрібне велике мистецтво бачити людину в кожній дитині, відчувати серцем найтонші порухи її душі, а з другого боку, вихованці мусять відчувати вчителя, жити в атмосфері особистого ставлення до того, про що він їм розповідає, зливатися в єдине ціле, відкриваючи «великий світ громадянськості». На шпальтах численних статей, педагогічних роздумів і книг В.О. Сухомлинського ми знаходимо як розуміння ним сенсу самого поняття «громадянськість», так і шляхи його виховання у дітей і учнів на різних вікових етапах їхньої життєдіяльності.

Відтак, громадянськість, за В.Сухомлинським, це насамперед відповідальність, обов'язок – та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає своє життя служінню ідеалові [4:429].

Громадянськість – це наявність в особистості громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, моральної світоглядної усталеності, незламності, патріотичної вірності, високої духовності, відданості Батьківщині [4:145]. Громадянськість – це моральні і духовні цінності кожної людини, це її ставлення до себе, до близьких і рідних, до інших людей, до довкілля, в якому вона живе, це її мовленнєвий етикет, її стиль життя у громадянському суспільстві. Щодо громадянського виховання, то за В.Сухомлинським, це виховання на громадянських ідеях, а ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, і їх не повторюють щодня і на кожному кроці, як не читає мати останнього листа, що поліг на полю бою [:365].

Зауважимо, що назва кожної статті, кожної книги у В.О.Сухомлинського вже спрямована на виховання громадянина.

Найбільш ефективний шлях, крім власної громадянськості вчителя, виховання майбутнього громадянина В. Сухомлинський вбачає в систематичних бесідах з учнями від першого класу до випускного. Ним було складено програму і, по суті, розроблено «громадянський кодекс випускника школи». Ось тут тільки декілька заповідей з громадянського кодексу учнів:

- Ти народився людиною, але людиною треба стати: навчитися виражати себе в переконаннях і почуттях, волі і прагненнях, у ставленні до себе і до інших людей.

- Опанувати знання – справа всього життя, і чим старанніше розпочав ти цю справу в роки дитинства й отрочтва, тим більше радощів пізнання, мислення тобі дістанеться у зрілі роки. Тільки той може стати справжньою людиною, хто дивиться вперед, знає, що йому треба зробити за своє життя.

- Пам'ятай, є ідея, найсильніша від усіх інших цінностей і багатств, яка облагороджує твою душу, це ідея вірності своєму народові, Батьківщині, готовність віддати життя за її щастя.

- Є святині, які ні з чим не можна порівнювати. Це – Батьківщина, синівська вірність, відданість тій землі, де ти народивсь і осмислив сам себе, тому народові, який вигодував і зростив тебе.

- Справжнє народження тебе як громадянина, мислячої, одухотвореної благородними ідеями людини, трудівника, борця за торжество щастя і правди, сім'янина відбувається завдяки тому, що ти – син народу; в тобі як сонячне світло у краплі води, відбивається його велич і слава, його любов і надія, його нерозривна єдність з тими дорогими нашому серцю куточками, які входять у наше життя як вічне, незнищенне, незгасне.

- Сенс твого патріотичного ставлення до Батьківщини полягає в тому, що її рідний куточок (село, місто, селище) на все життя входить у твою душу, хвилює її як перше животворне джерело, з якого кожний з нас почався. Ніколи не забувай про свою теплу, затишну колиску. з якої ти

6 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

вилетів, як пташеня, що якби не вона – ти був би ніщо, перед тобою не відчинилися б двері у величезний світ Батьківщини.

- Думай і роби все для того, щоб перемогли добро і справедливість.

- Юнаки і дівчата, ви повинні знати історію свого народу; у ваші душі повинні ввійти кращі народні традиції, стати для вас святим законом.

- Не забувай, юний громадянине, що в житті твоєму настане момент, коли тобі доведеться виявити мужність, стійкість, готовність до напруження всіх фізичних і духовних сил, коли, з одного боку, - радість, втіхи, блага, а з другого, - злигодні, самопожертва, навіть смерть в ім'я життя і щастя людей. Готуй себе до того, щоб у потрібний момент піднятися на вершину доблесті – і перемогти [6] і т. ін.

Щоб реалізувати складений «Громадянський кодекс учня», В. Сухомлинський розробляє «Правила» виховання громадянськості для вчителя початкової, основної і старшої школи, а також для батьків. Кожне сформульоване ним правило було проілюстроване яскравими прикладами з особистого вчительського досвіду роботи з учнями та їхніми батьками, з досвіду педагогічної діяльності справжнього громадянина нашої країни – педагога, філософа, вчителя, практика, директора школи, вченого – Василя Сухомлинського.

Підвалини громадськості, як зазначав В.Сухомлинський, започатковуються в ранньому і дошкільному віці. Нажаль, у чинних програмах відсутні будь-які завдання щодо виховання майбутніх свідомих громадян України.

Відповідно до педагогічних сентенцій азбуки громадянськості В.О.Сухомлинського та основних положень концепції Громадянського виховання в Україні, [3] нами була розроблена тематична програма для дітей дошкільного віку „Моє довкілля” [1], яка передбачає формування підґрунтя майбутніх свідомих громадян України.

Програма складена відповідно до змісту державного стандарту освіченості випускника дошкільного закладу Базового компонента дошкільної освіти. Програма охоплює всі сфери життєдіяльності дитини в довкіллі: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам».

Кінцевою метою навчально-виховної роботи за програмою „Моє довкілля” є засвоєння узагальнених емпіричних уявлень про довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини, духовну спадщину, формування потреби пізнати свою країну, довкілля; свідоме ставлення до інших людей, природного й соціокультурного середовища, до традицій і звичаїв українського народу; особистості культури і культури поведінки в довкіллі; виховання у дітей зачатків громадянськості.

Специфіка програми полягає в інтеграції знань з різних розділів нині чинних загальнопедагогічних програм: рідна природа, ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, розвиток мовлення, художня література, народознавство, образотворче мистецтво. Такий підхід дає змогу сформулювати у дітей поняття про цілісність довкілля, що їх оточує,

природне, предметне і соціокультурне оточення, середовище життєдіяльності людини як біологічної та соціальної істоти. Водночас засвоєння матеріалу, запропонованого програмою „Я і Україна”, підготує дітей до вивчення навчального курсу «Моє довкілля» у початковій школі. Пізнавальною метою програми є:

- формування у дітей узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань про живу і неживу природу, причинні взаємозв'язки і взаємозалежності у природі;

- дати поняття про природне довкілля як цілісний організм, в якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, предмети в їх багатоманітності, єдності, русі й мінливості;

- прищепити практичні вміння діяти у природному і предметному довкіллі;

- сформувати систему знань про суспільство, свою Батьківщину Україну, її історичні витоки, духовну спадщину українського народу, його символи, обереги, традиції, звичаї, культуру; взаємозв'язок культури багатонаціональній державі;

- сформувати теоретичне підґрунтя для подальшого інтелектуального розвитку дитини у початковій школі.

Розвивальна мета передбачає:

Розвивати:

- сенсорну сферу дитини, відчуття насолоди від спостережень і результатів праці у природі; стійкий інтерес до природних явищ і природи;

- екологічне мислення і світорозуміння, позитивно-емоційне природоохоронне ставлення до довкілля;

- науковий світогляд, прагнення до активного пізнання свого предметного та соціального довкілля, самовизначення в ньому;

- первинні ціннісні орієнтації в різних галузях суспільного життя, культурній та державній спадщині українського народу, особистої культури в довкіллі;

- соціальні емоції, почуття та соціально-значущі мотиви поведінки, бажання допомогти іншим, виявити увагу до старших, однолітків;

- вміння встановлювати контакти і спілкуватись з дорослими та однолітками, дотримуючись норм етики;

- усвідомлення свого «Я» (фізичного, психічного, соціального), свого місця серед інших людей, в соціумі.

Виховною метою передбачено виховувати:

- дбайливе ставлення до природи, відчуття відповідальності за те, що відбувається навколо неї внаслідок дій людини у природі; культуру пізнання та екологічну культуру;

- соціально активну творчу особистість, здатну дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності;

8 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

– любов до рідної природи, землі, краю, Батьківщини – України, її минулого і сьогодення, повагу до державних символів, українського народу, мови, культури, традицій, батьків, родини;

– патріотизм, громадянськість, моральну, духовну, фізичну, психічну культуру, культуру почуттів і спілкування;

– виховання у дитини свого власного «Я», свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності.

Педагогічними умовами навчально-виховної роботи в дошкільній виступили:

– готовність вихователів до змістової, насиченої, різноманітної діяльності з дітьми в дошкільній (природному, предметному, соціокультурному);

– програмно-методичне і дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу дошкільного закладу;

– створення розвивального середовища (природного, предметного, соціокультурного, мовленнєвого), як у груповій кімнаті, так і у приміщенні і на подвір'ї дошкільного закладу;

– залучення дітей до активної роботи з елементами дослідження в різних видах діяльності (ігровій, трудовій, художній, мовленнєвій, пізнавальній тощо).

Програма «Мое дошкільня» розрахована на роботу з дітьми старшого дошкільного віку, натомість це не унеможливає те, що вихователь може працювати водночас і за іншими загальнопедагогічними і тематичними програмами, які відповідають Базовому компоненту дошкільної освіти.

За змістом запропонованої програми підготовлено навчальний посібник для вихователів і батьків дітей старшого дошкільного віку (Богуш А.М., Ільченко В. Р. Дошкільня. – Полтава, 2001,2003).

Крім того, завершується робота над підручником для студентів ВНЗ дошкільних факультетів „Методика ознайомлення дітей дошкільного віку з дошкільням”, в якому є розділ „Азбука громадськості дитини дошкільного віку”.

Вважаємо, що реалізація означених програмно-методичних матеріалів сприятиме ефективному вихованню майбутніх громадян України.

Література

1. Богуш А. Мое дошкільня. – К.: „Шкільний світ”, 2006.
2. Богуш А.М., Ільченко В.Р. Дошкільня – У 2-х ч. – Полтава, 2001, 2003.
3. Сухомлинська О.В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання – 2. – 2003.
4. Сухомлинський В.О. Формування виховного впливу колективу на особистість. Вибр. ТВ. у 5т. – Т.1 – К.: Рад.шк., 1976.
5. Сухомлинський В.О. Ідейно-громадська основа колективу. Вибр. тв. у 5т. – Т.1 – К.: «Рад. шк.», 1976.
6. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – Т.2. – К.: «Рад. шк.», 1976.
7. Сухомлинський В.О. Моральне виховання. – Т.4. – К.: «Рад. шк.», 1977.
8. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин. – Т.5. – К.: «Рад. шк.», 1977.

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Проблема громадянського виховання дуже складна і в теоретичному і в практичному її вирішенні. На цьому неодноразово наголошував В.О. Сухомлинський. Він писав: “Виховання громадянина – одна із складних проблем не тільки теорії, а й практики педагогічного процесу...”

Пам’ять народу – величезна книга, де записано все. Громадянське виховання немислиме без цієї книги, без глибокого усвідомлення і відчуження кожного слова, кожної літери. Те, що ми звикли називати зв’язком школи з життям, є, на мій погляд, передачею із серця народного в свідомість і серце дітей наших великих святих – любові до Батьківщини і ненависті до її ворогів, поневолювачів, що завдали великих страждань і горя народові. Кожне дотикання до великої книги народної пам’яті є надзвичайно складнішим, відповідальним актом становлення людської особистості” [13, 236].

Громадянське виховання – явище інтегральне, що об’єднує в єдиний процес різні складники: патріотичне, моральне, естетичне, трудове, економічне, екологічне та ін. “Виховання людини – найважливіший громадянський обов’язок” [17, 368]. І починати його належить з найніжнішого віку вихованця.

Метою виховання в дошкільному закладі є зацікавлення дитини долею рідної землі, людей, що жили і живуть на ній. Дитячі роки – це той вік, котрий ми вважаємо періодом безтурботності і радості, гри, казки, – це джерело життєвого ідеалу. Тому Василь Олександрович писав, що “корінь громадянських почуттів – у дитинстві; якщо дитячі роки прогаяні – цього ніколи не наздоженеш” [16, 312].

Праця у виховній системі В.О. Сухомлинського посідає провідне місце, він вважав, що “... підготовка дитини до отроцтва і юності неможлива без праці, але праця має бути особливою – такою, що матеріалізує найтонші рухи душі...”. Вчений прагнув щоб “створюючи радість, благо, красу, щастя для інших і на основі цього – для себе, кожен переживав глибоко індивідуальне почуття радості творця, доводив його до натхнення” [9, 304–305].

Важливо, щоб праця в уявленні дитини поставала не як забава, а як важлива справа, тому педагог застерігав: “... не бійтеся цього напруження, не бійтеся поту і мозолів на долонях у вашої дитини. Поки живе людство, вразлива, чутлива, ніжна душа буде виховуватися тільки працею, яка неможлива без втоми, поту, мозолів. У напруженні фізичних сил виховується благородство душі – честь, гідність, тому що одухотворяється це напруження високими спонуканими. Я переконаний, що ця, здавалося б, малопомітна праця дитини, яка не впадає в очі, – найтонша і найпотрібніша справа в шкільно-сімейному вихованні, нашому громадському житті” [6, 485].

10 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

Не менш важливим, як застерігає Василь Олександрович, є і такий виховний секрет педагога: “не перетворювати добрі почуття і добрі справи на показні “заходи”. Якомога менше розмов про зроблене, ніякої похвали за доброту – таких вимог треба додержуватися у виховній роботі. Найнебезпечніше те, що людяні вчинки дитина в думках ставить собі в заслугу, вважає мало не доблестю” [13, 234]. Слова Василя Олександровича вистояні на предковічних істинах, тому суголосно звучать зі святим письмом: “Нехай інший тебе вихваляє, а не уста твої, чужий, а не губи твої” [1, 27 : 2]. Про це ж В.О. Сухомлинський пише і в іншій своїй праці – “Народження громадянина”: “справжня майстерність виховання полягає в тому, що добро творилось без розрахунку на похвалу” [9, 302].

Виховання громадянина, на думку В.О. Сухомлинського, необхідно здійснювати у єдності: а) думки і праці [17, 352]; б) громадянського і особистого [17, 370]; в) духовного життя вихователя і вихованців [12, 433]; г) єдність ідейного життя і навчання [17, 353]; д) ідеї і особистої праці і вихованця [16, 313]; є) гармонії трьох речей [7, 575]; ж) навчання і виховання [11, 146]; з) відповідальності за себе та інших [8, 415].

Особливо актуальною є сьогодні думка Василя Олександровича про необхідність виховувати наполегливих здобувачів знань. Він прагнув, щоб за шкільною партою сидів не обиватель, а справжній громадянин. Педагог, на його думку, повинен вчити бути мислителем і трудівником. Не споживачем готового, а здобувачем знань [2]. “Якщо людина не добуває знань, не переживає при цьому напруження духовних, вольових сил, до нього не дійде і моє слово про людину” [15, 506].

Як учитель, В.О. Сухомлинський постійно звеличує роль школи в житті села, суспільства: “Утвердити в кожній людині добро, сердечність, чуйність, готовність прийти іншому на допомогу, чутливість до всього живого і красивого – елементарна, азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа” [10, 149].

Отже, В.О. Сухомлинський поєднує думку і працю, працю і думку: “Зв’язок навчання з працею я вбачав у тому, щоб підліток думав працюючи й працював думаючи. Школу цієї творчої праці, кожен підліток проходив протягом кількох років. Мене хвилювало питання: як ця школа позначається на розумовому розвитку? Життя давало повчальну відповідь: через злиття думки й фізичної праці, де точні рухи руки здійснюють такий же точний задум, підлітки стають мудрими мислителями, дослідниками, й відкривачами істини, а не споживачами готових знань” [9, 574].

Особливої уваги заслуговують роздуми Василя Олександровича про те, як відкрити перед вихованцями світле громадянське начало праці. “Тут треба мати на увазі ряд правил педагогічної техніки. Йти працювати для людей треба із свіжими не тільки фізичними, а й духовними силами. Треба духовно підготувати вихованців до праці, яка матиме яскраве громадянське звучання. Треба очистити юне серце від усього випадкового, скороминущого. Поганий настрій колективу, коли в ньому сталась якась

пригода, може отруїти джерело громадянських почуттів. Я прагнув, щоб перед тим, як діти

й особливо підлітки підуть працювати для людей, їхньою свідомістю оволоділи світлі думки. Це передусім яскраве, життєрадісне уявлення про те, що ми створимо своїми руками для людей, яку радість принесе їм наша праця. Лише тоді юний трудівник залишає часточку свого серця в тому, що він зробив” [9, 577].

Василь Олександрович надавав особливої ваги трудовому вихованню, до посильної праці залучав усіх дітей школи, навіть шестирічок. Він наголошував, що кожна дитина має здібності, які повинні виявити і розвивати і батьки, і школа. Ці здібності перш за все мають проявитись у праці. “Громадянське начало праці органічно зливається з почуттям власної гідності... Знайти, відкрити, утвердити в людині її трудовий корінь, добитися, щоб кожен став справжнім майстром в якійсь праці, щоб трудова творчість назавжди ввійшла в духовне життя й стала найсильнішим емоційним стимулом діяльності – в цьому полягає єдність ідейного й трудового виховання” [9, 578].

У процесі заняття улюбленою справою, учень переживає радість успіху, задоволення працею, котра своїми результатами так потрібна школі, батькам, односельчанам. “Одухотвореність творчою працею, переживання почуття гордості від думки, що я – майстер своєї справи, в мене золоті руки, мене поважають за те, що я володар праці, – все це є справжнім народженням громадянина” [9, 579].

У своїх працях В.О. Сухомлинський постійно звертається до морального досвіду народу: “В трудовій діяльності народ бачить найважливіших засіб самовираження, самоутвердження особистості. Без праці людина стає порожнім місцем, говорять у народі. Важливе виховне завдання полягає в тому, щоб почуття власної гідності, особистої гордості кожного вихованця ґрунтувалося на трудовому успіхові” [13, 239].

Особливу роль у здійсненні громадянського виховання дітей В.О. Сухомлинський відводить учителю, вихователю, який має бути для дітей взірцем громадянина, оскільки “... виховання – це єдність духовного життя вихователя і вихованців, єдність їх ідеалів, прагнень, інтересів, думок, переживань” [12, 433].

На думку вченого такої єдності вчителя і учня можна досягти не на уроці, а в позаурочній діяльності – в гуртках, в творчих об’єднаннях: “Єдності духовного життя, що являє собою сутність виховання, можна досягти лише тоді, коли кожний педагог не тільки викладач, а й член колективу, вихованців. Він захоплений діяльністю цього колективу, має із своїми вихованцями спільні інтереси” [12, 434].

Василь Олександрович переконливо доводить, що слово – дуже важливий засіб виховання. “Слово вчителя набуває виховної сили лише тоді, коли діє сила особистого прикладу старших, коли всі інші виховні засоби пройняті моральною чистотою і благородством” [13, 243]. Це “найважливіший засіб людського виховання: усе, що робить людина руками

12 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

і головою стає в її душі специфічно людським тільки завдяки слову”; “слово не тільки як засіб передавання думок, знаків, але і як засіб проникнення в людську душу”; “тільки слово є найтоншим інструментом, здатним доторкнутися до активних куточків людського серця” [12, 623].

В.О. Сухомлинський вважав, що повноцінне виховання неможливе без урахування статевих особливостей дітей.

Виховання хлопчиків – особливий напрям виховної роботи, в результаті якої ми маємо отримати покоління гідних чоловіків. “Громадянська, моральна, етична, естетична зрілість, яку ми повинні сформувані в школі, виявляється передусім у тому, наскільки усвідомили наші вихованці в роки ранньої юності ту важливу істину, що за рівнем своїх фізичних і духовних сил вони мають бути справжніми чоловіками і справжніми жінками” [8, 556]. Що для цього необхідно робити? Просто слід ставити юнаків і дівчат в позицію, коли необхідно проявити свої жіночі та чоловічі риси: збираємось в похід – хлопчики беруть на себе весь тягар ноші, оберігаючи дівчат від надмірного напруження сил; готуємо ковзанку – вся важка робота – хлопчача; їдемо в машині – краще місце дівчатам.

Включаються в ігри, особливо військові, і хлопці, і дівчата. Найважчу роботу тут виконують хлопчики, але й у дівчат тут особлива місія: і підміняти хлопця, і бути в грі особливою, благородною представницею жіночої статі, заради якої хлопчики ідуть на прохання аби проявити свою мужність, хоробрість, силу духу. “Вже в малюкові-першокласникові, в дошкільникові чоловічої статі треба виховувати справжнього мужчину – і це значною мірою залежить від взаємовідносин у колективі, від того, яке місце займають майбутні чоловіки в усіх сферах, де виявляється характер, воля, цілеспрямованість особистості. Є три речі, які треба утверджувати в душах майбутніх чоловіків: обов’язок чоловіка, відповідальність чоловіка, гідність чоловіка” [8, 557].

У книзі “Методика виховання колективу” В.О.Сухомлинський зауважує: “Ми вважаємо дуже важливим моментом виховання справжнього чоловіка те, щоб хлопчик раніше, ніж дівчинка, включався в оплачувану продуктивну працю, щоб його заробіток йшов у загальний бюджет сім’ї. Хай змалку хлопчик привчається до думки, що, ставши чоловіком і батьком, він, можливо своєю працею утримуватиме всю сім’ю. В цьому обов’язок, відповідальність і гідність чоловіка. З почуттям презирства й нетерпимості хлопчики повинні ставитись до паразитизму, дармоїдства, нахлібництва” [8, 557].

Особливо багато рядків присвятив В.О. Сухомлинський вихованню дівчини, жінки, матері, виокремив коло правил виховання дівочої гідності, сили волі, дієвості, наполягав, “щоб кожна дівчинка виховувалась самобутньою і яскраво вираженою особистістю, щоб усім без винятку дівчаткам нестерпною була навіть думка лишатися непомітною, пасивною, слабковольною. Орієнтація дівчинки-жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності

доглядом за дітьми – ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи” [8, 573].

– по-друге, “дівчині-жінці має належати провідна роль у тому дусівідповідальності за людину й вимогливості людини до самої себе й до інших, який мусить панувати в школі. Дівчинка, дівчина, жінка з молоком матері мусить ввібрати в себе ту істину, що любов – це насамперед відповідальність, а потім уже насолода, радість. Щастя любові – у великій відповідальності за людину” [8, 574];

– по-третє, “в духовному житті колективу надзвичайно важливо, щоб прагнення юнака утвердити свою мужність, силу волі, безстрашність, спонукалися пильним і вимогливим поглядом дівчини. Інакше кажучи, юнак прагне бути справжнім чоловіком, щоб було не соромно перед дівчиною” [8, 575];

– по-четверте, “треба так організувати діяльність колективу, щоб не було спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності ... те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити чоловіки й жінки. Коли і є який розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра – іншу” [8, 576-577];

– по-п’яте, “ні за яких обставин у дівчаток не повинна зародитись думка про те, що вони слабкіші від хлопчиків” [8, 557].

Хлопчики відрізняються від дівчаток більшою різкістю, прямолінійною оцінок явищ навколишнього світу, більшою гостротою суджень і рішень. У дівчаток більше безпристрасності, що є маленькою зерниною майбутньої материнської мудрості... Майстерність виховання полягає в тому, щоб ці начала взаємно збагачувати, доповнювати. Емоційність хлопчиків хай облагороджується тонкістю відчуттів дівчаток. Мене ніколи не радує, що в окремих дівчаток занадто багато старанності, акуратності і мало ініціативності, самостійності, рішучості. У майбутньої матері треба виховувати громадянську стійкість, почуття власної гідності, а не безсловесну покірливість Дівчата мають жити активним громадським життям [9, 349–350].

В.О.Сухомлинський мудро вирішує питання гендерної рівності хлопців і дівчат делікатно спираючись на їх фізіологічні особливості, біологічні відмінності. Проблема гендерних ролей, як показує нинішній час, особливо важлива для підростаючого покоління, котре прагне повноцінного особистісного самовизначення, гармонійного розвитку.

Політологи, суспільствознавці, економісти, історики, філософи, педагоги – всі стверджують, що в Україні не маємо громадянського суспільства. І це трагедія нашого народу. То може настав час скористатися духовно багатою педагогічною скарбницею Великого Майстра у справі виховання громадянина.

Література

1. Біблія: Книга приповістей Соломонових.

14 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

2. Ильенков Э.В. Школа должна учить мыслить. – Москва–Воронеж, 2002. – 112 с.
3. Никитин В.А. Идея образования или содержание общеобразовательной политики. – К.: Оптима, 2004. – 205 с.
4. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е.С. Рапацевич. – Мн.: “Соврем. слово”, 2005. – 720 с.
5. Радугина А.А. Философия: Курс лекций. – М.: Владос, 1995. – 304 с.
6. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 472–488.
7. Сухомлинський В.О. Гармонія трьох начал // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 569–578.
8. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С. 401–637.
9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 283–582.
10. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 5–390.
11. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С. 53–206.
12. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 391–626.
13. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 7–274.
14. Сухомлинський В.О. Слово до учнів // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 609–613.
15. Сухомлинський В.О. Хто сьогодні за партою // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 504–510.
16. Сухомлинський В.О. Шматок хліба // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.5. – С. 308–316.
17. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.2. – С. 149–416.

Бондар Л.С.

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Розбудова Української держави, турбота про її майбуття висувують на чільне місце проблему громадянського виховання. Адже стабільність і могутність держави залежать від свідомості її громадян. Практика громадянського виховання виступає як ціннісно-діяльний процес і забезпечує активізацію соціального функціонування особистості. Головне призначення громадянського виховання, що визначає домінанту відповідної практичної діяльності, – формування готовності і здатності особистості до позитивних змін соціального середовища; до її повноцінної самореалізації в суспільстві й державі в їх інтересах і власного розвитку. Становлення і розвиток особистості як повноцінного суб'єкта можливе лише за умови її активної взаємодії із соціальним середовищем, діяльної участі в її цілеспрямованих змінах у процесі розв'язання соціально значущих і духовно-творчих завдань.

Реалізація таких складних і соціально орієнтованих мети й завдань громадянського виховання передбачає розробку та обґрунтування його концептуальних основ, а також інноваційних технологій і методик здійснення різних видів соціально-педагогічної діяльності, насамперед на всіх рівнях системи освіти, щодо формування такої громадянськості в нашому сучасному суспільстві, яка відповідала б високим критеріям, параметрам та вимогам часу. Пошуки оптимальних шляхів розв'язання проблеми громадянського виховання спонукають нас звернутися до педагогічної спадщини видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського.

Протягом багаторічного педагогічного експерименту В.Сухомлинський створив дієву виховну систему, науково обґрунтовану філософським осмисленням педагогічного процесу. У ній чітко визначено перспективу поступового розширення громадянського бачення світу – “від сім'ї, школи, колгоспу, села, району, області до горизонтів країни, Батьківщини” (6, 559). Ми, як зазначав Василь Олександрович, добиваємося того, щоб у школярів “боліло серце за те, що відбувається навколо них”, що вони з дитинства “пережили, відчули громадянські радощі і громадянські прикрощі”, прагнемо в кожного учня “пробудити громадянську гідність”. “Я бачу, – наголошував В.Сухомлинський, - важливе виховне завдання в тому, щоб з перших кроків свідомого життя перед людиною було відкрито великий світ суспільного життя, світ Батьківщини, світ боротьби за її незалежність, честь, могутність. Ввести людину у цей світ не байдужим знавцем і спостерігачем, а активно діючою особою, яка має свою позицію, свою точку зору, свою заінтересованість у тому, що відбувається в світі...” (2, 486).

Василь Олександрович визначив основні складові громадянськості особистості: знання, переживання, вчинки. Як цілісне особистісне утворення громадянськість включає емоційну культуру особистості (патріотичні, гуманні, правові, екологічні почуття) і громадянські якості (громадянська самосвідомість, гідність, совість, мужність, почуття громадянського обов'язку та громадянської відповідальності). “Громадянська діяльність, як стверджує видатний педагог, - це така праця, таке напруження фізичних і духових сил, коли для людини особистим, моїм, дорогим, рідним стає те, що належить не їй особисто, а громаді, колективу, суспільству... Громадянське виховання – це виховання на громадянських ідеях. А ідеї – то святині, здобуті, вистраждані людством, їх не повторюють щодня і на кожному кроці... Раджу всім, причетним до виховання: як вогню, бійтеся тієї **гри в ідейність**, яка, на жаль, буває в школі і про яку, на сором школі й педагогіці, газети інколи пишуть як про досягнення в ідейному громадянському вихованні” (3, 361-365).

В.О.Сухомлинський не залишив спеціальної праці, присвяченої громадянському вихованню, але в багатьох своїх творах глибоко розкрив цю проблему. Зокрема, у працях “Методика виховання колективу” “Народження громадянина”, “Розмова з молодим директором школи”, “Серце віддаю дітям”, “Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, “Як виховати справжню людину”, він з'ясовує зміст таких понять, як громадянськість,

16 *Спадщина Василя Сухомлинського в контексті розвитку сучасного громадянського суспільства*

громадянське виховання. “Громадянськість – це пристрасть людського серця, і донести до юних душ пристрасть боротьби можна лише тоді, коли ти сам постаєш перед своїми вихованцями як громадянин” (4, 431). Окремі параграфи присвячено формуванню ідейно-громадянських переконань колективу й кожного його члена, бесідам про громадянськість.

Під громадянським вихованням він розумів складну, цілеспрямовану діяльність, що забезпечувала становлення та розвиток свідомості, почуття власної гідності, мужності й патріотизму. У своїй праці “Методика виховання колективу” він виділив ряд взаємовідносин у шкільній практиці, що розвивають і утверджують почуття громадянської відповідальності. Це інтелектуальні, ідейно-виховні, навчально-виховні, самодіяльно-творчі та ігрові відносини.

На думку Василя Олександровича, інтелектуальні взаємовідносини є найміцнішими. Тут розумові інтереси переплітаються з інтересами дружби, товаришування. Учні старших класів проводять політичну інформацію в молодших і середніх класах, кращі учні керують предметними гуртками. Найбільше зацікавлюють школярів гуртки літературно-творчі, юних краєзнавців, натуралістів, художнього слова, казки. Деяким старшокласникам доручається керувати гуртками юних істориків і математиків, виступати з доповідями, бесідами перед учнями V-VII класів. Інтелектуальні відносини тісно пов’язані з ідейно-виховними, де на першому місці виступає турбота про суспільну активність, громадянську діяльність, “спрямовану на утвердження громадянської гідності”, утвердження однією людиною “ідейних переконань у свідомості, діяльності і поведінці іншої”.

Велике значення мають навчально-трудова відносини, виховна цінність яких, на глибоке переконання вченого, полягає в тому, що громадянські ідеї втілюються в конкретній праці, виявляються у відносинах відповідальності, при цьому відповідальність перед колективом зливається з відповідальністю перед суспільством. Підлітки, юнаки й дівчата керують технічними й сільськогосподарськими гуртками учнів молодшого й середнього шкільного віку. Піонерська й комсомольська організації, тимурівські ланки і групи створювали різноманітні трудові самодіяльні колективи в Павлиській середній школі, праця яких “надихалася суспільними ідеями”.

Особливу роль у вихованні відігравали самодіяльно-творчі та ігрові відносини. У самодіяльно-творчих об’єднаннях відбувався обмін духовними цінностями, що давав естетичне задоволення, насолоду його учасникам. Під час походів, екскурсій, гри, змагань, відпочинку старші учні керували такими об’єднаннями, в яких відбувалася різноманітна діяльність, а також драматичними, хоровими, балетними колективами молодших школярів, гуртками живопису, скульптури, різьблення, художнього вишивання тощо. Світ людських взаємовідносин є дуже складним: це додержання встановлених і закріплених традицій родинного життя, необхідність виконувати правила, які регулюють поведінку, стимулюють і

водночас обмежують потреби, розвивають інтереси. У цих середовищах дитина дістає уроки громадянськості. Але всі взаємовідносини – “тільки азбука, перші елементарні уроки громадянськості, – стверджував Василь Олександрович” (4, 415-425).

Однією з форм виховання ідейно-громадянських переконань колективу й особистості в Павлівській середній школі були бесіди про громадянськість, що проводились (не більш як дві на чверть) протягом навчання дітей у школі з першого по десятий клас. “Виховна суть бесід про громадянськість в тому, що вони викликали у вихованця бажання бути хорошою, справжньою людиною”. Мета цих бесід полягала в тому, щоб довести до учня “розуміння величі, духовної краси, героїзму, благородства, відданості в людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги і великої відповідальності за все, що він робить зараз і що належить йому робити в майбутньому” (4, 429).

Розповіді про громадянськість Василь Олександрович називав бесідами. У них найчастіше йшлося про життя, боротьбу, про героїв Великої Вітчизняної війни, про речі, які повинні не тільки “зворушити, схвилювати, а й уразити, взяти за живе”. Вчителі прагнули донести до свідомості молодших дітей моральну красу й доблесть не лише тих, чий імена відомі всьому світу, а й громадян свого села, району. Таке розкриття громадянськості мало велике виховне значення.

Для кожного віку (молодшого, середнього, старшого) готувалася своя програма бесід про громадянськість. Це матеріал про найдорогоцінніші моральні багатства, без осмислення й переживання яких неможливе життя в світі ідей. Причому розповідь про громадянськість має бути “стимулом для роздумів і шукань”. Видатний педагог звертався до вихователів із закликом: “Створіть свою Хрестоматію громадянського виховання!”.

Важливим є висновок Василя Олександровича, що Батьківщина – це духовна реальність, тому патріот не може бути бездуховною людиною, і прищеплювати школярам патріотизм потрібно з раннього дитинства. Він намагався пробудити у них почуття того, що Вітчизна – це рідний дім; щастя Батьківщини – особисте щастя кожного, її горе в годину тяжких випробувань – горе кожного (5, 395). Тому розбудова Української держави, національне відродження нерозривно пов’язані з формуванням громадянської самосвідомості. Неприпустимим є залучення дітей до участі в політичних і міжнаціональних конфліктах. Важливо не деполітизувати школу, а давати уявлення про ідеологію, зовнішню і внутрішню політику нашої держави, гуманізувати політичні інтереси підрастаючого покоління. Без цього неможливо сформувати громадянську самосвідомість особистості, здійснити громадянське виховання. Ще 60-70-х роках В.Сухомлинський писав: “Школу не можна уявити в штучно створеній обстановці ідеологічної стерильності. Навколо підлітків кипить складне й суперечливе життя: часто вони опиняються на перехресті ідейних впливів. ...Ми ніколи не ухилялись від гострих питань, які ставили наші вихованці, від суперечливих і помилкових суджень. Навпаки, ми були дуже раді, що

підлітки йдуть до нас з відкритою душею” (5, 466). Школа має керуватися принципами гуманізму, свободи, демократії, загальнолюдських цінностей, миру й національної злагоди. Саме таких принципів додержував В.Сухомлинський у вихованні громадянина.

Література

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти. – 2000. - №3. – С. 7-13.
2. Сухомлинський В.О. Виховання обов'язку: Вибр. тв.: У 5-т., – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.472-488.
3. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин: Вибр. тв.: У 5-т., – К.: Рад. шк., 1977. – Т.5. – С.359-366.
4. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу: Вибр. тв.: У 5-т., – К.: Рад. шк., 1976. – Т.1. – С.403-640.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.3. – С.283-582.
6. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.4. – С.393-628.
7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т.2. – С.149-416.

Філімонова Т.В.

ПОЧАТКОВА ШКОЛА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Засвоєння молоддю загальнолюдських норм і моральних, громадянських, ідейних цінностей є важливим етапом формування особистості, яка у своєму розвитку має спрямовуватись на її самоактуалізацію.

Напрацювання в галузі формування громадськості є частиною вітчизняної педагогіки, що заслуговують на увагу, особливо у пошуках, підходах до розробки концепцій та програм громадянської освіти і виховання в Україні.

Попри всі зміни в суспільстві питання громадянського виховання було і залишається пріоритетним завданням держави. Формування у дітей та молоді громадянських переконань, почуттів, поглядів має проходити ще у ранньому дитинстві. Загальнолюдські норми стають особистою совістю людини лише тоді, коли її активна діяльність має яскраво виражений характер суспільних вчинків, стверджував педагог-гуманіст Василь Олександрович Сухомлинський, і вважав, що учити дитину жити в суспільстві, серед людей – це означає вчити здійснювати певні суспільні вчинки.

Формування громадянських поглядів, переконань, почуттів, вчинків, за переконанням Василя Сухомлинського є серцевиною особистості. Виховання громадянина педагог вбачав у тісному взаємозв'язку з моральним вихованням дитини, яке починається з перших кроків свідомого життя. Саме в молодшому віці, коли перед дітьми розкриваються загальнолюдські норми моральності, потрібно вчити їх азбуці моралі. “Загальнолюдську азбуку моральності ми

намагаємося одухотворити громадянською активністю і самодіяльністю”, - стверджував педагог [1, С.153].

Отже, засвоєння молоддю простих істин моралі, загальнолюдських норм, вміння жити в суспільстві, серед людей є запорукою виховання справжнього громадянина.

Всі діти унікальні і одночасно неповторні - різні природні задатки, свідомість, діяльність, світогляд, ставлення до життя, потреби тощо. Проте, у людей є багато соціально спільного, тобто такого, що має суттєве значення для суспільства, – стати громадянином країни, в якій народився і в якій живеш.

Василь Олександрович визначив такі основні загальнолюдські норми моральності в якості початкової школи громадянськості:

1. “Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре” [1, С.146].

Ця норма підкреслює, що з перших днів життя дитина має усвідомлювати, що вона не є центром всесвіту, що вона є органічною складовою суспільства, де потрібно вміти визнавати інтереси інших, колективу. Вміти керувати своїми бажаннями, на думку Василя Олександровича, це перша сторінка букваря моральної поведінки, дуже важлива для формування громадської порядності.

2. “Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.” [1, С.147]. За переконанням Василя Олександровича, перш ніж дитина осмислить, що вона - громадянин свого суспільства, вона повинна навчитися платити добром за добро. Дорослі повинні привчати дитину робити добро, навчити дитину отримувати радість від цього. І так вести дітей від однієї доброї справи діти до іншої, тим самим допомогти їм підійматися сходами моральної культури, яка є основою школи громадянського виховання.

3. “Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам’ятай цю заповідь....” [1, С.148].

Отже, виховання працелюбності у дитини, бажання працювати, за переконанням Василя Олександровича, цей перший громадянський обов’язок. Саме з цих засад у Павлівській школі була створена атмосфера праці і строгої непримиримості до лінощів, бездіяльності, бо саме через працю дитина формується як громадянин. Це надзвичайно важливий аспект формування особистості. І тут важливо, щоб кожна дитина бачила результати своєї праці: чи то посаджене дерево, вирощений кущик, побудована модель машини тощо. Життя без праці неможливе, вважав педагог, і зрозуміти цю істину дитина зможе лише тоді, коли вона живе і працює в колективі, разом з іншими. “Напружуючи свої сили, людина робить не те, що їй хочеться, а те, що треба, і зрештою, переживаючи

радість за зроблене для людей, хоче робити те, що треба для загального добра”, - вважав Василь Олександрович [1, С.148].

4. Наступна заповідь педагога: “Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею” [1, С.148-149]. Саме в цих словах закладені основи громадянського виховання. Людська доброта, сердечність, бажання прийти на допомогу, чуйність – це ті прості і зрозумілі істини, які мають бути покладені в основу школи громадянського виховання дітей та молоді. Особливо актуальними ці слова є в наш час, який характеризується повною байдужістю, безсердечністю у всьому, навіть у духовному житті особистості. Дуже часто вчинки сучасних дітей йдуть не від душі, а від власних меркантильних потреб.

5. “Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство” [1, С.150].

Саме в цій моральній істині Василь Олександрович бачив важливе завдання виховання громадянської непримиримості, до тієї неправди, несправедливості, які дитина бачить навколо себе. Для дитини дуже часто носіями зла є дорослі, тому, вважав педагог, виховна робота в цьому напрямку потребує величезного такту, професіоналізму.

Азбука моральної культури В.Сухомлинського включає в себе такі категорії та поняття як добро і зло, честь, справедливість і несправедливість. Виховуючи у дітей моральність, ми долучаємо їх до справжньої школи громадянських цінностей: любові до Батьківщини, патріотизму, стійкості, мужності, честі, почуття незалежності тощо.

У своїй роботі Василь Олександрович прагнув розвивати у дітей громадянське бачення світу: “Природа, місце, і роль отроцтва в моральному розвитку людини вимагають, щоб, піднімаючись угору по сходинках громадського життя, людина мислено оглядала світ, розуміла зміст складних суспільно-політичних явищ, бачила боротьбу за ті ідеали, які хвилюють її особисто” [2, С.434]. В великою мірою від вихователя залежить те, яким дитина побачить світ, що буде її хвилювати, захоплювати, пробуджувати.

Школа громадянського виховання тісно пов'язана зі світом ідей. В практиці Павлівської школи були широко запроваджені бесіди (діалоги) про події в суспільстві, в світі, які називались “мислення ідеями”. Кожен факт, подія, що обговорювалось, пробуджувала у дитині емоційний сплеск, почуття, позицію, кожна ідея ставала духовним надбанням особистості, як фундамент, основа майбутнього громадянина. “Найглибше враження на підлітків, - зазначав педагог, - справляли розповіді, в яких розкривались, можна сказати, матеріалізувались ідеї: людина і суспільство, свобода і гноблення, щастя й горе, соціальний прогрес і сила реакції” [2, С.434]. Такі розмови з дітьми Василь Олександрович називав уроками громадянського

бачення світу. Саме в ці хвилини розкривався весь моральний, духовний потенціал дітей, відбувалася внутрішня боротьба думок. Громадянське бачення світу, за переконанням Василя Олександровича, це жива плоть і кров моральності. В своїй співпраці з дітьми педагог не лише розповідав про добро і зло, справедливість, честь і безчестя, а й намагався викликати переживання, співчуття, почуття несправедливості до тих чи інших явищ і подій. Отже, громадянське тісно переплітається із моральним, часто навіть невіддільне від нього.

Не менш важливим чинником громадянського виховання дітей є формування патріотизму: “Ми прагнули, щоб у кожного підлітка поступово формувалося особисте ставлення до Батьківщини: бажання, духовний порив утвердити її гідність, велич, честь, славу, могутність” [2, С.467]. В.О.Сухомлинський був переконаний, що сила і ефективність громадянського виховання визначається тим, як ставиться дитина до своєї батьківщини, як глибоко ідея Батьківщини оволодіває особистістю, наскільки яскраво бачить дитина світ і саму себе очима патріота. Якщо вихованці приймають близько до серця все, що відбувається на їх очах, пропускають крізь своє серце, помічають те, чого раніше не бачили, проявляють громадянську тривогу, хвилювання, то, за переконанням Василя Олександровича, у них формується патріотичне бачення світу.

В тісному взаємозв'язку із громадянським баченням світу виступає громадянське начало трудової діяльності. “Ми вбачали дійовість морального виховання в тому, - пише Василь Олександрович, - щоб в роки отроцтва, а потім ранньої юності бажання людини бачити свою Вітчизну могутньою, прекрасною, щасливою виражалося в праці, що має яскраво виражене громадянське спрямування” [2, С.469]. Виховний процес спрямовується на те, щоб дитина відчувала, що вона має зробити, яке рішення прийняти, лише тоді у неї сформується громадянські бажання, ідеї, поривання. Чим яскравіше громадянські бажання виражаються в роки отроцтва, тим благородніші всі бажання в зрілому віці, вважав Василь Олександрович.

У В.О.Сухомлинського праця як громадянське начало органічно поєднана з вихованням громадянської гідності особистості. Що ж таке громадянська гідність особистості за В.О.Сухомлинським? Перш за все, це одна із тонких сфер духовного світу дитини. “Духовна діяльність – це активні зусилля особистості, які докладаються, щоб наші політичні, моральні, естетичні ідеї, погляди, переконання, ідеали стали багатством особистості, внутрішніми цінностями людини”, - писав Василь Олександрович [2, С.459]. Громадянські почуття педагог називав самими високими і благородними порухами душі, які возвеличують людину, утверджують її гідність, честь, гордість. Особистість з глибоко розвинутих почуттям громадянської гідності має власне бачення світу: “все, що відбувається навколо неї, вона розглядає крізь призму громадянської значимості: те, що, здавалося б, не стосується її особисто, входить в її душу як особисте” [2, С.560].

Значущим елементом в процесі формування громадянина виступає вироблення його соціальної орієнтації, яке за В.О.Сухомлинським, виступає важливою умовою формування моральної зрілості, ідейної стійкості особистості. Велике значення в цьому процесі мали активні форми навчання - диспути, які проводились в Павлівській школі. Такі диспути, які сьогодні широко застосовуються у школі, давали поштовх до переосмислення знань, переконань, зміни власних поглядів, формування суспільної життєвої позиції. Цінність дискусії полягає в тому, що відбувається переосмислення моральних звичок і знань, підліток сам вступає в боротьбу, яка захоплює його розум, почуття і душу. Саме в цей період відбувається формування власної життєвої позиції як соціальної орієнтації.

Ми, дорослі, не повинні забувати про соціальний розвиток особистості у підлітковому віці. В цей період (а саме - від 11 до 15 років) мораль слухняності, яка до цього часу переважала у психіці та поведінці дитини, перетворюється на мораль рівності: мати право вибору, право на власну думку, соціальну і громадянську позицію і стають головними. Тому, на думку Василя Олександровича, авторитет дорослого повинен замінюватися на авторитет особистості. Розуміння дитиною, а згодом і підлітком моральних проблем, оцінка тих чи інших вчинків частково залежить не лише від вчителів, а й від громадянської позиції батьків, від моральної атмосфери в родині, що зараз особливо актуально.

Процес соціалізації особистості тісно пов'язаний з готовністю підлітків до вступу в самостійне життя. Тому школа громадянськості має навчити дитину діяльності, орієнтуватись у різних сферах людської свідомості; володіти основами громадянського світогляду, що виявляється у свідомому, критичному ставленні й до себе, і до оточуючих; спілкуватись на засадах моральної, соціальної рівності, поваги тощо.

Не менш важливе значення для становлення громадянина має спілкування дітей із ровесниками, коли головним мотивом виступає потреба бути визнаним, бути авторитетом або лідером. Тому важливо звернути увагу на такі якості, як співдружність, взаємодопомога, відвертість, чесність, порядність та ін. "У колі друзів особистість кожного підлітка перевіряється на оригінальність, глибину думок, на міцність моральних якостей, на самостійність у поглядах та вміння приймати рішення, на твердість, силу волі тощо", - стверджував педагог [3, С.25].

Важливими джерелами процесу громадянського виховання підростаючого покоління, на думку Василя Олександровича є перш за все передбачена робота (моральні, трудові, суспільні спеціально створені взаємини в колективі). Наступне джерело – це складні стосунки, які оточують дитину. Це не лише стосунки з дорослими, це і середовище, яке дає наочні уроки, має матеріалізовані людські погляди, судження, звички, почуття тощо. Гармонія цих двох джерел є запорукою формування у дітей власного бачення світу, власного ставлення до явищ навколишньої дійсності, які мають відповідати внутрішнім силам, можливостям і потребам. "Громадянські думки, громадянські переконання, праця, - стверджував педагог – це й є та

сфера духовного життя в роки отрочтва, яка стає основою благородної, чутливої, вимогливої до себе совісті – голосу людського сумління” [2, С.302]. Дитина повинна вміти поважати в собі громадянина, вважав В.Сухомлинський, органічно поєднуючи громадянські думки, почуття і діяльність, “щоб почуття, переживання знаходили свій вияв у благородних вчинках, у праці для людей, для суспільства, для Вітчизни” [там само].

Зупинимось на такій проблемі формування особистості підлітка як суперечності отрочтва, яка тісно взаємопов’язана із громадянським вихованням. Вона вимагає не лише педагогічного аналізу, а й психологічного, соціального, фізіологічного розгляду. На нашу думку, виваженим й аргументованим є розділ “Суперечності отрочтва” у книзі “Народження громадянина” В.О.Сухомлинського, де висвітлено психологічні та педагогічні аспекти суперечностей підліткового віку.

Педагог виділяє декілька суперечностей розвитку в роки отрочтва, а саме:

1. Непримиренність до зла, неправди, готовність вступити в боротьбу з найменшим відхиленням від істини, і з іншого боку, невміння розібратися в складних явищах життя.

2. Бажання бути хорошим, прагнення до ідеалу і водночас несприйняття, щоб його виховували, нетерпимість до тієї “оголеності” ідей, тенденцій, яка інколи стає справжнім лихом шкільного виховання.

3. Прагнення самоутвердитись і невміння це зробити.

4. Глибока потреба в пораді, допомозі – і водночас немов би небажання звернутися до старшого.

5. Суперечність між багатством бажань, з одного боку і обмеженістю сил, досвіду, можливостей для здійснення їх, з іншого.

6. Самоствердження особистості, показне заперечення авторитетів, захоплення ідеальним і сумнів у тому, що ідеальне може бути в нашому буденному житті

7. Зневага до егоїзму, індивідуалізму і... чутливе самолюбство.

8. Подив перед невичерпністю науки, прагнення багато знати, переживання почуття натхнення, радості інтелектуальної праці і разом з тим поверхове, навіть легковажне ставлення до навчання, до своїх повсякденних завдань - ця суперечність підліткового віку відображає суперечливий характер самоутвердження у сфері інтелектуального життя.

9. Романтична захопленість і... грубі вихватки, «моральне невігластво»; захоплення красою і... іронічне ставлення до краси.

За переконанням В.О.Сухомлинського, “щоб суперечності підліткового віку не призводили до конфліктів і зривів, треба виховувати в молодого громадянина зрілість думки, ідейну цілеспрямованість і стійкість” [2, С.339].

Однією з граней громадянської, політичної свідомості людини є її відповідальність перед власною совістю – це один з критеріїв вихованості, вважав Василь Олександрович. Звідси і бажання стати кращим є серцевиною громадянської совісті вихованця.

Отже, Василь Олександрович у своїй роботі та своїх творах розкрив і показав систему громадянського виховання від малого шкільного віку, підліткового до юнацького є початковою школою громадянськості, від якої йде відлік справжнього, громадського життя.

Звернення до його досвіду дає нам, сучасникам, можливість по-новому осмислити, узагальнити ті надбання, відкриття та напрацювання, які були випробувані педагогом, ввійшли органічною складовою в освітні процеси, стали базовою основою побудови громадянської освіти та виховання.

Література

1. Сухомлинський В.О. Павлицька середня школа // Виб. тв.: в 5 т. – Т.4. – К.: Рад. шк., 1977. – С.145-385.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Виб. тв.: в 5 т. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 283-582.
3. Конспекти з вікової та педагогічної психології // Психологічна газета. – 2004. - № 18, вересень. - С. 25-31.

Петренко О.Б.

ГЕНДЕРНА КОМПОНЕНТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. Апатія, що охопила суспільство, відсутність громадянської позиції, недовіра до політиків і, як наслідок, зсув пріоритетів у бік приватних інтересів не можуть не тривожити, тому що в подібній ситуації неможлива побудова громадянського суспільства, що є обов'язковою складовою правової демократичної держави. Проблема стає особливо актуальною напередодні нових виборів, як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні.

У цих умовах важливу роль відіграє формування демократичних традицій, громадянської свідомості, активної громадянської позиції населення, насамперед, молоді. Особлива роль у цьому процесі належить освіті, яка має “статус механізму розвитку суспільних форм життя” [7, с.44.]. Сучасна демократія висуває вимогу активної участі в побудові громадянського суспільства, як чоловіків, так і жінок. Тому освітня політика повинна враховувати не тільки необхідність розвитку громадянської освіти й виховання молоді, але й, з іншого боку, необхідність поєднання її з гендерною освітою, основним завданням якої є виховання установок на гендерну рівність. Тільки в цьому випадку ми отримаємо нове покоління громадян: толерантних, таких, які володіють егалітарним мисленням, критичним і незалежним світосприйманням, вільних від застарілих стереотипів і установок, гендерно-чутливих.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Проблеми громадянськості присвячені численні праці діячів української громадянсько-педагогічної думки - М.Грушевського, М.Драгоманова, Г.Сковороди, В.Сухомлинського та ін. [1]. Сьогодні найактивніше відстоюють необхідність громадянської освіти й виховання особистості творчі наукові колективи під керівництвом

М.Боришевського, О.Сухомлиської [3]. Проблемі громадянської освіти й виховання молоді присвятили дослідження І.Жадан, П.Ігнатенко, Н.Косарева, Л.Крицька, В.Поплужний, М.Рагозін, О.Рябов, І.Тараненко, К.Чорна та ін. [1, 4, 5, 6].

Однак, ми не зустріли досліджень громадянського виховання особистості з позиції її гендерної приналежності, тому цей аспект й обрали **предметом аналізу** у статті.

На наш погляд, виникає потреба охарактеризувати гендерну компоненту громадянського виховання школярів. Саме аналіз гендерної компоненти громадянського виховання і є **метою** нашого дослідження. **Завданням** дослідження ми визначили аналіз вищезначеного феномену у контексті ідей В.О.Сухомлинського, так як саме Василь Олександрович Сухомлинський вперше в радянській педагогіці офіційно заявив про те, що не існує особистості без статевої належності, особистості взагалі. Є лише особистість чоловіча і особистість жіноча, і від статевої соціалізації багато у чому залежить майбутня задоволеність життям, гармонійність життєвого світу, рівень самореалізованості людини, особливості її включення у розвиток громадянського суспільства.

Педагог-практик досить повно охарактеризував гендерну компоненту громадянського виховання на прикладі власного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах оновлення освіти, модернізації загальноосвітньої школи одним з важливих завдань виховання є формування в школярів громадянської відповідальності й правової самосвідомості, політичної активності й культури, уміння аргументовано відстоювати свою точку зору, ініціативності, самостійності, толерантності, здатності до успішної соціалізації в суспільстві, рівноправної участі чоловіків і жінок у політиці. Гендерна освіта й виховання є невід’ємним компонентом побудови толерантного егалітарного суспільства.

За визначенням ООН, “гендерний підхід” в шкільній освіті й вихованні полягає в “...процесі оцінки будь-якого запланованого заходу з погляду його впливу на жінок і чоловіків, ... у всіх політичних, економічних і суспільних сферах для того, щоб і жінки й чоловіки могли одержувати рівну вигоду, а нерівність ніколи не вкорінювалася б” [2, с.11].

Коли ми говоримо про гендерний підхід в громадянському вихованні, то маємо на увазі перехід від статеворольової концепції у вихованні до гендерної, сформованої на основі егалітарних цінностей. Зрозуміло, що мова йде про системну інновацію в шкільній виховній системі. При цьому зміни повинні відбуватися як у роботі з дівчатами, так і з хлопцями. Зважаючи на все, якщо статеворольова парадигма виховання дітей різних статей залишиться незмінною, то у всіх сферах життєдіяльності, які вимагають лідерської, впевненої поведінки, наполегливості, навичок прийняття рішень і публічного прояву самостійної ініціативи, жінки будуть “відстаючою більшістю”, а гендерна асиметрія буде процвітати.

Таким чином, гендерний підхід у громадянському вихованні має на меті цілеспрямовану роботу з реконструкції гендерних уявлень молоді про

місце й роль чоловіків і жінок у політиці, формування в дівчат ставлення до громадянської активності як до відповідальної і привабливої сфери самореалізації, а в хлопців - позитивного ставлення до самореалізації жінок у громадянському житті [2, с.12].

Головним при гендерному підході до громадянського виховання є робота з подолання традиційних стереотипів у підлітків і юнацтва щодо гендерних ролей жінок і чоловіків у суспільстві, розширення культурного світогляду й соціальної компетентності. Тільки виховання, засноване на рівноправності статей, здатне сформувати егалітарну свідомість у майбутніх громадян держави.

Член громадянського суспільства – особистість, яка реалізує себе у різноманітному, вільному і творчому спілкуванні з іншими, в якому поведінка людини визначається її власними інтересами, цілями, гендерною приналежністю [7, с.45].

Вичленняючи гендерну компоненту в громадянському вихованні, слід акцентувати увагу на систематичній гендерній освіті педагогів і школярів, на навчанні основам гендерного аналізу, на організації досвіду егалітарного співробітництва в навчально-виховному процесі.

Гендерний підхід створює інший погляд на світ, на свою власну роль у суспільстві, на відносини з іншими людьми, з представниками іншої статі, що приводить до серйозних змін у світогляді, до формування більш активної громадянської позиції, і, в результаті, - до зміни суспільної свідомості.

Гендерна педагогіка повинна стати необхідним компонентом громадянського виховання. І тут у нагоді мають стати, на нашу думку, ідеї й погляди Василя Сухомлинського. Український педагог ще наприкінці 60-х років ХХ століття, визначив одне з головних завдань школи наступним чином: “Наш шкільний колектив насамперед дбає про те, щоб, ... підліток відчув себе громадянином... Щоб наш підліток дорожив найвищими цінностями – святинями народу, він повинен поважати в собі громадянина. Громадянське життя в роки отрочтва – ціла ділянка виховної роботи. Я завжди прагнув до органічної єдності громадянських думок, почуттів і діяльності, щоб почуття, переживання знаходили свій вияв у благородних вчинках, у праці для людей, для суспільства, для Вітчизни” [12, с.302]. За переконанням педагога, “справжнє громадянське виховання ... починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу” [12, с.330].

Педагог у праці “Як виховати справжню людину” чітко визначив, що виховання справжньої людини повинне відбуватися в гармонійній єдності виховання в ній громадянина, трудівника, сім’янина, батька й матері: “Головний екзамen – чи може вихованець бути справжнім громадянином, трудівником, жити в любові і вірності, а головним святом школи, на мою думку, є той день, коли мати й батько – наші колишні вихованці – приводять до нас у школу свою дитину” [13, с.404].

Гендерну компоненту громадянського виховання Василь Олександрович досить чітко виділив у праці “Методика виховання колективу”: “Громадянська, моральна, етична, естетична зрілість, яку ми

повинні сформувати в школі, виявляється передусім у тому, наскільки усвідомили наші вихованці в роки ранньої юності ту важливу істину, що за рівнем своїх фізичних і духовних сил вони мають бути справжніми чоловіками й справжніми жінками” [11, с.556]. Виховання справжніх чоловіків та справжніх жінок починається з формування громадянських якостей особистості. Так, у праці “Народження громадянина” педагог два розділи - “Народження чоловіка, народження жінки” та “Хлопчики і дівчатка – чоловіки й жінки” присвятив гендерному аспекту цієї проблеми [12, с.345-356].

Педагог розумів, що, починаючи з підліткового віку, дітям слід давати уявлення про чоловічу та жіночу поведінку, що існують у конкретному суспільстві (тобто про гендерні ролі) і певні сподівання, яким повинна відповідати та чи інша особа. На той час це було справжнім викликом офіційній педагогіці. Василь Олександрович вважав, що в отроцтві, коли народжується громадянин, народжується не просто громадянин, а громадянин-чоловік і громадянин-жінка [12, с.345].

Павлівський вчитель відмічав, що школа більше орієнтована на хлопців, простежував недостатній інтерес до всебічного розвитку жінки. Аналізуючи практику виховання, він зауважував, що в освіті і вихованні дівчат майже ігнорується мета досягти того, щоб всебічний розвиток жінки чинив вплив на зміст і спрямованість духовного життя членів суспільства. В “Книзі про любов” Василь Олександрович писав: “У тих випадках, коли йдеться про специфіку виховання дівчаток, більше говорять про те, чим відрізняється дівчинка від хлопчика, який особливий підхід необхідний до неї через особливості її фізіологічного розвитку. Майже ніколи не ставилося питання про те, щоб уже з перших кроків шкільного життя формувались основи істинної духовної рівності чоловіка і жінки” [8, с.162-163].

На сторінках багатьох праць: “Книга про любов”, “Батьківська педагогіка”, “Методика виховання колективу”, “Лист до дочки” Василь Олександрович зазначав, що школа, суспільство часто готують жінку до ролі домашньої господарки, залежної від чоловіка, від його волі й бажань, інертної у вирішенні суспільних, громадянських проблем. Педагог дійшов висновку, що необхідно виховувати кожну дівчинку самобутньою і яскравою особистістю. “Орієнтація дівчинки – жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивну роль домашньої господарки, на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми – ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи. Бути матір’ю, бути вихователем дітей – горда й почесна місія, але коли тільки цим обмежить діяльність жінки – вона буде залежною істотою. Тільки яскрава життєва мета дає жінці духовну силу, яка робить її володарем і повелителем у сфері почуттів” [11, с.573]. Очевидно, що павлівський педагог, наприкінці 60-х років, не проголошуючи концепцію гендеру, практично проводив гендерну соціалізацію особистості у громадянському суспільстві. Педагог по суті домагався гендерної рівності під час виховання своїх учнів, причому наголошував на необхідності “створювати спеціальні обставини для того,

щоб хлопчики стали справжніми чоловіками. І все це треба робити тонко й тактовно, щоб не сформувати в дівчаток безвільності й нерішучості. Ні за яких обставин у дівчаток не повинна зародитись думка про те, що вони слабкіші від хлопчиків” [11, с.557].

Він застерігав: “Мене ніколи не радує, що в окремих дівчаток занадто багато старанності, акуратності і мало ініціативності, самостійності, рішучості. У майбутньої матері треба виховувати громадянську стійкість, почуття власної гідності, а не безсловесну покірливість. Покірливість, вироблена одностороннім вихованням (це – дозволяється, а це – забороняється), породжує ідейну безхребетність” [12, с.350]. І далі: “Гідність майбутньої жінки, матері, дружини формується тоді, коли вона одухотворена громадянськими інтересами, турботами, хвилюваннями колективу. Не творіння якогось абстрактного добра – такого немає, - а активна, наполеглива, цілеспрямована боротьба за інтереси суспільства, за честь і гідність людини, - ось що ідейно загартовує дівчинку” [там само].

Василь Олександрович був переконаний, що “дівчатка мають жити активним громадським життям. Занадто велика зосередженість на самій собі, заглиблення в свій внутрішній духовний світ без повного, багатого пізнання розумом і серцем світу людини, світу боротьби за комуністичні ідеали, без відображення цього світу в своїх особистих потребах і інтересах – можуть бути причиною емоційної убогості, спустошеності” [12, с.350].

Місія школи, - на думку педагога, – допомогти кожній дівчинці знайти поле виявлення її індивідуальних здібностей у багатогранній діяльності, пов’язаній з навчанням: “Щоб виховати сильних духом, мудрих і мужніх жінок, дуже важливо домогтися їх творчої інтелектуальної діяльності, звичайно, в поєднанні з діяльністю громадською, суспільно корисною. Ми прагнемо, щоб у кожній дівчинки були свої улюблені книжки, улюблений предмет, улюблена творчість, праця. Для утвердження в дівчинці сили духу, незалежності, самобутності надзвичайно важливо, щоб вона уже в дитинстві й особливо в ранньому отроцтві переживала гордість дослідника, мислителя, творця...” [11, с.574].

Насамперед, на думку педагога, треба створити різноманітне життя колективу, включати дівчат у всі види діяльності, не обмежуючи їх стандартними гендерними ролями. Адже “чим багатше інтелектуальне життя колективу, тим яскравіше розкривається чоловік перед жінкою й жінка перед чоловіком передусім як людина з усім її багатством, а не як істота протилежної статі” [11, с.574]. Це дуже важливо для виховання справжніх громадян, справжніх жінок і справжніх чоловіків. В.О.Сухомлинський вважав, що “передусім те, щоб дівчатка брали участь у всіх видах тієї діяльності, де успіх забезпечують сила волі, наполегливість, де порівнюються сили, витривалість, стійкість, безстрашність хлопчиків і дівчаток, де перед хлопчиком – не тільки перспектива успіху, а й небезпека лишитися далеко позаду від дівчаток, бути присоромленим” [там само]. Дійовими щодо цього педагог вважав інтелектуальну діяльність, спортивні змагання, військові ігри, походи.

В.О.Сухомлинський вважав, що “треба так організувати діяльність колективу, щоб не було спеціально чоловічих й спеціально жіночих видів діяльності (це, однак, не означає, що й найважчу фізичну працю мають ділити хлопці й дівчата)... Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звикали таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити чоловіки й жінки. Коли і є який розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра - іншу” [11, с.577].

У юнаків та дівчат необхідно сформувати усвідомлення гендерної рівності статей на основі чітких знань про чоловічу та жіночу психологію, про вікові особливості набуття гендерної ідентичності та гендерне самовизначення.

Педагог практично довів, що гармонійні стосунки між хлопцями і дівчатами не формуються стихійно, а є результатом спеціальної організації життя колективу. Це означає, що для врахування гендерної компоненти в громадянському вихованні можуть бути використані будь-які види діяльності, причому слід пам'ятати, що важко знайти якийсь особливий вид діяльності, яку слід було б спеціально організувати чи стимулювати в інтересах утвердження гендерної рівності. Тому той чи інший вид діяльності учнів - праця, спілкування, гра, навчання - може служити інтересам гендерного виховання, якщо педагоги враховують у процесі їх організації загальні закономірності і, крім того, оцінюють дії школярів з позицій обох статей, беруть до уваги характер відмінностей між ними, ступінь їх важливості і суспільної цінності, а також враховують власну гендерну роль.

В організації виховного процесу педагог радив домагатись того, щоб хлопці і дівчата пережили й усвідомили свою різну за змістом (але не за цінністю) і рівною мірою необхідну спільну участь у конкретній справі, могли допомогти один одному як рівноправним (але не тотожним) партнерам у побудові громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Як бачимо, Василь Олександрович ґрунтовно проаналізував механізми становлення і розвитку громадянського суспільства у їх співвідношенні з методикою формування відповідних якостей хлопців і дівчат.

Аналіз спадщини Василя Сухомлинського в цьому напрямі в черговий раз підтвердив, що розвиток гендерної компоненти є невід'ємною частиною побудови громадянського, демократичного, толерантного суспільства. Зниження тиску гендерних стереотипів на школярів (як дівчат, так і хлопців) сприяє прийняттю цінностей рівноправного партнерства статей, кооперативної моделі громадянської позиції лідерства. Тому особливо актуально звучить сьогодні думка педагога щодо подолання гендерних стереотипів, які панували, та й подекуди, панують у суспільстві.

Принципово важливим є застосування гендерного підходу до громадянської освіти й виховання, організації навчально-виховного

процесу в цілому, адже, за переконанням В.Сухомлинського, школа має могутній потенціал впливу на світогляд завтрашніх громадян держави.

Спадщина Василя Сухомлинського демонструє підхід до об'єднання громадянської та гендерної освіти й виховання особистості, які забезпечують розширення соціального простору для всебічного розвитку особистості: взаємодоповнюють і взаємопідсилюють одне одного.

Таким чином, завдяки врахуванню гендерної компоненти у громадянській освіті й вихованні, стають видимими механізми конструювання особистості засобами навчально-виховного процесу, фактори, що впливають на формування життєвих цінностей і стилю поведінки хлопців і дівчат у майбутньому.

Зараз ми переживаємо сприятливий час для впровадження гендерної проблематики в систему освіти на національному, державному, регіональному рівні, тому що йде її перебудова й переосмислюється концепція середньої освіти, і саме суспільство поступово стає гендерно чутливим і приходять до розуміння гендерних проблем і необхідності їхнього розв'язання. Тому перспективними, на часі, вважаємо дослідження впливу соціальних, культурних, гендерних чинників побудови громадянського суспільства на цілі і характер громадянської освіти й виховання.

Література

1. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навч.-метод. посіб. /П.Р.Ігнатенко, В.Л.Поплужний, Н.І.Косарева та ін.-К.: ІЗМН. 1997.-250с.
2. Воспитание граждан нового поколения: гендерный подход в парламентском образовании школьников. - М.: Издательство "МИК", 2003. – 224 с.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект / Наук. творч. колектив: О.В.Сухомлинська (наук. кер.) та ін.// Шлях освіти.-2000.-№ 3.-С.7-13.
4. Концепція громадянської освіти в школах України: Проект/ Кол. авт.: С.Г.Рябов. І.В. Жадан. Т.В. Клищенко та ін. // Шлях освіти.-2001.-№1.-С.26-31.
5. Петренко О.Б. Гендерний підхід до виховання у спадщині В.О.Сухомлинського // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового Центру АПН України. – 2001.- № 5.- С.83-86.
6. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду // Шлях освіти. - 1999.-№ 4.-С.16-20.
7. Роль образования в формировании гражданского общества. "Круглый стол" журналов "Вопросы философии" и "Педагогика" // Педагогика.-2007.-№ 3.- С.42-70.
8. Сухомлинский В.А. Книга о любви. - М.: Молодая гвардия, 1983.-191с.
9. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка.- К.: Рад.шк., 1978.-263с.
10. Сухомлинський В.О. Лист до дочки. В кн. Батьківська педагогіка. – К.: Рад.школа, 1978. – С.241 –250.
11. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976 . – Т.1. – С. 403 – 637.
12. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976 . – Т.3. – С.283-582.
13. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: В 5т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2.- С.149 – 418.

Пшеничний М.В.

ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРАЦІ ЯК УМОВА ГРОМАДСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проблема громадянського становлення особистості сьогодні актуальна як у теоретичному, так і в практичному сенсі. Важливого значення набувають наукові пошуки вітчизняних дослідників у зазначеній галузі. Вихідні концептуальні засади формування особистості громадянина України ґрунтуються на положеннях Національної доктрини розвитку освіти, “Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття)”, а також на законах України “Про загальну середню освіту”, “Про освіту”, “Про охорону дитинства”, на проекті “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” та ін.

Видатний вітчизняний педагог Василь Олександрович Сухомлинський розробляв питання підготовки учнів до праці, вважав, що трудове виховання є важливою складовою підготовки учнів старших класів до суспільного виробництва, необхідною умовою громадянського виховання. Науковець підкреслював, що якості громадянина починають закладатися в молодшому шкільному віці, а в подальшому житті людина продовжує формуватися як громадянин під впливом суспільства.

Сучасне визначення поняття “громадянське виховання” звучить так: це виховання любові до батьківщини, існування на благо суспільства, вітчизни, реалізація прагнення людини до самовизначення, оскільки лише тоді вона зможе функціонувати в умовах свободи та відповідальності протягом усього життя [1,75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання даної проблеми. Теоретико-методологічні основи громадянського виховання розроблено в працях А.Бойко, М.Євтуха, А.Погрібного, Ю.Руденка, О.Сухомлинської.

Концептуальні засади національного виховання обґрунтовано в дослідженнях українських педагогів і психологів В.Бондаря, М.Боришевського, В. Москальця, І. Підласого, О. Савченка, Г.Філіпчука.

Тенденції розвитку, а також ефективність підготовки старшокласників загальноосвітніх шкіл до праці аналізували українські вчені: А. Вихрущ, Й.Гушлей, В. Мадзігон, І. Матюша, І. Назімов, В. Сидоренко, Д. Сметанін, Г.Терещук, Д. Тхоржевський.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає в розкритті системи підготовки старшокласників до праці як умови громадянського виховання в педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В. Сухомлинський більше двадцяти років очолював

колектив Павлівської середньої школи яка була провідною для педагогічних колективів усієї країни. Цей педагогічний досвід є актуальним і зараз [2,15].

Усю свою педагогічну діяльність науковець присвятив створенню такої системи трудової підготовки старшокласників, у якій праця була важливою складовою у створенні інтелектуального й морального обличчя учня та однією з умов громадянського виховання.

На думку В. Сухомлинського важливою складовою громадського виховання школа стає тільки тоді, коли кожний учень відчуває себе громадянином, зберігає дух народу, його ідеї, духовні скарби та цінності. Необхідно бути громадянином з дитинства знати історію – славетне минуле й героїчне майбутнє. Навчання та виховання в школі від початку й до закінчення повинно бути процесом формування особистісних поглядів та переконань.

Уміння бачити в справжній праці справу історичного значення – це могутній стимул громадянського виховання. Свідомість, дисципліна, нетерпимість до байдужості – ось якості які формуються на основі громадського світогляду школярів.

В. Сухомлинський працював над власною системою педагогічних поглядів щодо підготовки підростаючого покоління до праці як умови громадянського виховання. На його думку, нескладні вміння та навички, отримані в початковій школі при обробці матеріалів з використанням простих інструментів формують та розвивають у старшокласників більш складні вміння. Наприклад, нескладні навички з випилювання лобзиком готують учня в подальшому до механічної обробки деревини на деревообробних верстатах.

На думку Сухомлинського, неприпустимим є те, що в окремих школах 14-15-річні старшокласники тільки починають учитися механічної обробки матеріалів. Педагог вважав, що це запізно, оскільки в такому разі наявних умінь і навичок зовсім недостатньо для засвоєння складних операцій.

Технічне мислення формується, коли вміння та навички стають стимулом творчої думки. Вихованці видатного педагога розуміли, що задоволення від творчої праці не можна порівняти ні з яким іншим. Старшокласники в Павлівській школі вивчали на заняттях основи промислового та сільського виробництва, знайомилися з принципами будови та дії двигуна внутрішнього згоряння. На заняттях з трудового навчання в старших класах учні відпрацьовували вміння та навички роботи на метало – та деревообробних верстатах, управління тракторами та автомобілями. Розглядаючи підготовку молоді до праці, В. Сухомлинський аналізував найважливіші питання, особливо підкреслюючи при цьому роль сільської школи. Науковець відзначав, що в багатьох сільських школах залишається низьким рівень трудової підготовки в процесі сільськогосподарської праці.

Великий педагог звертав увагу на те, що працівники сільського господарства скаржаться на дефекти та недоробки в сільськогосподарських

машинах. Хоча на думку дослідника причиною багатьох випадків є недостатній рівень технічної грамотності працівників. Мета трудової підготовки сільських старшокласників полягає в тому, щоб узяти від машини все закладене при її конструюванні [4,7]. Дослідник домагався впровадження в педагогічний процес школи досягнень біологічної та хімічної наук, які б учні використовували в подальшому житті. Педагог був переконаний, що суспільна значущість людини залежить від того, яку працю вона виконує та наскільки якісно. Сухомлинській підкреслював що праця не тільки є категорією матеріальною та економічною, вона сприяє моральному вдосконаленню вихованців та є основною умовою громадянського виховання.

Ретроспективний аналіз доводить, що в Павлиській школі творчо використовувалась різноманітна техніка, учні не тільки засвоювали трудові вміння та навички, а й удосконалювали знаряддя праці. Сухомлинський вважав, що від того, як відбувається навчання в школі, як ставляться до нього учні, що вони вважають своїм ідеалом, залежить розвиток нашого суспільства. Великий педагог прагнув реалізувати в шкільному житті ідею про те, що без фундаментальних праць кожної людини, без інтелектуального та професійного розвитку особистості країна не буде міцною та незалежною, саме це є важливою умовою громадського виховання.

Педагогічною метою В. Сухомлинського було прагнення щоб серед цінностей найголовнішими були не матеріальні блага а задоволення інтелектуальних потреб. На думку дослідника, колектив є не безликою масою а єдністю індивідуальностей. Саме скарб кожної індивідуальності – це основа повноцінного життя колективу. Колектив стає виховною силою тільки тоді, коли в процесі діяльності учні разом досягають високого морального рівня, і це також можна вважати важливою умовою громадянського виховання.

Однією з основ громадянського виховання В. Сухомлинській вважав внутрішню духовну шляхетність, коли вихованець більше турбується про інших, ніж про себе. Неможливо створити духовний світ лише словесними повчаннями, без прилучення підлітків до активної діяльності в сім'ї, школі, громадському житті. Науковець вважав, що важко виховати гідного громадянина, не виховуючи любов до матері, свого міста батьківщини. Учень сприймає та засвоює моральні цінності скрізь призму найближчого оточення.

В. Сухомлинській зосереджував свою увагу й на розумовій праці як на одному з основних напрямків розвитку особистості школяра. Він наполягав на тому, що фізична праця без розумової не дає належного результату. Багато що в Павлиській школі було зроблено руками школярів, які будували навчальні приміщення виготовляли верстати, конструювали автомобілі, радіоприймачі. Школярі молодших класів працювали поряд зі старшокласниками [6]. В. Сухомлинський пишався тим, що в школі є оранжерея, пасіка, фруктовий сад – і все це завдяки плідній праці учнів і вчителів.

Визначити життєвий шлях старшокласникам допомагала позакласна робота: регулярно проводились олімпіади з трудового навчання, конкурси

на кращого водія автомобіля, тракториста, механізатора тваринницьких ферм. Важливим завданням школи було навчити учнів спільно трудитися, оскільки це є складовою частиною громадянського виховання [2,16].

Науковець приділяв пильну увагу підготовці учнів до виробничої праці. Виховувати спеціаліста інтелектуальної праці: інженера, геолога, архітектора – певною мірою навіть простіше, ніж творчо працюючого механізатора, тваринника або каменяра. Усе більшого значення набуває культура праці в діяльності людей, які виготовляють матеріальні цінності. Підготовка кваліфікованих фахівців із цих повсякденних видів праці є важливою задачею, що стоїть перед вітчизняною школою. За роки навчання в школі учні засвоювали ідеї Сухомлинського про необхідність працювати на благо суспільства, але це повинно підтримуватися особистісними переконаннями кожного вихованця [5,12]. Деякі педагоги вважають що щасливими можна зробити дітей, даючи їм якомога більше матеріальних благ. Однак коли радощі життя отримати дуже легко, в учнів з'являються інші потреби окрім головної – потреби працювати на благо своєї батьківщини. Але щоб зрозуміти ціну суспільної праці, учень повинен набути досвіду суспільного творення. Привчаючи дітей до праці, В. Сухомлинський ставить за мету виявити їхні задатки, пробудити радість творчості [3,6].

На думку Сухомлинського, учень, який під час навчання бере участь у суспільній праці колективу, створює матеріальні цінності, проходить таку життєву школу, яку не в змозі змінити ніякі словесні переконання.

Висновки. Розбудова незалежного демократичного суспільства висовує на перший план проблему виховання громадянина Української держави.

Ретроспективний аналіз системи підготовки старшокласників до праці в педагогічній спадщині В.Сухомлинського дає можливість глибше усвідомити аналогічні проблеми сучасного українського шкільництва. Набутий науковцем досвід дасть змогу підвищити ефективність української педагогічної системи та сприятиме подоланню відірваності від історичного досвіду минулого. Отже важливою умовою громадянського виховання в педагогічній спадщині В. Сухомлинського є трудова підготовка старшокласників до самостійного життя.

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник . – К .: Либідь, 1997. - 376с.
2. Кушнір Ю.З. В.А. Сухомлинский о трудовом воспитании молодежи // Школа и производство . – 1983. - № 9.- С. 15-17
3. Мухин М.И. В.А. Сухомлинский о роли труда в развитии личности // Школа и производство . – 1998. - № 4.- С. 4-7.
4. Пушкина Р.Н. Василий Александрович Сухомлинский // Школа и производство . – 1978. - № 9.- С. 3-10.
5. Сухомлинский В.А. В защиту производственного обучения в школах Украины // Политехническое обучение . – 1958. - № 8.- С.12-16.
6. Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Либідь, 2005.- 552с.

ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

Виховання громадянина становить невід’ємну складову процесу формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Адже кожна людина від свого народження належить до певної духовно-етнічної спільноти, проживання в якій вимагає набуття відповідних рис суб’єкта суспільних відносин. Таким чином, цілісність особистості виражається у сукупності життєво необхідних соціальних ролей, серед яких важливе місце належить ролі громадянина.

На цій підставі, одним із завдань освітніх інституцій виступає громадянське виховання дітей, молоді та дорослих задля їх адекватної соціалізації, реалізації громадянських прав, свобод, виконання обов’язків і творення цивілізованого життя своєї країни.

З огляду на неперервність громадянського виховання та його актуальність для усіх категорій населення, самобутня роль у реалізації відповідних просвітницьких завдань належить громадським організаціям.

Українська громада, уособленням якої, зокрема, виступали жіночі товариства, має давні добрі традиції громадянського виховання, на які повинні опиратися сучасні педагоги.

Історичний досвід громадських організацій щодо формування особистості українського громадянина досліджували, зокрема, С.Цьорох [1], Л.Вовк [2], М.Чепіль [3]. Так, С.Цьорох проаналізувала педагогічну діяльність жіночих василіанських монастирів України у другій половині ХІХ – першій половині ХХ століття, які здійснювали духовне і громадянське виховання українських дітей і молоді. У дослідженні Л.Вовк розкрито генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (друга половина ХІХ – 20-ті роки ХХ століття), серед яких чільне місце посідає формування особистості українського громадянина. На основі різнопланових джерел, автор репрезентує особливості змісту, форм, методів просвітницької праці громадських інституцій, спрямованої на підвищення рівня національної, громадянської свідомості дорослого населення. Вивчаючи теорію і практику формування національної свідомості дітей і молоді Галичини у другій половині ХІХ століття, М.Чепіль представляє окремі аспекти педагогічного процесу, пов’язаного із вихованням українського громадянина. У контексті зазначених досліджень наведено приклади просвітницької діяльності окремих жіночих організацій, які сприяли громадянському вихованню дітей і дорослих.

З огляду на багату самобутню історично-педагогічну спадщину організованого українського жіноцтва, вважаємо за необхідне здійснити комплексне, цілісне вивчення ролі жіночих товариств у вихованні особистості українського громадянина. Відтак, метою даної статті є дослідити ідейні засади та практичний досвід жіночих організацій України

щодо громадянського виховання дітей, молоді, власне, жіноцтва і дорослих членів громади загалом.

Аналіз джерел засвідчує, що виховання українського громадянина (громадянки) було перманентним завданням жіночих товариств, які діяли на території України вкінці XIX – у першій половині XX століття. Це пов'язано, насамперед, із необхідністю формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості української жінки не лише як матері, а як самостійного суб'єкта суспільних відносин – жінки-громадянки.

Таку мету ставили діячки “Кружка українських дівчат”, заснованого у Львові у 1901 році, котрі прагнули “одушевити дівчат одною ідеєю праці для суспільности” [4]. Тенденцію поєднання самоосвіти жінок та залучення їх до громадської діяльності спостерігаємо у праці товариства „Кружок українок”, перейменованого згодом у „Кружок українських дівчат” (Львів, 1901) [5]. У своїй відозві члени Кружка закликали подбати „про власне освідомлення”, „образувати себе самих та викликати більший умовий рух між товаришками на провінції” [6]. Водночас, вони докладали зусиль, „аби „Кружок українських дівчат” став нашою школою, нашим університетом, де би ми взаємно учили ся, порушували усі важні питання народного життя, обговорювали їх і вироблювали собі на них погляд, а побіч того студіювали прояви культурного життя інших суспільностей, що в багато дечім можуть нам бути прикладом” [4]. Формування суспільно–політичного світогляду у практиці Кружка нерозривно пов'язувалось із національним вихованням жіночої молоді. Відповідальна місія „нести світло просвіти і національної свідомости між дівчат бідних верств нашої суспільности”, у найбільшій мірі, покладалась на „вчительок–товаришок”, які належали до Кружка [6]. Здійснюючи просвітницьку працю серед молоді, вони заохочували „вписатися до кружка і тим доказати, що українська дівчина схоче та зможе стати на висоті своїх завдань та сповнити свої горожанські обов'язки супроти України” [6].

Як свідчать джерела, у період української національно-демократичної революції 1917-1921 р.р. поруч із традиційним визнанням материнського покликання жінки, актуалізувалась потреба громадянського виховання українки. “Школа мусить витворити новий тип жінки, який поєднував би в собі і матір, і громадянку”, – переконувала діячка жіночого руху, педагог К.Малицька [3]. Цікавий підхід щодо громадянського виховання жінок представлено на шпальтах часопису “Наша мета” (1919). Автори пропонували здійснювати обов'язкове суспільне вишколення всіх дівчат. “Це був би один рік громадянської служби жінки. Дівчата (18 р. або 20 р.) повністю цей рік би посвятили для служіння державі і суспільству”, займалися б охоронками, їздили по селах з відчитами, вели курси для неграмотних [7]. Практично таку просвітницьку працю здійснювали члени жіночих товариств, які одночасно прагнули залучити у свої лави якнайбільше молодих українок і привчати їх до громадської патріотичної діяльності. У такий спосіб, вони намагались реалізувати ідею жіночого просвітництва української нації. Адже, як переконувала на шпальтах

“Жіночої долі” (1927) І.Блажкевич, лише освічена, свідома, діяльна жінка-мати може вивести свій народ на кращий життєвий шлях [8].

Діячки жіночого руху розробили програму громадянського виховання відповідно до умов практичної життєдіяльності української родини. Організовані ними просвітницькі заходи гармонійно вплітались в український господарсько-побутовий ритм і забезпечували послідовну щоденну просвіту громади. Поруч із прищепленням пошани до історичної пам’яті, організацією вивчення історії та культури рідного краю, заохоченням громадської активності молоді в українських товариствах, просвітницькі діячки популяризували ідеї виховання працелюбності, підтримки місцевого виробника тощо. У такий спосіб, вони репрезентували методiku виховання практичного патріотизму, спрямованого на формування особистості українського громадянина.

Підкреслимо, що громадянське виховання жінки пов’язувалось з її педагогічним обов’язком виховувати у патріотичному дусі своїх дітей. Так, діячка жіночого руху М.Рудницька виділяла дві умови, за яких можна було б реалізувати національне виховання у домашній родинній “школі”. Перша умова передбачала, щоб українська мати сама була свідомою громадянкою, а родинний дім – клітиною національного організму, а не “замкненим у собі колісцем вузьких егоїстичних інтересів” [9]. Друга умова – належна теоретична і практична підготовка жінки-матері до виховницької праці. Адже, як стверджувала автор, наступові чужого шкільництва треба протиставити свідому планову працю батьківського дому, впливові школи – вплив матері, яка “мусить ясно здавати собі справу з того, як вона має виховувати і чого вчити дитину” [9].

Поруч з егалітаристичним компонентом українського жіночого руху (здобуття прав жінок на освіту, працю, економічну і соціальну незалежність), його ідеологи репрезентували ідею громадянської материнськості. Основні риси, притаманні жінці-матері у родинному житті, М.Рудницька проектує на суспільну діяльність жінки, її роль як громадянки. В наших очах, – пише автор, – українська мати – це “mater patriae”, мати Батьківщини, мати свого Народу, якої обов’язки не кінчаються на порозі власного дому. Бо як не можна провести кордонів між інтересами родини і народу, так не можна відмежувати від себе материнських і громадянських обов’язків жінки” [10]. До того ж, стверджувала М.Рудницька, у непростих умовах історичного розвою українства, “ціла суспільність... потребує материнського тепла і серця... запопадливих рук і дбайливого ока господині... нашого прив’язання до віри батьків, до релігійних обрядів і народних звичаїв, нашої впертості і завзяття в боротьбі з перешкодами, нашої готовності до жертв, твердості в терпінню, бажання єдності і згоди, нашої гарячої любови всього рідного” [11]. Саме жінка, на думку М.Рудницької, мусить “стерегти чистоту мови й пошанування її в родиннім, товариському і публічному житті... дбати про заховання народної ноші, народного мистецтва, бо вони творять характер нації”. Таким чином, служба для рідного народу була визначена однією з

провідних ідей українського жіночого руху, з якого він черпає “свій етос і своє остаточне оправдання” [10].

Виховний ідеал української громадянки своєрідно охарактеризували діячки товариства “Марійська дружина”, які вбачали довершеність особистості у її непересічності. Отже, на думку авторів “Вістника Марійських товариств”, однією з рис, якою повинна відзначатись дружинниця, є непересічна любов до своєї Батьківщини. “Один такт серця для Христа, один для Батьківщини. Любов до Батьківщини це щоденна й витривала праця в школі, це коженденне збагачування свого ума й серця духовними багатствами, знанням, молитвами... Той любить свою Батьківщину, хто сам дбає про своє духовне й тілесне здоров’я й про своїх ближніх, хто бореться з алкоголем, нікотиним, забобоном, неморальністю, злою пресою, злими фільмами, безсоромною модою... хто дорожить (в потребі ж уміє постояти) своїм національним імям і приналежністю до свого обряду... Дружинниця як патріотка не сміє тільки плакати й журитися народною недолею... З лихом треба боротися з Божою поміччю завзято й радісно”, – підкреслювали ідеологи світсько-релігійного товариства [12].

Справді, для виховного ідеалу українського громадянина особливо важливими є такі риси як самоповага, особиста гідність, сміливість. Адже лише та людина, яка поважає себе, здатна відстоювати власні права та інтереси рідного народу. „Виховаймо її (дівчину. – О.К.) на смілу відважну людину... навчімо її цінити свою гідність особисту”, – закликала О.Заклинська, автор статті „До кращої будучности”, надрукованої у журналі „Жіноча доля” [13]. Серед заходів, організованих товариством „Союз українок” у Львові, знаходимо гутірку для дівчат на тему „Будь врівноважена і відважна” [14]. У гутірці наводились приклади мужніх геройських вчинків, давались поради як опановувати себе у гніві, бути духовно витривалою і непохитною.

Важливим завданням українські просвітницькі діячки вважали формування громадянської, національної свідомості. Досягти цієї мети можна, змінивши програму навчання „з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнаментика”, – стверджувала С.Русова [15].

Задля формування громадянської свідомості інструкторів „Союзу українок”, товариство влаштувало спеціальні курси громадянського вишколу (1931). Навчальна програма курсів базувалась на основах суспільно-історичних наук у контексті українознавчої проблематики і охоплювала наступні спецкурси: історія українських визвольних змагань, сучасне становище всіх українських земель та еміграції, організоване життя на західноукраїнських землях (громадські організації, партії, преса), етнографія українських земель з огляду на особливості народного мистецтва, практичні відомості з адміністративного законодавства, практичні відомості із шкільного законодавства, етика громадського життя, визначні жінки в українській історії,

роль жінки в українському мистецтві, жінка у творах українського письменства, жінка як творець у пластичному мистецтві [14].

Задля громадянської просвіти жіноцтва, “Союз українок” у Львові виробив спеціальну програмну інструкцію відзначення Дня українки-громадянки на селі, в якій “жіноче питання” нерозривно пов’язувалось з долею громади, рідного народу [16]. Окреслювались громадські обов’язки та відповідне громадське “обличчя” жінки, яка мала постати корисною для громади діячкою, котру шанують у суспільстві і з котрої беруть приклад юні українки. Зауважимо, що характерною рисою даної форми просвітницької праці була опора на українські релігійні та культурні традиції. Так, у 1937 році „Союз українок” організував „День українки-громадянки” за такою програмою: вступне слово, Служба Божа, гімн „Союзу українок”, пісня „До лав „Просвіти”, доповідь про завдання українки як матері і громадянки, народна пісня „Їхав козак за Дунай”, поезія Т.Шевченка „Геть думи сумні”, в’язанка стрілецьких пісень (“Їхав стрілець на війноньку”, „Хоч над нами бурі шум”) [17].

Після заборони діяльності „Союзу українок” напередодні Другої світової війни (1938), жінки створили нову організацію – Дружину Княгині Ольги (ДКО). Її метою було об’єднати зусилля жіночої громади для суспільної патріотичної праці. У програмній заяві ДКО, зокрема, зазначалось ставлення організації до родини, духовної культури, етики громадського життя [18]. Відповідальність за нормальний стан у цих сферах визначалась як безпосередній громадянський обов’язок жінки.

Таким чином, українська просвітителька була покликана сприяти вихованню громадянина-патріота, характерними рисами якого є національна самоповага, сміливість, гуманне ставлення до усіх людей, відповідальність за долю рідної землі. До того ж своєю просвітницькою діяльністю жіночі товариства засвідчували духовно-інтелектуальний потенціал української жінки, підкреслювали її роль як самобутнього корисного члена громади і одночасно детермінували актуалізацію жіночого питання, його суспільне обговорення.

Проблема виховання громадянина вимагає ґрунтовного комплексного вивчення та залучення до наукового обігу педагогічних праць малознаних і замовчуваних українських громадських, просвітницьких діячів, серед яких чимало учасниць жіночих організацій.

Література

1. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність Монахинь-Василіянок. – Рим, 1964. – 256 с.
2. Вовк Л. Історія освіти дорослих в Україні: Нариси / Укр.. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 1994. – 226 с.
3. Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина ХІХ ст.). – Дрогобич: Відродження, 2001. – 503 с.
4. Молода Україна. – 1901. – Ч.3. – С.140-143.
5. ЦДІА України у Львові. – Ф.146. – Оп.58. – Спр. 972. – 1872 – 1879. – 17 арк.
6. Хроніка з нашого життя // Молода Україна. – 1901. – Ч.І. – С.72-73.

7. Громадянська служба жінки // Наша мета. – 1919. – Ч.8. – С.2-3.
8. Блажкевич І. Роль жінки в суспільстві // Жіноча доля. – 1927. – Ч.7; 8-9; 11.
9. Рудницька М. Школа і родинний дім // Жінка. – 1935. – Ч.3. – С.1.
10. Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. – Львів, 1934. – 32 с.
11. Рудницька М. До всього жіноцтва, згуртованого в Союзі українок напередодні Нового 1938 року // Українка. – 1938. – Ч.1. – С.3.
12. Вістник Марійських товариств. – 1938. – Ч.1-2. – С.22.
13. Заклинська О. До кращої будучности // Жіноча доля. – 1930. – Ч.35-36. – С.4.
14. ЦДА України у Львові. – Ф.319. – Оп.1. – Од.зб.98. – вересень 1937 – 1938. – 119 арк.
15. Русова С. Націоналізація школи // Вибрані твори. – К.: Освіта, 1996. – С.293-297.
16. ЦДА України у Львові. – Ф.319. – Оп.1. – Од. зб. 120.– 1925. – 18 арк.
17. ЦДА України у Львові. – Ф.319. – Оп.1. – Од.зб.121.– 1934. – 18 арк.
18. Бурачинська Л. Непохитна // Наше життя. – 1992. – № 9. – С.8.

Лобода С.М.

ГУМАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми... Після здобуття Україною незалежності українська система освіти зазнала кардинальних змін. Загальна стратегія гуманізації й гуманітаризації освіти, устремління до загальноєвропейських зразків і культурних цінностей при збереженні особливих українських тем і змістів забезпечує її подальший сталий розвиток.

Сучасне розуміння освіти як культурної діяльності, культурної ідентифікації й особистісної самодетермінації актуалізує коло проблем, найважливіша з яких – вивчення загальної й національної спадщини освіти. В Україні велика частина її власної історії освіти була й досі залишається невідомою або доступною лише вузькому колу фахівців. В епоху, коли громадськість намагається активно пізнавати власну історію, назріває необхідність розкріпачення історичної свідомості, осмислення й творчого використання традицій європейської й вітчизняної освіти.

Аналіз основних досліджень і публікацій... Світоглядний підхід педагогів початку ХХ століття Софії Русової, Якова Чепіги, Олександра Залужного, їх послідовників, які працювали у еміграції, Івана Огієнка, Григорія Ващенко та інших склали підґрунтя української гуманістичної педагогіки.

Мета цієї статті – окреслити основні положення гуманістичної концепції виховання Василя Сухомлинського, викладені в його педагогічній публіцистиці, що стала інтегруючою ланкою між педагогічною практикою й педагогічною наукою, без якої неможливими були існування й розвиток гуманістичних ідей в освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження... Період 50–60-х років характеризується нестійкими тенденціями в суспільно–політичному й соціально–економічному житті країни. Цей нетривалий етап був надзвичайно насичений подіями величезного історичного значення:

завершення війни й відновлення зруйнованого господарства, смерть Сталіна, Хрущовська відлига... Піки підйомів в економіці змінюються глибинними кризовими ситуаціями. Ця нестабільність відбивалась на всій соціальній галузі, впливала й на школу, і на професійну діяльність учителів, то стимулюючи, то стримуючи ініціативу, науковий пошук.

Радянська школа й уся система освіти в післявоєнний період перебували в украй важкому матеріальному становищі – не вистачало шкільних приміщень, підручників, відчувалась нестача кадрів. Разом з тим моральний дух народу, який вийшов з війни переможцем, був високим, збережене почуття ейфорії від перемоги над ворогом, очікування перемін підкріплювались успіхами на трудових фронтах. На цьому фоні ще важчим було відчуття обмеження свобод, демократії, догматизації суспільних інститутів, суттєвого посилення контролю над наукою, у тому числі педагогічною, і школою. Цей час означений протиріччями: між необхідністю гуманізації суспільного життя й виховання й поверненням до авторитарної педагогіки репресивних 30-х років; проголошенням морального кодексу будівника комунізму, певною демократизацією суспільного життя й збереженням командно-адміністративної системи управління суспільством школою; між декларативними заявами про розвиток радянської системи навчання й виховання на принципах гуманізму й демократизму й фактична порушенням вимог гуманізації й демократизації на практиці, „розчиненням” особистості в колективі.

Після смерті Сталіна розпочався поступовий перегляд багатьох аспектів його політики. „Відлига” сприяла суспільному підйому в країні. Хрущовська десятиліття – це час другого значного підйому радянської системи народної освіти (перший припадав на 20-і рр.). Було введено обов'язкову семирічну освіту, спільне навчання в школах і т. ін. На початку 60-х років було прийнято програму щодо зміцнення гуманістичної моралі в усіх членів нашого суспільства, викладену в Моральному кодексі будівника комунізму. Система народної освіти, як і практично всі сфери економіки й соціального життя, зазнали серйозного реформування. Структури влади були зацікавлені в покращенні освіти, тому в освіті, вихованні, педагогічній науці було досягнуто значних результатів.

Політична відлига сприяла відновленню колишніх гуманістичних і демократичних традицій. У педагогічній теорії й практиці відбулась поступова зміна ціннісних орієнтацій – з панівної суспільної установки на особистісну орієнтацію. Цей напрям отримав назву „нове педагогічне мислення”. Воно передбачає об'єктивний науковий підхід, вільний від політичної й ідеологічної кон'юнктури. Від нашарувань класового підходу й ідеологізації необхідно було очистити такі моральні цінності, як громадянськість, співпричетність до суспільних інтересів і потреб, розумне почуття колективізму, яке не відкидає право особистості на свободу й незалежність від диктату колективу чи його керівників, повага до праці на загальне благо й до людей праці. Новизна педагогічного мислення

характеризується відмовою від утрированого в роки ідеологічного тиску розуміння провідних складових сучасної педагогіки.

Цей час характеризується черговим сплеском інтересу до педагогічної публіцистики. Відновлюється видання педагогічних журналів, з'являються республіканські теоретичні педагогічні видання, набувають педагогічної спрямованості науково–популярні журнали. Суттєвий внесок у розвиток теорії педагогічної публіцистики зробили радянські вчені–публіцисти Є.Лазебник, Д.Заславський, П.Прохоров, М.Черепанов та ін.

На сторінках педагогічних видань піднімалися питання особистості й колективу, дисципліни й покарання, формулювались нові підходи до трактування цих проблем. Педагогічна думка різко активізувалась. У педагогічних виданнях з'явилась велика кількість робіт учених–педагогів і психологів.

Розвиток науково–педагогічної думки продовжився багато в чому завдяки особистій педагогічній ініціативі окремих педагогів. Новий творчий, інноваційний погляд на освіту запропонував директор Павлиської середньої школи на Полтавщині Василь Сухомлинський, який заклав основи гуманістичної спрямованості радянської педагогіки.

Наприкінці 50–х – на початку 60–х років у В.Сухомлинського сформувалась власна педагогічна система, орієнтована на всебічний розвиток особистості учня. У 60–і роки з'являються роботи В.Сухомлинського – зразок педагогічної публіцистики, органічного поєднання наукової теорії, практики, художньої діяльності, вони просякнуті високим суспільно–значимим пафосом, педагогічною пристрасстю, у них піднімаються актуальні проблеми сучасного життя, ними педагог намагається впливати на педагогічну практику. Сухомлинський не просто констатує факти й інформує про сучасні йому проблеми, він роз'яснює й переконує. „В особистій бібліотеці кожного справжнього вчителя повинен бути разом з літературою зі спеціальності й публіцистичний матеріал, який збагачує його духовний світ” [1, с 137–144] – так оцінив місце й значимість публіцистики в житті вчителя видатний педагог. В.Сухомлинського можна назвати першим радянським педагогом–публіцистом, який відкрив цей дієвий канал, яким згодом підуть С.Соловейчик, А.Лиханов, Ш.Амонашвілі та ін. Нові ідеї педагог виклав у науково–публіцистичних статтях, брошурах і книгах, представляючи новаторські підходи до навчання й виховання з властивою цьому жанру літератури захопленістю предметом, яка поєднувалась у його творах з художнім баченням реального життя. Уявлення про поетичну й глибоко гуманну у своїй основі педагогіку В.Сухомлинського, у якого педагогічні фантазія й реальність злилися в цілісну авторську педагогічну систему, можна вибудувати на основі самих тільки назв його педагогічних творів (наприклад, зміст книги „Школа радості”: „Перший рік – вивчення дітей”, „Школа під блакитним небом”, „Куточок мрії”, „Мандрівка у світ праці”, „Ми слухаємо музику природи”, „Зимові радості й турботи”, „Перше свято жайворонка”, „Ми живемо в саду здоров'я” та ін.). Значним явищем у світовій педагогіці стала вже перша

книга, що вийшла друком, – „Серце віддаю дітям” (1968 р. – НДР, 1969 р. – УРСР), яка вразила с громадськість життєстверджуючим оптимізмом педагогічних поглядів. В.Сухомлинський написав 48 книг, 500 статей, 1500 казок та оповідай дітей, які було видано 59 мовами в Болгарії, Румунії, Югославії, Польщі, Чехословаччині, Японії, Таїланді, Монголії, Угорщині, Німеччині, К багатьох інших країнах загальним тиражем понад 15 млн. примірників. Його статті й великі публіцистичні твори „Формування комуністичних переконань молодого покоління” (1961), „Серце віддаю дітям” (1969) „Народження громадянина” (1970), „Вірте в людину”, „Розмова з молодим директором” (1973), „Духовний світ школяра”, „Моральний ідеал молодого покоління”, „Сто порад учителю” (1984), „Мудра влада колективу” показують, що дійсність школи не завжди відповідала вимогам влади й офіційної педагогіки; що в умовах надуманих і нав'язаних суспільству ідеологічних догм (де метою була система, а дитина лише засобом) виховати істинно гуманну особистість; що в принципі можлива реал гуманістичних ідей у вихованні; що педагогічна публіцистика може інтегруючою ланкою між педагогічною практикою й педагогічною на без якої неможливе було існування й розвиток гуманістичних ідей в світі. Основні положення гуманістичної системи В.Сухомлинського охарактеризувати такими положеннями: в основі його педагогіки л антропологічні принципи народної педагогіки, класичний (традиції гуманізм зарубіжної й вітчизняної філософії й педагогіки XVIII століть; діяльність В.Сухомлинського характеризується, з одного боку підтримкою основних установок і політики радянської держави, а з іншого – протидією авторитарним методам виховання, концепції однобічного в суспільства на формування людини, неувазі до людської індивідуальності.

В.Сухомлинський – педагог–практик, який створив унікальну школу, де апробувались його основні ідеї. Він особливо наголошував на значимості морального виховання як основи розвитку повноцінної особистості. У рамках морального виховання він розглядав і такі важливі якості особистості, як патріотизм і громадянськість; ядро гуманістичної системи В.Сухомлинського – принцип індивідуальності, який є однією з педагогіки з моменту її зародження й наявний майже в усіх працях педагогів минулого. І тільки В.Сухомлинський звів його до рівня головної виховного процесу. Педагогіка В.Сухомлинського – педагогіка доброти людяності. В її основі – людина як найвища цінність. Школа, на педагога, лише тоді школа, коли головний предмет у ній людинознавство. У главі „Не можна жити жодного дня без тривоги про людину” („Серце в дітям”) В.Сухомлинський розповідає про „Школу радості”, але перші і які діти роблять на шляху до вершини людської краси, – це чуйність до іншої людини, здатність відгукуватись на чуже нещастя: „Вони осягали великої науки людяності, учились бачити горе, печаль, тривогу в очах ким їх зіштовхували обставини повсякденного життя”. У цьому й істинний гуманізм: щодня для тих, хто поряд з тобою, „творити добро”, відчувати серцем, що „поряд є люди, які потребують турботи, допомоги, ласки, сердечності, участі. Головне – щоб совість не дозволяла

проходити мимо цих людей” [2, с 221]. В.Сухомлинський проголосив обов'язковість любові до дитини не як особливого індивідуального ставлення окремих педагогів до дітей, а як обов'язкової педагогічної позиції всього шкільного колективу. Більше того, Сухомлинський цю позицію розглядав як головне свідчення професіоналізму педагога. Особливістю гуманістичної концепції Сухомлинського було утвердження того, що виховання гармонійно розвинутої особистості може ґрунтуватися лише на комуністичній моральності, яка пронизує всі грані людської особистості, відкриваючи кожним шлях до громадянських, ідейних, творчих, трудових, естет цінностей.

Педагог шукав нові підходи до вдосконалення форм навчання, досліджував взаємозв'язок умов і результатів навчання: „Головна уроку”, „Педагогічні причини відсіву учнів”, „Наш план проведення екзаменів”, „Інтерес до навчання – важливий стимул навчальної діяльності учнів”. У його роботах „Замітки директора”, „Наша робота з батьками практики роботи директора школи” та ін. піднімаються проблеми органі керівництва навчальною й виховною роботою.

„Як виховати справжню людину”, „Листи до сина” „Батьків педагогіка”, „Батьківщина в серці”, „Книга про любов” – у цих творах вийшли вже після смерті Сухомлинського, прозвучали нові напрями в концепції виховання: шкільно–сімейне й статеве виховання; активізація й оптимізація навчального процесу; педагогічна етика; інтеграція отриманих знань в інтелектуальне; моральний, емоційний, естетичний розвиток школярів, виховання громадянськості, керівництво духовним життям шкільного колективу.

Лейтмотивом усієї педагогічної діяльності В.Сухомлинського, стрижнем усієї його педагогічної системи є безмежна любов до дітей. “Що найважливіше було в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей, – напише він у передмові до книги „Серце віддаю дітям”.

Педагогічна спадщина В.Сухомлинського вражає різноманітністю форм і методів інструментування педагогічної взаємодії з дітьми, які орієнтовані на найголовніше – на звеличення в юній людині, яка росте, Людини!

„Які б грані людської волі й розуму, серця й мудрості ні відкривались вашій особистості перед дитиною, – писав В.Сухомлинський, звертаючись до вчителів, – схвалення, похвала, захоплення, гнів, обурення, засудження (на ці почуття вихователь теж має право, він не безплотний ангел), будь–яка з цих граней повинна відкритися на фоні головного – поваги людської гідності, піднесення людини” [3, с 15].

Головною виховною стратегією системи В.Сухомлинського, центри уваги є Людина – особистість дитини, її активність, самодіяльність, індивідуальність, творчість. Спираючись на тріаду – школу, сім'ї громадськість, педагог прагне інтегрувати їхні зусилля, створюючи умови взаємодії в процесі навчання й виховання дитини. Реалізована на практиці ідея втілюється в актуальне вчення про виховання в людині нового мислення.

Гуманістичною концепцією виховання, яка відповідає вимогам формування в людини творчого мислення, є, на думку дослідників (Є.Родчанін, І.Зязюн та ін.), виховна система, розроблена В. Сухомлинським.

Категорія творчості – це керована педагогом діяльність одної дитини або дитячого колективу, спрямована на створення нового, на вираження самого себе. В.Сухомлинський прагне виховувати творче ставлення до всіх видів діяльності, використовуючи такі форми, як „уроки мислення”, „творчості”, таким чином, він підводив учня до усвідомлення необхідною самовдосконаленні, у можливості самому творити в собі особистість. Традиції становлять суттєву частину педагогічної системи, у якій воєдино злились усі національні звичаї з оригінальними педагогічними формами.

Культурно–історичну традицію народу видатний педагог визнавав основою школи. Звідси його визначення: „корінь духовності”, „серцевина людини – любов до Батьківщини” та ін. Витоками цього коріння духовне для дитини він вважав любов до матері й батька, дідуся й бабусі, народ пісні й казки, до вітчизняної історії. Ось чому в його педагогічному досі злились воєдино шкільна й сімейна педагогіка. Обережно, як тендітну й ніжну квітку, зберігав В.Сухомлинський кожен паросток сімейної педагогіки у своїх односельців у Павлиші: „Гарні народні традиції живуть у с найменшого хлопчика Данька. Троє дітей – 6, 8 і 9 років – залишаються господарювати, коли мати й батько на роботі. Малюки готують обід і вечерю, доять корову, доглядають за рослинами в городі. Коли літнього вечора мати й тато повертаються з роботи, їм приготовано душ, чисту білизну, гар вечерю й букет польових квітів на столі. У сім'ї панує повага до праці, можна сказати, культ праці” [4, с 28].

Духовний розвиток дитини він будував на основі взаємовпливу розумового, фізичного, трудового, естетичного виховання з обов'язковим залученням до цього школи, сім'ї, громадськості. Максимальне задоволення духовних потреб, їх розвиток і виховання – це головне завдання школи.

Величезну виховну роль у духовному світі дитини Сухомлинський відводить слову – це слово вчителя, книга, мова живопису тощо. Усе це покликане пробудити допитливу думку дитини, сприяти прояву творчої індивідуальності, розвитку пізнання.

Одним із засобів формування інтересів особистості є книга, якій Сухомлинський надавав винятково важливого значення. Педагог ретельно відбирав літературу для читання з урахуванням вікових особливостей дитини. „Читання, слухання художнього твору – своєрідний творчий процес, – писав він, – учень, який читає літературний твір, наповнює пристрасною своєю серця – він або захоплюється красою, благородством, моральною величчю, або ж відчуває обурення. Ось чому ми виняткового значення читанню художніх творів на уроці й удома” [5, с. 245].

У такому напрямку В.Сухомлинський формував у дітей моральну свідомість, громадянськість, ідейність і патріотизм, ввів до педагогічної науки такі поняття, як „духовність”, „одухотвореність”, „культура почуттів”.

Не менш значимим завданням виховання є виховання громадянина, громадянської відповідальності, достоїнства й гордості за все, що роблять юні громадяни нашої країни. „Громадянське начало праці органічно зливається з почуттям власної гідності. Праця в ім'я спільного блага не означає самозречення й відособлення людини. Радість праці для людей має у своїй основі глибоко особисте почуття гордості, власної гідності” – писав В.Сухомлинський. Трудове виховання має у своїй основі досить широкий спектр цілей і завдань. Однак В.Сухомлинський зазначав: „Я вбачав дуже важливе виховне завдання в тому, щоб у роки отрочтва кожен підліток піднявся на цю вершину. Праця повинна бути своєрідним рольовим загартуванням. У цьому правилі виховання виражається єдність фізичного й духовного. Кожен виконував роботу, яка вимагала значного напруження фізичних і духовних сил” [6, с 537].

Висновки... Таким чином, педагогічну систему В.Сухомлинського можна назвати „гармонією педагогічних впливів”. Вона має чотири головні ідеї: суспільно корисна виробнича праця не лише на спеціальних уроках чи під час виробничої практики, але й численних гуртках, щоденній діяльності школярів; творча думка, яка проявлялась у будь-якій діяльності, а не лише в шкільній; співпереживання як основа моральності, основа будь-якого співробітництва й з людьми, і з природою; постійна взаємодія з при началом людського життя, наукою мовлення, праці, краси й гармонії.

Усі ідеї, проникаючи одна в одну, створюють єдине ціле – гармонійну особистість. Надзвичайно важливим компонентом у вихованні педагог вважав наявність краси як гармонії, тому в його педагогічній теорії й практиці важливе значення надавалось створенню її в усіх галузях діяльності, а свою педагогічну систему він назвав гармонією педагогічного впливу.

Педагогічна теорія В.Сухомлинського отримала широке визнання й практичне поширення в нашій країні лише в 90-і роки. Авторитарна педагогіка аж до 90-х років виступала з критикою гуманістичної творчої теорії й практики В.Сухомлинського. Критикувалась ідея свободи, характерна для гуманістичного напрямку, якій протиставлялась ідея відповідальності, реалізовувала за допомогою методики вимог. Критикувались сентиментальна любов до дитини, прояв „недоцентризму”, чужого з огляду на його буржуазне походження радянському суспільству.

Однак діяльність таких педагогів, як Сухомлинський, стала системою, вона представляла, на жаль, поодинокий досвід. Разом з тим діяльність Сухомлинського стала предтечею педагогіки співробітництва й діяльності педагогів-новаторів. Хоча в основі нових документів про школу, прийнятих наприкінці 60-х років, лежали завдання гуманізації й демократизації радянської системи освіти й виховання, однак насправді існувала подвійна мораль, подвійна система ціннісних координат; пріоритетні цінності лежали в площині ідеологічних імперативів. Система життєвих установок такого роду не могла не наштовхуватися на р опору. Саме наприкінці 60-х рр. розпочалась кампанія переел „педагогічного інакомислення”.

Тому в цих умовах педагогічна публіцистика мала випереджальний характер: протидіючи авторитарним методам виховання, неувазі до людської індивідуальності, зберігались пріоритети духовно–морального виховання над матеріальним, відбувалася романтизація комуністичних ідей.

Ідеї В.Сухомлинського підхопили педагоги–новатори Ш.А.Амонашвілі, І.Г.Волков, Є.Н.Ільїн, В.Ф.Шаталов та ін. Вивчення публіцистичної спадщини яких може скласти перспективу подальших досліджень.

Література

1. Сухомлинский В.А. Мы – сельские учителя // Сов. педагогика. –1968. – №6. – С. 137–144.
2. Сухомлинский В.А. Избр. пед. соч.: В 3 т. / Сост.: О.С.Богданова, В.З.Смаль, А.И.Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1981. – Т. 3. – С. 221.
3. Сухомлинский В.А. Избр. пед. соч.: В 3 т. / Сост.: О.С.Богданова, В.З.Смаль, А.И.Сухомлинская.– М.: Педагогика, 1979. – Т. 1. – С. 15.
4. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. – М.: Просвещение, 1979.
5. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М.: Политиздат, 1973. – 272 с.
6. Сухомлинский В.А. Избр. пед. соч.: В 3 т. /Сост.: О.С.Богданова, В.З.Смаль, А.И.Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1979. – Т. 1. – С. 267–538.

Литвиненко С.А.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В.СУХОМЛИНСЬКОГО В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розвиток усіх сфер соціального життя нашої країни та розбудова громадянського суспільства висувають на передній план проблеми соціалізації учнівської молоді, визначення нового функціонального значення завдань соціалізації молоді у педагогічній діяльності. Категорія педагогіки соціалізації посіла належне місце та почала відігравати особливу роль у системі базових категорій педагогіки. Сьогодні існує потреба методологічного і теоретичного обґрунтування засад, форм і методів розв'язання проблем соціально-педагогічного характеру, зокрема, тих проблем, які виникають та розв'язуються у взаємодії школи й суспільства. Саме від уваги до соціальних і гуманітарних проблем, від обсягу суспільних ресурсів, які спрямовуються на їх розв'язання, залежать шляхи й темпи розвитку української держави. Натомість зміст і форми організації професійної освіти майбутніх педагогів вимагають суттєвого реформування.

Соціальна роль і статус учителя, рівень його фахової майстерності є невід'ємними складовими особистісної ролі педагога як агента соціалізації. Суспільні зміни призвели до змін педагогічної діяльності: перетворення та розширення функцій педагога, який виступає не лише транслятором знань, але конструктором умов і засобів розвитку й соціалізації дитини. Вивчення проблем соціалізації в Україні спирається на значний вітчизняний теоретичний і практичний досвід. До такої педагогічної спадщини належить творчий доробок В.Сухомлинського, у колі наукових інтересів якого

завжди перебували ідеї гармонізації взаємодії особистості та соціального середовища, ним досліджувалися проблеми, які в сучасних умовах визнані як соціально-педагогічні. Педагог вивчав соціалізацію дитини у той час, коли в радянській педагогіці соціалізація ігнорувалася навіть на рівні термінології. У зв'язку з цим завданнями статті виступили: аналіз педагогічного досвіду роботи Павлиської середньої школи щодо розв'язання соціально-педагогічних проблем; вивчення шляхів творчого використання здобутків В.Сухомлинського в соціально-педагогічній підготовці майбутніх учителів початкових класів.

У переважній більшості сучасних концепцій соціалізації й виховання особистості, визначальною рисою яких є гуманістична орієнтація, школа постає як відкрита гуманна система, що має поліфункціональний характер: концепція продуктивної освіти (Данія, США), педагогічна концепція цілісної школи (Німеччина), концепція інтегрованого розвитку компетентності (Швеція, США), концепція соціального виховання «Школа-мікрорайон» (Росія) та ін. Розробляються численні варіанти відкритої школи, зорієнтованої на діалог у роботі з дітьми, розвиток міжособистісного і міжгрупового спілкування, в якій домінують тенденції до розширення взаємодії з життям, усіма соціальними інститутами (сім'я, підприємства, культурно-просвітні, медичні, правничі установи, суспільні та громадські організації, місцева влада та ін.). Функціонування школи як відкритої системи у громадянському суспільстві передбачає розширення її освітніх та соціалізуючих функцій.

Власною педагогічною діяльністю, унікальним педагогічним експериментом у Павлиській школі В.Сухомлинський переконливо довів, що школа як соціальний інститут спроможна повноцінно виконувати всі свої функції за умови тісної співпраці з соціальним оточенням, тобто за умови функціонування її як відкритої виховної системи. Виключно важливого значення надавав зв'язку діяльності школи з життям. Розвиваючи різноманітні форми взаємодії та співпраці з середовищем, школа В.Сухомлинського наповнила його педагогічним змістом, перетворилася з місця навчання дітей в освітньо-культурний виховний центр села. “У школі,- зазначав Василь Олександрович,- навчають не тільки читати, писати, рахувати, мислити, пізнавати світ, багатства науки й мистецтва. У школі вчать жити” [3: т.2, с.337]. Широкі соціальні зв'язки були спрямовані на особистісний розвиток та виховання кожної дитини, зміцнення її фізичного, морального, психічного здоров'я, педагогічну підтримку та допомогу сім'ї. Павлиська школа сприяла поширенню нових знань, педагогічному просвітництву, підвищенню культурного рівня середовища. До новаторських здобутків педагога належать: Школа радості та школа під блакитним небом, уроки мислення серед природи, бесіди з людинознавства, Батьківська школа, психолого-педагогічний семінар, свято Матері, упорядкування “Золотої хрестоматії дитинства”, літературні мініатюри для дитячого читання, тощо. У педагогічній системі павлиського вченого органічно поєдналися народні звичаї, здобутки класичної педагогіки та його власні новаторські творчі знахідки.

Педагог постійно утверджував пріоритетність оздоровчих функцій школи, розвивав ідеї захисного виховання, вказуючи на те, що таке виховання є виявом індивідуальної творчості педагога. Захист та підтримка дитинства виступає наскрізною ідеєю його педагогічної концепції. У зв'язку з цим завданням школи та сім'ї вбачав у забезпеченні щастя дітей, яке полягає в самореалізації, творінні добра для інших, любові до людей та праці, насолоді від краси оточуючого світу. У творах В.Сухомлинського знаходимо блискучі, вичерпні, емоційні та яскраві характеристики кожного вікового періоду. Педагог-новатор, разом з іншими представниками гуманістичного напрямку, заклав розуміння дитинства як важливого, відповідального цілісного періоду людського життя. Стали крилатими його слова: “Дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя” [3: т.3, с.15].

Великого значення надавав Василь Олександрович становленню особистості маленької людини на початкових етапах шкільного навчання. Найбільш повно й послідовно він розглянув процес становлення особистості дитини у цей період у книзі “Серце віддаю дітям”, яка витримала понад 50 перевидань. Протягом молодшого шкільного віку відбуваються глибокі психологічні зміни, що торкаються перетворення інтелекту, особистості й соціальних стосунків, збагачення досвіду. Умовно цей період називають періодом народження соціального “Я”, коли у дитини формується “внутрішня позиція” (Л.Божович, Д.Ельконін, В.Мухіна та ін), потреба зайняти нове місце в мікросоціумі й виконувати нову суспільно значиму діяльність. Вступ дітей до школи, освоєння ними класу і школи як первинної соціальної групи, прийняття статусу й виконання ролі учня є як фазою, так і інструментом шкільної соціалізації. Реальне буття людей у світі реалізується в системі їхніх стосунків, а тому місія школи, на думку В.Сухомлинського, полягає у тому, щоб “виховати людину в її гармонійній єдності: громадянина і трудівника, люблячого й вірного чоловіка й батька-матір” [4: т.3, 246]. Педагог розумів, що досягнути цього можливо крок за кроком уводячи дитину у світ різноманітних людських відносин, тому формування особистості в Павлівській школі відбувалося в затишному, емоційно позитивному оточенні, із задоволенням естетичних потреб через спостереження й творення краси у докільлі. Багатою та різноманітною виявилася літературна творчість педагога для дітей. Через оповідання, казки, притчі, легенди, написані у близькій і зрозумілій для дітей формі, він формував ціннісні орієнтації та настанови, закладав розуміння складності й краси людського буття. Така робота допомагала маленькій людині комфортно входити у багатовимірний світ людських стосунків і спілкування, а також закладала основи самопізнання, потреби саморозвитку.

Соціально-педагогічна діяльність у широкому розумінні розглядається як механізм соціального конструювання та проектування суспільства на рівні його первинних мікросоціальних ланок. У зв'язку з чим почала розвиватися система соціальних та психолого-педагогічних служб, здатних виконувати не тільки захисні, але й освітньо-розвивальні функції.

Однак, соціальні педагоги працюють далеко не в усіх освітніх закладах, економічні й організаційні труднощі гальмують створення багатьох соціально-педагогічних служб, необхідних для повноцінної охорони, захисту та підтримки дитинства. У таких умовах саме вчитель, який поряд з сім'єю найповніше включений у дитяче життя, покликаний реалізовувати соціально-педагогічні функції. Загальною метою соціально-педагогічної діяльності виступає гармонізація взаємодії особистості та соціуму для збереження, відновлення, розвитку її соціальної активності. Соціально-педагогічна діяльність - особистісно-зорієнтована, оскільки зосереджується на розв'язанні індивідуальних проблем, що виникають у процесі соціалізації конкретної людини, засобами вивчення її особистості та довкілля, складання індивідуальної програми допомоги. Соціально-педагогічна діяльність допомагає дітям і молоді зорієнтуватися у вирі суспільних подій та явищ, в оволодінні соціальним досвідом, самостійному пошуку професійного та життєвого шляху та виступає складовою навчально-виховного процесу школи, його невід'ємною підсистемою. Теоретичний аналіз проблеми соціально-педагогічної діяльності в сучасній педагогічній науці (Г.Вороніна, М.Галагузова, І.Зверева, А.Капська, Л.Коваль, Л.Мардахаєв, Л.Міщик, П.Шептенко, В.Семенов та ін.) засвідчив пріоритетність підходів щодо забезпечення превентивного, профілактичного характеру соціально-педагогічної діяльності, яка спрямовується на запобігання або подолання причин, що формують соціально-проблемні групи, у режимі відновлення життєвих сил та активності, соціального статусу кожної дитини, яка перестає бути клієнтом, а стає партнером соціально-педагогічної діяльності.

Провідними функціями соціально-педагогічної діяльності, що обумовлюють її засоби, методи, форми і технології, з допомогою яких досягаються цілі діяльності, виступають: аналітико-діагностична, прогностична, посередницька, соціально-профілактична, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна, евристична.

Соціально-педагогічна діяльність учителя початкових класів постає як структурно-динамічна сукупність цілеспрямованих соціально-педагогічних дій, здійснюваних у мікросоціумі спеціальними педагогічними засобами з метою підтримки розвитку та соціалізації дітей, з урахуванням їхніх реальних умов життя та освіти. Провідними напрямками соціально-педагогічної діяльності вчителя початкових класів виступають: соціально-педагогічна діяльність у школі; соціально-педагогічна діяльність учителя у мікросередовищі; робота у дитячій субкультурі; просвітницько-консультативна робота з сім'ями молодших школярів; корекційно-профілактична робота з різними категоріями проблемних дітей.

У своїй педагогічній спадщині В.Сухомлинський неодноразово звертається до сутності й соціальних функцій професійної діяльності вчителя як наставника дітей, посередника між дитиною та соціумом. "Головне,- підкреслює педагог,- це віра в людину, чутливість до всього хорошого в ній. Висока моральність учителя стає нині найважливішою умовою його

педагогічної майстерності... Улюбленим і авторитетним учитель стає не тільки тому, що досконало знає свій предмет, а й тому, що, глибоко люблячи його, поєднує у своєму серці цю любов з любов'ю до людини-дитини” [3: т.5, с.114]. У практиці роботи Павліської середньої школи В.Сухомлинський великого значення надавав опануванню педагогами способами індивідуальної психокорекції, адже виховний ефект залежить від урахування особливостей внутрішньої позиції вихованця. З цією метою було спеціально організовано роботу психолого-педагогічного семінару вчителів. Обґрунтовуючи сутність педагогічної професії як творчого процесу, В.Сухомлинський неодноразово підкреслював, що у своїй основі педагогічна праця є творчістю, наближеною до наукового дослідження. Однак педагогічна творчість неможлива без праці душі вчителя, тому однією з найголовніших вимог до вчителя, на думку В.О.Сухомлинського, є здатність поєднувати щирість та мудрість із тим, щоб творити красу людини. Він указував на особливу роль умінь учителя щодо професійного самопізнання й самовиховання.

Головною метою сучасної системи вищої педагогічної освіти є підготовка професійно компетентних та конкурентноздатних, висококваліфікованих спеціалістів, тобто формування суб'єктів професійної діяльності, здатних вільно та свідомо самовизначатися у педагогічній дійсності, творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу у спільній діяльності з учнями. Ведеться пошук основ формування змісту нової педагогічної освіти з чітко окресленими тенденціями педагогічної спрямованості освіти в цілому, у зв'язку з чим педагогічні дисципліни поєднуються з філософією, психологією, методикою викладання, культурологічними та спеціальними дисциплінами, тобто розвивається міждисциплінарний підхід та створюються інтегративні курси. Координуючу роль у такій інтеграції відіграє педагогіка, що синтезує всі знання про людину, виявляє закономірності педагогічного процесу, формує принципи його організації, визначає зміст, форми й методи роботи з урахуванням закономірностей фізичного та психічного розвитку й соціалізації дитини. Фундаменталізація статусу дисципліни “Педагогіка” у ВНЗ передбачає посилення системоутворюючого характеру педагогічних навчальних предметів у структурі професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя, що зумовлює необхідність їх вивчення протягом усіх років навчання у вищій школі.

У практиці підготовки майбутніх учителів початкових класів у Рівненському державному гуманітарному університеті при вивченні педагогічних дисциплін протягом усіх років навчання звертаються до вивчення педагогічної спадщини В.Сухомлинського, зокрема традиційним стало конспектування його творів, написання рефератів, курсових та дипломних робіт; написання творів-міркувань (“В.Сухомлинський – автор гуманістичної концепції виховання”; “Проблеми соціалізації дітей у педагогічній спадщині В.Сухомлинського”; “Валеологічні аспекти роботи Павліської середньої школи”, “Зміст і форми педагогічної освіти батьків у Павліській середній школі” та ін.); проведення дискусій на тему: “Соціально-педагогічні методи в

педагогічній спадщині В.Сухомлинського”. Консультативно-методичний центр забезпечує роботу соціальної служби, розробляючи творчі програми «Україна – наш спільний дім»; «Демократія та демократична держава сьогодні». Провідні ідеї В.Сухомлинського покладені в основу розробленого нами спецкурсу “Основи соціально-педагогічної діяльності”.

Змінюються наукові парадигми, практичні підходи й методи, а ідеї педагога-гуманіста В.Сухомлинського, який виступив продовжувачем найкращих традицій світової та вітчизняної педагогіки, залишаються актуальними завжди. У сучасних умовах школа постає як соціально-педагогічний комплекс, що об'єднує та інтегрує виховні зусилля педагогів, батьків, громадськості. Вона залишається інститутом, у якому оптимально поєднуються та взаємодіють педагогічні та соціальні процеси. Соціально-педагогічна діяльність вчителя початкової школи зорієнтована на своєчасний вияв проблем у розвитку й соціалізації, запобігання та забезпечення профілактики різних негативних явищ (морального, фізичного, соціального плану), відхилень у поведінці дітей, розв'язання оздоровчо-виховних завдань та педагогізацію мікросередовища.

Література

1. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси.- К., 2000.
2. Орлов А.А. Проектирование содержания педагогических дисциплин в вузе// Педагогика.- 2001.- №10.- С. 48-56.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори.: В 5-ти т.- К., 1976-1977.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка.- К., 1978.-262 с.

Пащенко В.О.

ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЇ, ЦЕРКВИ, ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Процес формування світогляду сучасної молоді людини вимагає уважного дослідження історичного досвіду, творчої спадщини багатьох філософів, педагогів минулого, аналізуючи з позиції сьогодення те, що вони прагнули донести сучасникам, наскільки зуміли зазирнути в майбутнє. У цьому плані актуальним є вивчення їх теоретичного доробку з проблем релігії та атеїзму, оскільки сьогодні серед науковців, політиків, громадських діячів, батьків школярів не вщухають гострі дискусії про місце та роль релігії в навчальному процесі сучасної школи, у вихованні громадян майбутньої України.

Серед багатьох заслуговує на увагу Василь Сухомлинський, творчість якого, власне, і сьогодні залишається до кінця не вивченою. У творчому доробку дослідників його спадщини немає бодай невеликої статті, яка б безпосередньо аналізувала погляди видатного педагога на релігію, церкву, атеїстичне виховання. Лише кілька авторів наголосили в недалекому минулому на точці зору Василя Олександровича з порушеної проблеми. Проте ці статті написані з дотриманням усіх вимог прокрустового ложа марксистсько-ленінської теорії, що не дає повного уявлення про його світоглядні переконання.

Зазначимо, що перші публікації В. Сухомлинського з проблем атеїстичного виховання з'являються наприкінці 50-х років. Це був український складний в ідеологічному плані період. Одразу після смерті диктатора Й. Сталіна у березні 1953 року розпочалася "дозована десталінізація" суспільства. Її логічним завершеним у 50-ті роки стали "закрита" промова першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова на XX з'їзді партії в 1956 році про злочини сталінської доби, розгром так званого "антипартійного угруповання" в 1957 році і робота XXII з'їзду КПРС у 1961 році.

Проте ці позитивні зміни не стосувалися сфери релігійної політики. Вище партійне керівництво й особисто М. Хрущов і не думали відступати від наріжного каменя марксистсько-ленінського вчення про релігію як "опіум народу", "рід духовної сивухи", зосередивши основні зусилля на боротьбі з церквою. Десталінізація суспільства, фактично, не зачепила сфери державно-церковних стосунків.

Дійсно, в 1954 році з'явилися дві постанови ЦК КПРС, які започаткували масові утиски релігійних об'єднань, які значно посилювалися наприкінці 50-х років, свідченням чому є ряд нових партійних документів явно антирелігійного та антицерковного спрямування.

Зрозуміло, що і В. Сухомлинський, будучи людиною свого часу і системи, не міг цілком відійти від усталеної точки зору на релігію як рід духовних пережитків. Так, у статті "Комуністична ідейність основа морального виховання", опублікованій у 1959 році, він пише, що релігія породжує в людини зневір'я у власних силах, пасивність, примарну надію, що її доля залежить не від активної боротьби за майбутнє, а від якоїсь надприродної сили [5, с. 38].

В іншому місці В. Сухомлинський підкреслює, що релігія є уярмленням людського духу. Вона поневолила людину тому, що людина не знала істинного шляху до свободи: духовна свобода, щастя неможливі без ліквідації приватної власності й експлуатації. Бог пригнічує людину доти, доки люди пригнічують один одного. Це людське пригнічення не обмежується сферою економічних відносин. Воно проникає в побут, у повсякденні взаємини, зокрема у взаємини між чоловіком і жінкою [3, с. 439].

Релігія це омана, але омана, яка іноді вгамовує біль. Вона породження людського безсилля. З того часу, наголошує педагог, як той, у чий руках була влада, сила, тюрма, кайдани в буквальному розумінні слова, надів на експлуатованих ще й духовні кайдани, релігія стала не просто символом нещастя і темряви, а й класовим злом. У радянському суспільстві релігія втратила класові корені. Тому не можна дивитися на віруючого як на живе втілення соціального зла, як на якусь ворожу силу.

Багато віруючих це добрі люди, але від того, що вони добрі, шкідливий вплив їхніх релігійних вірувань на молодь, особливо на дітей і підлітків, не тільки не зменшується, а, навпаки, стає ще небезпечнішим. "Життя переконливо свідчить, – зазначає В. Сухомлинський, – що зло релігії в наш час у проповіді безсилля. Рабства земного в нашому суспільстві немає, воно давно знищене, й релігійна мораль про нього не

згадує. А от про рабство небесне, про те, що кожна людина раб божий, релігійна мораль охоче повчає". Проповідь безсилля перед долею, перед обставинами, які складаються в житті, веде до того, що людина стає "рабом власного безсилля, відчуває свою приреченість, дивиться на себе як на іграшку в руках господніх. Вона зникає коритися фатальній неминучості, накресленій Богом, бо цю неминучість, згідно з релігією, не в силі відвернути ніяка людська діяльність, краще вже мовчки чекати того, що неодмінно станеться, ніж щось робити, до чого прагнути.

Це своєрідна втіха віддайся на волю Божу, і тобі стане легше, ти щасливий будеш уже від того, що віриш. Щастя не в боротьбі за краще, не в подоланні труднощів, не в утвердженні власної людської гідності, а в безсловесному підкоренні. Така суть тих духовних кайданів, яка надіває сама на себе віруюча людина" [5, с. 274, 275].

Водночас, стверджує В. Сухомлинський, християнство є, наприклад, складним історичним явищем духовного життя людини. В образі "всюдисущого і всемогутнього Христа раб прагнув знайти якусь, бодай примарну, надію на визволення. Але визволення в цьому світі, в реальному житті не тільки було неможливе, а й немислиме. Апокаліптичні образи вогню й пекла, образ раю це породження зла, жорстокої експлуатації служителі церкви перетворили ці уявлення в брехню, в обман" [3, с. 439].

На наш погляд, В. Сухомлинський слідом за офіційною ідеологією не зумів підійти до оцінки релігії та церкви в житті суспільства з позиції історизму, не зрозумів, що союз церкви і держави був неминучим на певному етапі розвитку цивілізації, не врахував справжньої еволюції релігійних вчень. Він гіпертрофовано тлумачив класову роль релігії та церкви і не побачив, що в релігії відповідним чином переосмислені загальнолюдські моральні принципи, зразки народного мистецтва, музики, що, органічно включаються в культ. В. Сухомлинський перебільшено тлумачить проповідь духовенством фаталізму, його місце в житті рядового віруючого, нехтування ним земного буття. Якщо він у дійсності був свідком подібних проповідей, то, очевидно, вони зумовлювалися неосвіченістю духовенства, окремих віруючих, проявами їх особистого фанатизму, що не впливали із сучасного розуміння сутності релігійного вчення. Поза увагою педагога залишалася просвітницька, патріотична, благодійницька діяльність церкви на різних етапах розвитку країни тощо.

Чільне місце в працях В. Сухомлинського займає аналіз шляхів впливу церкви на людину, особливо на молодь. Він, по-перше, вказує на роль емоційного чинника в процесі прилучення дітей і молоді до релігії. "Церковники ведуть уперту боротьбу "за душі" молоді, – пише В. Сухомлинський в одній із статей. – Доводиться визнати, що вони при цьому досить вдало враховують ті особливості духовного розвитку дітей і підлітків, яких ми, вихователі, іноді не беремо до уваги. Однією з таких особливостей є потреба дітей молодшого віку в естетичних емоціях".

В. Сухомлинський виділяє серед емоційних чинників впливу на дітей індивідуальні форми, що найкраще відображено у його статті "Народження

громадянина", де описується система залучення до громади євангельських християн-баптистів дівчини-інваліда Тіни, в якій було спотворене обличчя.

В. Сухомлинський, по-друге, зазначає, що в процесі насадження релігійних ідей "окремі священники прямо засуджують забобони і мракобісся, благословляють використання науки і культури, не відвертають віруючих від участі в певних формах суспільного життя та ін. Словом, вони намагаються пристосуватися до нових умов, маскуються. Більше того, вони намагаються навіть переконати, що нібито мораль релігійна анітрохи в принципі не розходиться з мораллю комуністичною". Цією небезпечною приманкою духовенство користується насамперед для впливу на свідомість молоді. У "лицемірних, брехливих твердженнях про відсутність суперечностей між релігійною і комуністичною мораллю заховується далекоюсяжна мета: поступово витравити із свідомості дітей і юнаків комуністичні переконання й утвердити "божественний ідеал" [5, с. 47].

Церковники різних конфесій, по-третє, за В. Сухомлинським, шукають і "обробляють" насамперед людей, які мають якусь слабкість у поглядах на життя, в настроях людей, які переживають нещастя або відкололися чомусь від колективу. Священнослужителі, віруючі активісти беруть їх "на примітку" і застосовують до них засоби "індивідуального підходу". Для підтвердження сказаного В. Сухомлинський наводить приклад, коли в річницю смерті матері віруюча жінка, вловивши настрій, запропонувала хлопчикові помолитися за материну душу [5, с. 273].

Коли воля людини пасивна, стверджує автор, а навколишній колектив не проявляє особливого бажання підтримати її, вона теж потрапляє до когорти тих, кого "релігійні агітатори всіляко намагаються перетягти до себе". Об'єктами пильної уваги духовенства стають люди, котрі скоїли антигромадські вчинки і чекають покарання за них. Церковники не залишають поза увагою жінок, частина з яких відчувають нерівність з чоловіками у побуті, тих, хто відчув на собі несправедливе ставлення тощо. Особливе місце займає виховання у сім'ї, де віруючі батьки нерідко прищеплюють дітям покірність, пасивність, християнське терпіння, наслідком чого є відмова останніх від участі в громадській роботі, замкнутість [5, с. 50].

Будучи щиро переконаним у шкідливому впливові релігійної ідеології на підростаючі покоління, В. Сухомлинський приділив достатньо уваги атеїстичному вихованню школярів та теоретичному узагальненню власного досвіду. За його словами, атеїзм є важливим елементом комуністичного світогляду, а виховання атеїстичних переконань має ряд специфічних особливостей. На перший погляд здається, що сам зміст основ наук, вивчення яких "приводить до глибокого розуміння об'єктивних закономірностей природи і суспільства, цілком забезпечує формування атеїстичних переконань, і ніякої додаткової роботи в цьому напрямі проводити не треба. Дехто схильний вважати, що релігійні забобони в умовах теперішнього соціалізму зникнуть самі по собі. Це глибоко помилкові погляди" [5, с. 38].

У вихованні свідомих атеїстів педагоги Павліської школи виходили з того, що потрібно виховувати не просто людину, вільну від пережитків минулого, а борця з цими пережитками, не споглядальника комуністичного будівництва, а будівника комунізму. "Ми, – наголошував В. Сухомлинський, – розглядаємо атеїстичні переконання не тільки як важливу світоглядну сторону обличчя вихованця, але насамперед як його активну духовну силу, завдяки якій він може впливати на інших" [5, с. 48].

Атеїстичне виховання, утвердження войовничого атеїзму не тільки винятково важливий елемент розумового життя колективу й особистості, але й певний характер відношень між людиною-об'єктом виховання і середовищем, взаємин у колективі. Активна, наступальна боротьба в системі виховання особистості, що формується, вимагає особливого такту, чуйності, витримки. Релігійний "світогляд, проти якого ми боремось, тісно переплітається з духовним життям сім'ї, проникає у моральні, естетичні, духовно-психологічні стосунки між дорослими й дітьми. Те, що жило у свідомості людей тисячоліттями, не можна "вибити" жодним помахом. У науково-атеїстичному вихованні більше, ніж у будь-якій іншій сфері виховного процесу, недопустимі формалізм, криклива фраза" [2, с. 102].

Тому основну мету системи виховання педагоги Павліської школи вбачали в тому, щоб кожному юнакові, кожній дівчині дати моральну, розумову, практичну і психологічну підготовку до праці, розкрити в кожному з них індивідуальні задатки, нахили і здібності. Вчителі прагнули підготувати вихованців до "високоморальних і естетичних відносин, побудованих на дружбі і товаришуванні, на повазі до всього справді людського в кожній чесній людині" [4, с. 8].

Одним із важливих принципів виховання, на думку В. Сухомлинського, є тонке, тактовне проникнення в духовний світ людини. Вся складність "мистецтва виховання, а я переконаний, що виховання не тільки наука, а й мистецтво, полягає в тому, щоб уміти відчувати глибоко особисте в кожній людині. Це стосується не тільки виховання дітей. У такій самій, а інколи ще в більшій мірі це стосується виховання дорослих і особливо віруючих" [5, с. 270].

Досягнення поставленої мети можливе шляхом взаємодії ряду об'єктивних факторів, різноманітних форм і методів виховної роботи. Чи не найважливішими серед них є, по-перше, зв'язок виховання з реальним життям, участь кожного вихованця у конкретних справах.

В. Сухомлинський, по-друге, прагнув спільно з колегами так побудувати систему виховної роботи, щоб діти до заперечення ідеї Бога приходили через свідоме ставлення до релігії, її повчань. На його думку, підлітки повинні зрозуміти релігію як відображення навколишнього світу в складному, суперечливому-духовному житті людини. Без розуміння релігії неможливий справжній атеїзм. А без атеїзму немає комуністичної ідейності, переконаності в справедливості найблагородніших ідеалів людства. Зрозуміти релігію не можна, не осмисливши складного історичного шляху розвитку людини [3, с. 439].

Важливо при цьому, по-третє, розумне співставлення наукових фактів і релігійних догматів. "Я поступово приводив своїх вихованців до висновку, – наголошує В. Сухомлинський, – що релігійні догми, світогляд і моральні повчання неминуче вступали в суперечність з наукою. Наука і релігія несумісні й "непримиренні". Директор школи підкреслює, що у цьому підлітків переконували насамперед факти, які свідчили, що багато чесних священнослужителів, богословів зробили видатні наукові відкриття.

"Якщо правильно подавати суть цих фактів, – підкреслює В. Сухомлинський, – то вони яскраво розкривають бунтівний дух людської думки, вселяють у серця підлітків упевненість у тому, що немає такої світоглядної істини, під якою могли б підписатися і наука, і релігія". Для вихованців Павлівської школи Дж. Бруно, М. Копернік, Т. Кампанелла та інші стали не священнослужителями, які "випадково почали займатися науковими і суспільними проблемами, а бунтівниками людського духу, борцями проти релігії". Розповідаючи про тернистий шлях боротьби за справжню свободу духу, В. Сухомлинський "пробуджував у юних серцях почуття захоплення борцями за торжество людського вільнодумства образами великих учених, гуманістів, соціалістів, комуністів" [3, с. 440-441].

Боротьба проти релігії, по-четверте, стверджує В. Сухомлинський, це не тільки боротьба за свідомість, поняття, а й естетичні емоції. Там, де недооцінюється їх роль у духовному житті дитини, переможцем цієї боротьби може вийти релігія, церква.

Боротьба за вплив на почуття починається задовго до того, як дитина стає здатною усвідомлювати суть матеріалістичного пояснення світу. Це покладає на школу велику відповідальність. Переконуючи дитину, пише В. Сухомлинський, формуючи її погляди, треба "водночас пробуджувати в неї багаті естетичні почуття за допомогою явищ, картин, образів, що відображають високу, благородну, але цілком зрозумілу для неї ідею, яка кличе не до ствердження думки про свою нікчемність і тлінність, а до активної дії, до боротьби за оволодіння силами природи".

Уже з перших днів перебування дитини в школі необхідного ідеологічного впливу потрібно досягати яскравими, сильними, більш досконалими в естетичному розумінні формами, ніж ті, які використовує церква. Якщо школа досягає цього, церква "стає безсилою, бо її естетична форма розрахована на пригнічення розуму, тоді як естетичні емоції, що збуджуються у дитини в школі, розвивають її інтелект" [5, с. 40].

Високий атеїстичний потенціал, по-п'яте, на думку В. Сухомлинського, закладений у моральному вихованні, у розвінчанні того морального ідеалу, який проповідує релігія, у переконанні школярів у тому, що цей ідеал прикриває суто земні інтереси експлуататорів, що релігійна мораль це мораль рабства і експлуатації.

Віруюча людина, за його словами, може бути чесною, доброю. Але було б "глибокою помилкою вважати, що в її душі спокійно собі співіснують, як добрі сусіди, релігійний світогляд і загальнолюдські моральні норми – чесність, правдивість, чуйність до чужого горя, вироблені

в середовищі трудового народу і утверджені багаторічним життєвим досвідом трудящих" [5, с. 274].

В. Сухомлинський наголошував, що науково-атеїстичне виховання має не тільки світоглядну, але й моральну спрямованість. Моральна спрямованість атеїстичного вихованням й атеїстична спрямованість морального виховання сприяють досягненню повноти духовного життя особистості, щастя людини. Оптимізм, життєрадісне світосприймання й атеїзм нероздільні.

Таким чином, формування науково-атеїстичних переконань, а відтак і комуністичного ідеалу, з точки зору В. Сухомлинського, досягається в першу чергу через залучення учнів до активної суспільно корисної праці, зв'язок виховання з реальним життям, шляхом різноманітних форм духовного, естетичного розвитку, на уроках і в позакласній роботі. Ще раз зазначимо, що видатний педагог був людиною свого часу і в силу різних причин допускав деякі помилки, відступи від істини. У контексті нашої статті, окрім згаданого гіпертрофованого тлумачення негативної класової ролі релігії, слід вказати на тезу В. Сухомлинського про атеїстичне виховання школярів, у тому числі й молодших класів, на уроках і в позакласній роботі, що означало насилля над дитячою свідомістю і було порушенням свободи совісті, хоча й відповідало тодішньому чинному законодавству.

Проте В. Сухомлинський, будучи, затиснутим прокрустовим ложем марксистсько-ленінської ідеології, зумів навіть у проблемах атеїстичного, морального виховання, де не вважався глибоким фахівцем, вийти за межі своєї епохи. Це найяскравіше прослідковується у відстоюванні ним концепції виховання, побудованій на системі загальнолюдських, а не вузько класових цінностей, що вважалось тоді педагогічною аксіомою.

Концепція В. Сухомлинського знайшла своє відображення в п'яти глибоких за філософським змістом заповідях:

1. Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бачення позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуй сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд – це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання твоя праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай та шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужий до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство [4, с. 146].

На наш погляд, В. Сухомлинський, хоч і ставився критично до біблійних заповідей, побудованих на системі загальнолюдських цінностей, відчував потребу в існуванні фактично тих же біблійних моральних принципів, котрі регулювали б поведінку дітей, готували їх до дорослого життя в складних умовах панування у суспільстві догматів класової ідеології, дозволяли людині відчувати радість свого життя, щастя у найповнішому його розумінні. І не тільки відчував потребу, а й підготував її.

Звідси стає зрозумілим, що утверджувати систему загальнолюдських цінностей в умовах тоталітаризму, будучи затиснутим у лещата комуністичної ідеології, можна було різними шляхами, в тому числі й, імовірно, через критику релігії та її повчань, вихваляння атеїстичного виховання, не опускаючись при цьому до вуличної лайки на адресу носіїв релігійної ідеології, що було притаманним для багатьох публікацій тих часів. Хоча відійти від релігії В. Сухомлинський так і не зміг, свідченням чому є, наприклад, поява в арсеналі його педагогічної теорії таких нестандартних для радянської педагогічної науки понять, як душа, душевність, духовність, сердечність, співпереживання тощо.

Таким чином, підхід В. Сухомлинського до побудови системи виховання на засадах загальнолюдських цінностей, що нагадував політ людини над безоднею, з одного боку, об'єктивно підніс його, до рівня педагогічних пророків, а з іншого викликав гостру критику деякого із тодішніх "корифеїв" офіційної радянської педагогіки, які поспішили звинуватити директора із Павлиша у "богопроповідництві", інших ідеологічних збоченнях.

Ідеї В. Сухомлинського про необхідність виховання молодого покоління на засадах загальнолюдських цінностей особливо актуальні в наш час. "Ми тільки сьогодні починаємо усвідомлювати, – слушно пише М. Сметанський, – як глибоко і масштабно мислив видатний педагог, наскільки чітко і багатогранно бачив він основні стратегічні завдання у формуванні особистості. Визначаючи загальнолюдські цінності як базу для виховання у школярів мотиваційно-емоційного ставлення до навколишньої дійсності, спираючись на гуманістичні ідеї своїх попередників, В. Сухомлинський наповнив дещо новим змістом характер цього ставлення" [1, с. 43].

Ми зупинилися, не претендуючи, звісно, на повноту картини, що вимагає нових досліджень, на ставленні видатного педагога до релігії, церкви, на проблемах науково-атеїстичного виховання, щоб показати, як навіть в умовах духовного диктату класової системи цінностей, подавлення всякого інакодумства пробивалися зерна того, що об'єднує, а не роз'єднує людей різних орієнтацій, бо, навіть говорячи про необхідність боротьби з релігійною ідеологією, В. Сухомлинський прагнув виховати в дітей ті якості, котрі сповідує релігія. На це здатні справжні велети духу.

Література

1. Сметанський М. Загальнолюдські цінності в педагогічній спадщині В. Сухомлинського // Шлях освіти. – 1999. – № 3. – 56 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Вид-во "Радянська школа", 1976. – 654 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – Т. 3. – 1977. – 670 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – Т. 4. – 1977. – 638 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. – Т. 5. – 1977. – 640 с.

Авдіяниц Г.Г., Панасенко Е.А.

**ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ОСОБИСТОСТІ
ВЧИТЕЛЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХІХ – ХХ СТ.**

Постановка проблеми... Учені різних часів відмічали той факт, що будь-який професіонал, а особливо вчитель, повинен бути перш за все активним і свідомим громадянином своєї Батьківщини. За своїм соціально-психологічним механізмом громадянськість виступає особистісним утворенням, в якому органічно поєднуються почуття і свідомість, причетність педагога до життя, долі своєї Батьківщини. Виражаючи осмислення вчителем своєї Вітчизни, певного соціального середовища, нації, громадянськість актуалізує в особистості педагога самосвідомість і відчуття свого злиття з ними і водночас відокремлює особистість від представників інших країн. Поняття громадянськості виражає найвищу і найсильнішу духовну силу, що зумовлює активну життєву позицію вчителя.

Вітчизняні педагоги другої половини ХІХ ст. глибоко і всебічно розглядали ідею громадянськості, зміст якої протягом всього періоду постійно змінювався. Новому осмисленню поняття громадянськості вчителя у другій половині ХІХ ст. сприяли зміни в суспільстві, викликані реформами 60-70 рр., зростання самосвідомості всіх членів суспільства та поворот держави до широких верств населення.

Аналіз основних досліджень... Одними з перших вітчизняних педагогів, які торкалися даного аспекту проблеми, були В. Водовозов, О. Духнович, М. Корф, С. Миропольський, М. Пирогов, К. Ушинський. Вони вважали, що вчитель – це людина, яка здатна своєю діяльністю перебудувати суспільство. Вчитель – це великий просвітитель, інформатор, який несе в суспільство ідеали гуманізму, добра, загальнолюдські, християнські, національні цінності, тим самим покращує життя його членів. Педагог не повинен обмежуватися тільки діяльністю у школі, його завдання – розповсюджувати знання, культуру і поза її межами, долати неосвіченість та відсталість народу.

Формулювання цілей статті визначити та обґрунтувати генезис проблеми громадянськості особистості вчителя у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХІХ – ХХ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження... Закарпатський педагог О. Духнович на сторінках "Народной педагогики" (1857 р.) доводив, що

вчитель – не тільки працівник народної освіти, але й громадянин, активний громадський діяч. Звертаючись до вчителів, він закликав їх стати вождями, просвітителами народу, батьками “дітей родимих”, не зважати на малу платню, бо велику убогий народ не може дати. А винагородою за тяжку педагогічну працю “буде сердечна втіха, що він (учитель – П.Е.) сіє зерно, котре відплатиться сторицею” [4, с. 87].

Говорячи про необхідність підвищення загального рівня освіченості та культури селян, засновник вітчизняної педагогічної науки К. Ушинський також указував на вчителів, як на тих людей, що в змозі вирішити цю проблему. У даному випадку видатний педагог керувався принципом народності, тобто уявленням простого народу про мету та завдання педагогічної діяльності. Селяни традиційно вважали вчителя людиною, яка повинна була вчити всіх і всьому, що сама знала. Саме так, як сільський лікар повинен вміти лікувати будь-яку хворобу, так і сільський учитель повинен мати відповіді на всі запитання, що виникали в селян.

Відомий педагог В. Водовозов писав, що складна та відповідальна місія вчителя полягає в тому, щоб “впустити іскру Божу в густу темряву нещастя, освітити світлом розуму темні душі, які без нього, можливо, ніколи не дійшли б до усвідомлення своєї людської гідності, відкрити неосвіченій людині перший шлях до подальших успіхів у житті” [3, с. 47].

Видатний педагог згаданого періоду С. Миропольський писав: “Учитель не повинен думати, що його завдання вичерпується тільки навчанням юнацтва, значно більше – він повинен також бути вчителем дорослих, повинен носити в собі впевненість, що він покликаний благотворно впливати й на батьків, як на дітей” [7, с. 15]. Популярність учителя в суспільстві повинна спиратися на старанність і знання своєї справи, на сумлінну та віддану працю.

В кінці XIX ст. В.Вахтеров убачав одне з головних завдань учителів у розвитку духовних попитів народу та зростання його культурного рівня. “Якщо зараз не розпочати найширших заходів з народної освіти, якщо зараз же не оголосити загального, поголовного походу проти нещастя, – писав він, – то буде вже пізно. Корчма, селянський кулак, фабрика і шинок та інші продукти сучасних економічних відносин візьмуть гору над здоровими підвалинами народного життя, призведуть до такого розбещення у вдачі народу, що потім ніякими школами та бібліотеками не можна буде зупинити безповоротній розклад” [1, с. 29-30].

Особливо важливим для педагога, як стверджували О. Духнович, С. Миропольський, К. Ушинський, є розвинене почуття гідності. Хоча гідність – це ще не моральність, але це обов’язкова умова моральної поведінки вчителя. На шкалі педагогічних цінностей збереження власної гідності більш суттєве, ніж будь-які інші інтереси (соціальні, матеріальні, службові). Там, де пригнічена або скривджена гідність учителя, уже немає індивідуальності, здатної жити вільно, морально.

Безкорисливе служіння своїй Вітчизні, своєму народу через міцне та відповідальне виконання педагогічної праці було покладене педагогами

досліджуваного періоду в основу громадянськості вчителя. Професія вчителя розглядалася як обов'язок перед Батьківщиною, від учителя вимагалось використання всіх своїх можливостей і здібностей заради блага свого народу та своєї держави. Стати істинним громадянином означало працювати в ім'я держави із самозабуттям, самозреченням, не рахуючись з особистим благополуччям.

Громадська діяльність учителя на практиці зустрічала багато перешкод, породжених як діями державної та освітянської адміністрації, так і тяжкими умовами життя. Усе це не дозволяло вчительству жити повноцінно, переводило увагу на вирішення соціально-економічних проблем.

Розглянутий аспект особистості педагога протягом досліджуваного періоду динамічно розвивався. Якщо у другій половині ХІХ ст. проблема громадянськості та соціально-економічного становища вчителя розглядалась у контексті питань забезпечення професійного статусу, то на початку ХХ ст. вона стала однією з центральних соціально-педагогічних проблем і набула соціально-політичного забарвлення.

В. Вахтеров у праці “Спорные вопросы образования” писав: “Учитель має бути незалежним та повноправним; він повинен мати можливість брати участь як у місцевому громадському житті, так і в політичній боротьбі, проводити в життя та боротися за свої суспільні та політичні ідеали” [2, с. 52].

Педагоги (Б. Грінченко, С. Русова, Я. Чепіга, С. Черкасенко) постійно торкалися питання тяжкого економічного та соціального стану вчителів, особливо народних. Так поступово сформувалася громадська думка про те, що для повноцінного виконання свого призначення вчителю необхідно передусім створити відповідні умови.

Це болюче питання піднімав Я. Чепіга у статті “Російська школа на Україні. Загальна особа російського народного учителя”. Мета уряду, пише він, – порушити єдність учителя з народом і тим самим послабити його вплив на маси; “довести особу вчителя до повного знищення її, утворити з нього автомат, котрий підвладен був би цілком державному апаратові” [5, с. 48]. Праця народного вчителя на той час була дуже обмежена циркулярами та приписами, воля пригнічена, а творчість зменшена до краю. І все ж таки, наголошував Я. Чепіга, незважаючи на такий важкий стан, українське вчительство “не спиняючись, йде шляхом свого національного відродження” [5, с. 50].

Необхідно зазначити важливу тенденцію, що спостерігалась на початку ХХ ст. Громадська діяльність учителя в цей час набувала нового національно-політичного забарвлення. Місія вчителя вже не обмежувалась тільки розповсюдженням серед народу знань та культури. Перед учительством постає задача економічного піднесення рідного народу, формування в населення громадських якостей (почуття свободи, людської гідності, відповідальності при виконанні своїх обов'язків перед Вітчизною, відчуття законності), пробудження національної та політичної свідомості. Дійсним громадянином вважався активний, діючий, вільний

педагог, який відстоював свої права, усвідомлював свою гідність, поважав особистість у собі та в інших людях.

Святим обов'язком учителя на цьому історичному етапі педагоги вважали боротьбу за національну школу та рідну мову. Очоливши народ, наголошував учитель-кореспондент Л. Савюк, українське вчительство повинно взяти боротьбу за народну школу в свої руки та надати їй відповідного педагогічного та ідейного напрямку [9, с. 71]. З цього приводу відомий вітчизняний педагог Б. Грінченко висловлювався: “Без освіти своєю мовою він (народ – П.Е.) ніколи не виб'ється з тих злигоднів, у яких живе. А освіти цієї нема, нема майже робітників на цім полі... Але це важко, то тим більше наша заслуга буде перед великим ділом визволення народної маси з розумової темряви, духовного занепаду! Зробимо ж, що зможемо! Віддаймо що – сила на добро нашому народові!” [12, с. 16].

С. Русова, доповідаючи про діяльність курсів народних учителів у Києві (1906 р.), закликала: “Українські вчителі повинні виступати попереду свого народу і разом з ним добиватися для нього щастя та волі, завойовувати Україні свободу і автономію, а школі – націоналізацію” [8, с. 964-965]. А редактор журналу “Учитель” І. Юцишин, не відмовляючи вчителям у праві займатися громадською діяльністю, нагадував, що понад усе повинні стояти рідний народ та рідна школа.

Запорукою громадянськості особистості педагога виступала розвинена національна самосвідомість.

Національна свідомість, як глибинне усвідомлення народом своєї етнічної відокремленості та своєрідності історичної долі, є невід'ємним атрибутом кожної нації. Вона свідчить про зрілість народу як самочинного суб'єкта історичного процесу, разом з тим є показником морального здоров'я, духовних сил та інтелектуальних потенцій особистості.

Педагоги другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відзначали, що, лише проймаючись інтересами, потребами, ідеалами свого народу, усвідомлюючи свою неповторність та самобутність, учитель виростає у зрілу, національно свідому особистість, стає діяльним творцем власної долі та долі своєї Вітчизни. Поняття національної самосвідомості складне та багатогранне. Воно включає не тільки приналежність педагога до якоїсь нації, а й знання про неї. Справжній педагог повинен володіти українською мовою, мати уявлення про національну культуру та мистецтво, постійно вивчати історію свого народу, його життя, побут, традиції, звичаї та обряди, засвоїти народну педагогіку, національну психологію, філософію, моральні принципи та ідеали.

Розвинена національна самосвідомість учителя передбачає наявність у нього усталених переконань. Як писав вітчизняний педагог С. Черкасенко, кожному вчителю “треба зробитись глибокоосвіченим українцем, несхибним у своїх національних переконаннях. І коли це буде зроблено, то вже решта діла виходитиме з самих переконань” [12, с. 15].

Система поглядів, переконань складає одну з найбільш глибоких і фундаментальних характеристик вчителя – переконаність. Вона виявляється

у стійкій гуманістичній позиції вчителя, прагненні нести знання та культуру в народ, нетерплячості до таких моральних пороків, що принижують людську гідність, розвиненому почутті обов'язку та відповідальності, прагненні стати взірцем для своїх вихованців.

Національна самосвідомість учителя пробуджує все те найкраще, що є в його душі, вносить в життя світле начало на основі любові до людини та спрямовує наставника на покращання дійсності через удосконалення кожної особистості. Для такого педагога найвища мета, в якій він знаходить справжню насолоду і людське щастя, полягає в абсолютному служінні народові та Батьківщині. Він жертвує своїми інтересами й навіть власними духовно-моральними зусиллями, спрямовує історичний процес на прогресивний розвиток нації та країни взагалі.

Важливими складовими національної самосвідомості українського вчителя педагога другої половини ХІХ – початку ХХ ст. вважали:

- почуття власної гідності, честі, національної шляхетності, глибокої людяності, тобто аристократизм духу, який не залежить ні від матеріального стану, ні від становища людини у суспільстві;
- розвинену національну гордість і самоповагу в поєднанні з толерантним ставленням до інших народів;
- совість, взаємоповагу, повагу до предків;
- міжнародну справедливість;
- проникнення ідеєю загальнолюдського і національного служіння;
- діяльність на користь народу і держави, що спрямована на досягнення загального блага;
- відсутність егоїзму, який знищує все істинно велике й моральне;
- дбайливе ставлення до природи та національних багатств;
- готовність до захисту рідного народу й рідної землі;
- відстоювання незалежності та свободи своєї держави;
- прагнення до діяльного самоствердження й повноти реалізації своїх духовних потенцій у власній країні.

Отже, розвивати в собі національну самосвідомість, зміцнювати її слід постійно. Тільки за цієї умови вчитель здобуде моральне право формувати свідомих громадян зі своїх учнів та народу взагалі. “Зробити національно свідомим село, в якому працюєш, – писав С.Черкасенко, – це зовсім не дрібниця, це вже щось, з чого складається велике” [12, с. 15-16].

Відомий педагог ХХ ст. А.Макаренко визначав ідею виховання громадянина як політичну мету, що стоїть не лише перед державою, а й перед кожним освітнім закладом, перед кожним учителем. Наголошуючи, що виховання людини завжди відповідає “замовленню суспільства”, він писав: “Ми повинні виховувати громадянина Радянського Союзу. У нашу велику епоху ми повинні найбільш повноцінного громадянина, який є достойним цієї епохи” [6, с. 29]. Це складне та відповідальне завдання виконує вчитель, який має бути активним громадянином, політично грамотною людиною; високоосвіченою, культурною, дисциплінованою особистістю, яка вірить своєму уряду та з оптимізмом дивиться у майбутнє. Важливою

громадянською якістю особистості вчителя А.Макаренко називав відповідальність. На думку видатного педагога становлення громадянськості вчителя відбувається через політичну освіту, що формує науковий світогляд, через знання законів та перспектив розвитку суспільства.

Одним з найяскравіших прикладів пробудження громадянської совісті, честі, гідності став видатний вітчизняний педагог другої половини ХХ ст. В.Сухомлинський. Ідея громадянського виховання особистості, громадянськості вчителя, побудована на міцних моральних засадах, виступає провідною у педагогічній спадщині вченого. Поняття “громадянськість” та “патріотизм” В.Сухомлинський наповнив глибоким моральним смислом, розглядаючи їх у єдності з іншими загальнолюдськими цінностями: національної самосвідомістю, свободою, гідністю особистості. “Виховати громадянина, - писав учений, - означає виховати справжню людину. Ідеал громадянина включає наступні якості: соціальний оптимізм, уміння дорожити святинями як особистими цінностями та святинями свідомості та серця, розуміння сенсу життя; гармонійна єдність загальної та особистісної Гідності; почуття обов’язку як стрижень етичної культури; усвідомлена громадянська позиція, що глибоко переживається. Бути справжньою людиною та громадянином – означає жити правильно, любити дітей, високо оберігати свою гідність патріота, громадянина, трудівника” [10, с. 191].

Видатний педагог вважав, що громадянське начало виступає важливою ланкою моральності вчителя. Кожний вчитель повинен прагнути до формування стійкої ідейної серцевини особистості – громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, єдності слова та справи. Педагогу необхідно поєднувати високоморальну, професійну діяльність з громадянською активністю на благо Батьківщини. “Вчителя, - писав В.Сухомлинський, - не випадково називають високим іменем *народний*. Його мудрість творить те складне, що прийнято називати наступністю поколінь” [10, с. 96].

Особливо цінними для нашого дослідження є поради вчителям, які надає В.Сухомлинський у творі “Лист доньки”. “Головне, - підкреслював учений, - вміти бачити в маленькій людині завтрашнього громадянина. Головне – вміти зрозуміти, що велике громадянське в людині складається по крихіткам із усього, що вона робить в дитинстві, що вона відчуває та переживає” [25, с. 173]. Ця складна і відповідальна справа залежить від двох обставин. Перша – це дух громадянськості, який необхідно створити у взаємостосунках між учнями, у житті колективу, у всій школі. Вчитель має правильно, чітко визначити свою позицію, завжди бути на стороні всього передового, революційного, правдивого; піднімати свого вихованця до громадянського бачення та розуміння світу, до громадянського відчуження того, що його оточує, до громадянської поведінки. Друга обставина – це гармонійна єдність ідей та особистості вчителя [11, с. 173-174].

Висновки... Проаналізувавши історико-педагогічні матеріали другої половини ХІХ – ХХ ст., можна визначити елементи громадянськості

особистості вчителя, що залишалися провідними протягом даного часу: розвинена національна свідомість; моральність та правова обізнаність, що виявляється у почутті власної гідності, внутрішній свободі особистості; довіра й повага до інших громадян; вболівання за долю Батьківщини; дисциплінованість; здатність чесно й сумлінно виконувати свої обов'язки; громадянська відповідальність за сучасне й майбутнє народу та держави; патріотизм як самовіддана любов до рідної землі та свого народу; гармонійне поєднання патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів; потреба віддати всі свої знання, сили та талант на служіння Вітчизні.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку... Таким чином, громадянськість по праву можна вважати однією з фундаментальних характеристик особистості вчителя. Педагог-громадянин вірний своєму народу, близький до нього. Він не замикається у вузькому колі своїх власних турбот, а все своє життя віддає на користь народу.

Література

1. Вахтеров В.П. Избранные педагогические сочинения /Сост. Л.Н. Литвин, Н.Т. Бритаева. – М.: Педагогика, 1987. – 401 с.
2. Вахтеров В.П. Спорные вопросы образования. – М., 1907. – 61 с.
3. Водовозов В.И. Избранные педагогические сочинения / Сост. В.С. Аранский. – М.: Педагогика, 1986. – 474 с.
4. Духнович А. Народная педагогия. Ч. I. Педагогия общая. – Львов, 1857. – 92 с.
5. Зеленкевич Я.Ф. Російська школа на Україні // Учитель. – 1913. – Ч. II. – С. 48-50.
6. Макаренко А.С. Воспитание гражданина (сборник). – М.: Просвещение, 1988. – 302 с.
7. Миропольский С. Учитель народной школы // Народная школа. – 1872. – № 2. – С. 10-19.
8. Русова С. Ф. Курсы народных учителей в Киеве // Украинский вестник. – 1906. – № 14. – С. 964 – 968.
9. Савюк Л. Яке становище під сю пору повинно зайняти українське учительство в нашій суспільності? // Учительське слово. – 1912. – Ч. III. – С. 70–71, С. 87 – 89.
10. Сухомлинський В.А. Как воспитать настоящего человека: (Этика коммунистического воспитания). Педагогическое наследие / Сост. О.В.Сухомлинская. – М.: Педагогика, 1990. – 288 с.
11. Сухомлинський В.А. “Не только разумом, но и сердцем...”: Сборник статей и фрагментов из работ / Сост. Л.В.Голованов. М.: Мол. гвардия, 1986. - 207 с.
12. Черкасенко С. Народні вчителі й рідна школа // Світло. – 1913. – Кн. 1. – С. 6 – 20.

Проценко Н.В.

ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У літопис української школи і педагогічної науки, в пам'ять учительства назавжди вкарбувалось ім'я видатного педагога ХХ століття В.О.Сухомлинського.

Розробляючи новітню теорію навчання та виховання, Василь Олександрович разом з колективом Павлиської школи впровадив у педагогічну практику гуманістичні засади, в основі яких – любов, повага, доброта, чуйність і довір'я до учня, глибоке та всебічне вивчення особистості школяра. Найголовнішим у своєму житті В.О.Сухомлинський вважав любов до дітей: „Що в моєму житті було найголовнішим? Відповідаю, не задумуючись: любов до дітей”[5, с.11]. Віддавши своє благородне серце, сили, знання, педагогічне обдарування дітям, він справді став народним учителем, відкриваючи в маленькій людині нове та незвідане. „Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється. Прекрасна риса – повсякчас відкривати в людині нове, дивуватися новому, бачити людину в процесі її становлення – один з таких коренів, які живлять покликання до педагогічної праці,” – наголошував Василь Олександрович.

Видатний педагог нашого часу, член-кореспондент АПН СРСР, заслужений вчитель УРСР Василь Олександрович Сухомлинський різнився такими якостями як талант і творчий пошук. Феномен Василя Олександровича досліджувало багато вчених. Про його життєвий і творчий шлях написано чимало. Це насамперед книги „Дума про вчителя” І.Драча, „Повість про вчителя Сухомлинського” В.Тартаківського, „Добротворець” І.Цюпи, „Світ маленьких гуліверів” В.Князюка, „Павлиш. Продовження легенди” К.Григор'єва і Б.Хандроса, „Морально-естетичні погляди Сухомлинського” І.Зязюня, „Спогади про Сухомлинського” (упоряд. С.П.Заволока) та ін. Поети присвятили йому свої вірші й поеми. Про нього видрукувано багато статей у періодичній пресі, створено науково-популярні і документальні фільми.

Слід відмітити, що В.О.Сухомлинський досить красномовно й повно розповів і сам про свої педагогічні пошуки у своїх прекрасних книгах, яких більше півсотні, а також численних, актуальних за проблематикою журнальних і газетних статтях. Спадщина талановитого педагога вражає своєю багатогранністю. Важко, мабуть, назвати питання, що хвилювало педагогів та громадськість і не було б предметом пильної уваги Василя Олександровича.

Виховання людини – одне з головних питань, вирішенню якого великий педагог присвятив усе своє життя. „Я твердо вірю в силу виховання”, - писав Василь Олександрович [5, с.11]. „Навчання – це лише одна з пелюсток тієї квітки, яка називається вихованням в широкому значенні цього поняття. У вихованні нема головного і другорядного, як нема головної пелюстки серед багатьох пелюсток, що створюють красу квітки. У вихованні все головне – і урок, і розвиток різносторонніх інтересів дітей поза уроком, і взаємовідносини вихованців у колективі” [5, с.17]. В.О.Сухомлинський намагався виховати справжню людину, людину, котрій притаманні такі риси: глибоке усвідомлення справедливості, уміння дорожити святинями Вітчизни, як особистими цінностями і святинями своєї

свідомості, свого серця; гармонійна єдність суспільного і особистого, великого і малого в духовному житті людини; багатство духовного світу, духовних інтересів, духовних потреб; потреба людини в людині як в носії духовних цінностей; почуття людської гідності; інтелектуальне багатство, творчий розум, прагнення жити в світі думки; естетичне багатство; любов до праці; фізична досконалість [4, с.5-6].

В.О.Сухомлинський твердив, що без знання, широкого використання спадщини видатних педагогів усіх часів і народів учитель не може працювати. Він постійно звертався до творів Я.А.Коменського, К.Д.Ушинського, М.О.Добролюбова, А.В.Луначарського, Н.К.Крупської, А.С.Макаренка, доводив у теорії і на практиці, що гармонійне поєднання інтересів особистості й колективу відкриває перед кожною людиною безмежні перспективи всебічного розвитку і особистого щастя.

Надзвичайно велику роль видатний педагог приділяв моральному вихованню, аналіз якого і становить мету нашого дослідження.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має метою формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності [8, с.53; 9, с.271]. Моральне виховання залежить від моралі – однієї з форм суспільної свідомості, сукупності загальноприйнятих норм, принципів і правил, що регулюють поведінку людей. Оскільки моральність має суспільний характер, то й під нормами моральності слід розуміти вимоги суспільства до поведінки людей у певних ситуаціях, що часто повторюються [1, с.70].

Розглядаючи моральне виховання як одну з найважливіших ланок усієї системи виховання, В.О.Сухомлинський писав: „Процес морального виховання є передачею від покоління до покоління моральних цінностей людства” [6, с.155].

Нормам моральності Василь Олександрович присвятив багато бесід, написав чимало доповідей, статей та книг, прагнучи „... розкрити суть їх в такому емоційному забарвленні, щоб спонукання до правильних, хороших вчинків було першою школою громадянства.”

Зупинимось на найважливіших нормах моральності, які В.О.Сухомлинський намагався розкрити перед підлітками як ази моральної культури. Передусім педагог-учений вчив перевіряти свої вчинки свідомістю, робити так, щоб людям, які оточують нас, було добре. Роз'яснюючи підліткам суть цього морального повчання, він показав, як потрібно поводитися серед людей, вчив думати, чи не завдаємо ми зла людям, роблячи приємне собі. „Якщо ці повчання підкріплюються культурою моральних відносин у повсякденному житті колективу, в серці людини виробляються духовні сили, що обмежують бажання і не допускають перетворення бажань у примхи. Але це дуже важливо для формування почуття обов'язку – однієї з елементарних основ громадянського виховання”[6, с.155].

Василь Олександрович Сухомлинський виховував у своїх учнях почуття вдячності іншим. Цю норму він вважав важливим джерелом почуття громадянського обов'язку. Перш ніж людина зрозуміє всю глибину тієї істини, що вона – громадянин, їй потрібно навчитися платити добром за добро, творити своїми силами щастя і радість для інших людей. „Почуття вдячності людям – це рідна сестра почуттів відповідальності, обов'язку, громадянської гідності. Осереддя моральної вихованості полягає в тому, щоб людина була готова робити добро для людей за велінням власної совісті” [6, с.156].

Наступною нормою моральності талановитий педагог називає працю. Всім відомо, що блага створюються працею. Народне прислів'я гласить: „Хто не працює, той не їсть”. Щоб утвердити в свідомості підлітків народні погляди на працю, слід виховувати у кожного звичку працювати. Вчитель має підтримувати атмосферу нетерпимості до лінощів та неробства. Маленький нероба – це живучий корінець паразитизму, і якщо людина стає дорослим паразитом, то вирвати цей корінець дуже важко. Потрібно пам'ятати про небезпеку: атмосфера проїдання благ, створених старшими, породжує дармоїдів. А у прагненні батьків уберегти своїх дітей від труднощів криється велика небезпека. „Праця – корінь моральності. Щоб у духовному житті колективу червоною ниткою проходила повага до праці, людей праці, щоб на цій основі утверджувалася повага до самого себе, наші підлітки завжди мали перед собою мету, долали труднощі, переживали колективне почуття радості в зв'язку з боротьбою і перемогою. У сфері праці – широке поле для тієї духовної боротьби, про яку я говорив як про важливу умову становлення морального обличчя людини”, - підкреслював Василь Олександрович [6, с.157]. Підлітки лише тоді зможуть зрозуміти, що без праці не можна жити, коли самі вони житимуть радіщами праці, роблячи те, що треба для загального блага. „Моральний сенс праці якраз і полягає в тому, що людина здобуває найвищу радість оптимістичного світосприйняття – радість творення” [6, с.157].

Значну увагу В.О.Сухомлинський звертає на естетичний елемент праці. Якщо в характеристиці наукової і суспільно-політичної сторони праці ми маємо справу з логічним визначенням її ролі в житті суспільства, то характеристика естетичної сторони праці завжди пов'язана з конкретними предметами, явищами, що впливають насамперед на наші органи чуття. „Джерелом усього естетичного є матеріальне творення, творчість суспільної людини. Завдяки тим думкам і почуттям, які супроводять діяльність людини в процесі створювання нею матеріальних цінностей, ці цінності стають дорогими для неї не тільки практично, а й естетично, не тільки як речі, без яких неможливо обійтись, а й як речі, в яких є дещо більше, ніж практична корисність” [7, с.124-125].

Важко переоцінити значення поглядів Василя Олександровича у вихованні ідеалів гуманізму. „Не можна бути добрим і чуйним взагалі, - писав він у праці „Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, - доброта і чуйність становлять моральне багатство, якщо ці якості ідейно

загострені – виражають непримиренність до зла, пороків, несправедливості в усіх і всіляких проявах.”

Гуманність, чуйність до людини, готовність прийти на допомогу – важливі норми моральності, які повинні стати надбанням і особистим моральним багатством кожної людини. Великий педагог вчить бути добрими і чуйними до людей, допомагати беззахисним і слабким, не робити людям зла, поважати матір і батька. Одним з найважливіших виховних завдань школи є „... утвердити в кожній людині доброту і сердечність, чутливість до всього живого, в чому втілені краса і велич життя. Не можуть бути доступними високі ідеали безсердечній людині, не здатній до тонких переживань. Безсердечність породжує байдужість до людей, байдужість – себелюбство, себелюбство – жорстокість”[6, с.159].

Виховуючи людину сильною, сміливою, рішучою, вольовою, обов’язково необхідно давати уроки доброти, сердечності, чуйності. „Дитинство й отрочество мають стати школою доброти, людяності, чуйності. Тільки за цієї умови в чутливому музичному інструменті, яким є людське серце, буде вся гама благородних людських почуттів – від найтоншої, найчутливішої турботи про матір до ненависті до ворога, непримиренності до ідейного противника. Елементарна моральна культура є тим камертоном, який настраює цей тонкий музичний інструмент, готує людину до життя”[6, с.159].

Турбота про рідних – матір, бабусю, дідуся, молодших братів і сестер – не менш важлива, ніж багате, повноцінне життя колективу. „Ми завжди дбали про те, щоб підліток більше часу перебував вдома, в сім’ї, особливо з матір’ю. Немає потреби завжди чимось „охоплювати” підлітків, завжди щось для них організовувати в колективі. У передсвяткові і святкові дні підліток хай буде з матір’ю і батьком – це найкраще ”[6, с.160]. Недарма найпершою моральною аксіомою для українців завжди вважалась глибока і щира любов та повага до матері. Це був моральний закон для дітей будь-якого віку. Тому, хто переступив цю пересторогу, загрожувало довічне прокляття. З часом народна мораль поширилася і на батька. „Тепер народна педагогіка і в морально-етичному, і в загальнолюдському плані констатації вихованості індивіда орієнтувалась, насамперед, на те як ставиться син чи дочка до своїх батьків, родичів. На дітей народною мораллю покладался часом нелегкий, але тим більше почесний обов’язок піклуватися про спокійну старість, людську гідність і задовільне здоров’я найближчих їм людей”[2, с.129].

Людське життя – величезне багатство. „Я все більше переконуюсь у тому, що моральне начало, яке треба утверджувати в кожній людині, - це перш за все здатність ставитися до життя людського як до величезного багатства. Здатність берегти, оберігати чуже життя ”, - переконливо писав педагог-учений [3, с.145]. Для того, щоб оберігати та цінувати чуже життя, „... чуйно доторкатись до нього, ставитися як до найбільшої цінності, треба підняти власну самосвідомість людини, ... гостро реагувати на найменше нехтування прагнення людини бути гордою і незалежною”[3, с.145]. Необхідно відчувати душу людини, любов до неї просто за те, що це людина, потребу в іншій людині.

Педагог-новатор закликає не бути байдужими до людей, які прагнуть жити за рахунок батька, матері; виявляти нетерпимість до тих, хто не дбає про суспільні інтереси. Здійснення цієї норми моральності залежить від того, наскільки глибоко входить в духовне життя людини праця для людей. Важливе завдання школи – виховання громадянської непримиренності, активності в боротьбі з проявами зла в житті. „Не можна допускати, щоб діти мовчки спостерігали таке зло, як марнотратство, недбайливе ставлення до суспільних цінностей, лінощі, неробство, підлабузництво”[6, с.160]. Якщо школярі переконуються на власному досвіді, що добро торжествує, вони з великим задоволенням включаються в працю, створюючи суспільні багатства. Обурившись злом і висловлюючи своє презирство та непримиренність один раз, дитина мусить зробити добро десять разів, щоб утвердити в житті добро своїми вчинками. Інакше вона може вирости демагогом та базікою. І оскільки саме в молодому віці „душа дуже піддатлива до емоційних впливів, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, вчимо їх азбуки моралі...”

На думку В.О.Сухомлинського азбука моральної культури увійде у свідомість і душу лише тоді, коли в колективі існує моральна культура людських взаємин. Людські відносини повинні охоплювати всі сфери духовного життя і всіх членів колективу – і вихователів, і вихованців. Девіз успіху: кожен має ставитись до кожного як до людини. Для вихователя учень повинен бути передусім людською особистістю, гідної великої поваги. Чутливість серця до добра, до сердечного, чуйного та щирого ставлення, взаємне довір'я, тонкість взаємовідносин – все це є вирішальною умовою чутливості вихованців до слова вихователя, до його моральних повчань, вимог, порад. „Чим багатші, різносторонніші були інтелектуальні інтереси підлітка, чим більше радості знаходив він у читанні, чим значніше місце в його духовному житті займали книжка і краса, тим чутливішим він був до нашої роботи, сердечності, чуйності, тим тонше відгукувалось його серце на благородство, людяність нашого ставлення до нього. Це одна з важливих закономірностей морального виховання.”[6, с.163].

Характерною ознакою педагогічної палітри Василя Олександровича було виховання найкращих моральних звичок молодой людини. Джерело моральних звичок він бачив у єдності глибокої свідомості й особистої емоційної оцінки явищ, взаємовідносин між людьми, їх моральних якостей. „Моральні звички – азбука моральних ідей і переконань. Формування моральних звичок – це той шлях проникнення вихователя в духовний світ вихованця, без якого неможливе розуміння людини і вплив на неї найтоншими засобами – словом, красою”[6, с.164].

Питання розвитку усного і писемного мовлення школярів були постійною тривою і болем В.О.Сухомлинського. Кожен учень, на його тверде переконання, під керівництвом учителя повинен систематично дбати про розширення активного словникового запасу. Тому талановитий педагог постійно піклувався про оптимальну мовну атмосферу в стінах школи, виховував любов до мудрого слова, вчив плекати слово, оскільки сам був

залюблений в рідну українську мову. „Відчуття найтонших граней, відтінків слова, - писав він 12 березня 1970 р. в книзі аналізу уроків, - це ніби віконце, через яке до розуму і серця людини пробивається світло, безмежність краси, неосяжність океану думок, почуттів. Слово вчить бачити, відчувати, захоплюватись. Завдання вчителя-вихователя полягає в тому, щоб у душі кожної дитини, кожного підлітка жило чутливе слово.”

Норми суспільної моралі і моральної свідомості стають духовним надбанням особистості завдяки моральній звичці. Без цього неможливі самовиховання, самоутвердження, самоповага. Як же виховати моральні звички в період отроцтва? Єдність свідомості і моральних почуттів набувають в цей час першочергового значення в моральному розвитку. Моральні почуття можна порівняти зі світлом, яке осяює шлях людських вчинків. „Без моральних почуттів, - пише відомий психолог М.П.Якобсон, - що вносять живе начало в сприймання людиною норм суспільної моралі, ці норми, по суті, залишаються чужими для неї” [10,с.210]. Василь Олександрович намагається пробудити у своїх вихованців чуйність та чутливість до всього, що відбувається довкола, утвердити яскраву емоційну оцінку явищ навколишнього світу, пізнавати не тільки свідомістю, а й почуттями.

Важливою передумовою виховання обов'язку є бачення моральної сторони явищ, взаємовідносин між людьми. Почуття громадянського обов'язку народжується з елементарної моральної звички, яка в умовах правильного виховання утверджується в життя людини в роки отроцтва. Мова йде про звичку приходити на допомогу людині незалежно від того, просить вона про це чи ні. Бажано, щоб найважливіші моральні звички ставали традицією.

Емоційна оцінка, переживання власних вчинків – ще одна закономірність виховання моральної звички. Потрібно завжди прагнути до того, щоб самотійне виконання роботи підлітки переживали як радість, а використання чужої праці, наприклад, списування, викликало незадоволення самим собою. Виховання, розвиток тонкості почуттів вимагають великої самостійності (людина мусить напружувати вольові сили для того, щоб дати емоційну оцінку власному вчинкові). Надзвичайно важливо, щоб підліток давав емоційну оцінку не лише хорошому, а й поганому вчинкові.

Взаємовідповідність морального принципу і вчинку, до якого вихователь спонукає вихованця – третя закономірність виховання моральних звичок.

Відповідно до цих закономірностей В.О.Сухомлинський виробив програму моральних звичок, до якої було включено: „доводити почате до кінця; виконувати роботу ... добре; ніколи не перекладати свою роботу на інших і не користуватися наслідками праці інших людей; допомагати старим, слабим, самотнім незалежно від того, близькі це люди чи „чужі”; узгоджувати свої бажання з моральним правом на задоволення бажань; ніколи не допускати щоб, задовольняючи мої бажання, батьки в чомусь обмежували себе або створювали для себе труднощі; узгоджувати свої

радощі, задоволення, втіхи з потребами інших людей; не допускати, щоб мої радощі завдали комусь турботу чи біль; не приховувати своїх осудливих вчинків, мати мужність відверто сказати про них тому, кому вважається за потрібне сказати”[6, с.167].

Виховання моральних вчинків не вимагає особливих методик; воно в самій суті колективістських відносин, де головною спонукою до хороших вчинків є совість і воля самих підлітків.

Людина великого серця і розуму, В.О.Сухомлинський був учителем у найвищому розумінні цього слова, бо знаходив стежинку до серця кожної дитини. А проста сільська школа у Павлині, яку він перетворив на справжню лабораторію сучасної педагогіки і де розквітнув його сонцесяйний талант, стала Меккою для педагогів багатьох країн світу. Коли думаєш, яку багатогранну спадщину залишив він по собі, коли поринаєш у безмежний океан його світлих думок, важко усвідомити, що все те – витвір однієї людини. Всесвітньовідомий швейцарський психолог Жан П’яже в своїй книзі „Освіта та навчання” називає Василя Олександровича найвидатнішим радянським педагогом, який ставить за головну мету пробудити в дітях прагнення самостійно пізнавати навколишній світ, розвивати в них прекрасний дух творчості, формувати високі, інтелектуальні й моральні якості.

Педагогічна система тісного взаємозв’язку „школа-дитина-сім’я”, розроблена видатним педагогом, без сумніву є одним з найбільших досягнень нашої педагогіки минулого століття. На всій його спадщині, що становить скарбницю педагогічного досвіду, - відблиск унікальної і яскравої особистості, світлого та самобутнього таланту, в ній племіння його великого і чуйного серця. Будучи видатним педагогом-практиком, блискучим вченим-теоретиком, Василь Олександрович Сухомлинський все своє життя віддав школі, до останнього подиху займаючись освітньою діяльністю.

Світлі ідеї його вічні як води Дніпрові.

Наш видатний педагог, повен добра і любові.

Дітям життя присвятив, все їм віддав без вагання.

Він їх безмежно любив, знав їх серцець поривання, -

ці слова поета Григорія Орла характеризують справжнього патріота своєї Вітчизни, вірного сина українського народу.

В.О.Сухомлинський утверджував нове мислення в педагогіці, що так потрібне в наш бурхливий час перебудови школи. Ідеї і практика видатного педагога, звернені до найважливіших проблем сучасності, відзначаються новаторським характером, науково обґрунтовані і методично досконало вирішені. Написане ним живе і діє, надихає вчительство на високопродуктивну працю. Воно співзвучне нашому сьогоденню. Його творча педагогічна діяльність – це зразок органічного поєднання теорії з практикою, яку нині дійсно варто втілювати в навчально-виховний процес.

Ми проаналізували лише окремі аспекти моральності теорії виховання талановитого педагога. Перспективними в цьому напрямку є

вивчення інших сторін морального виховання, а також дослідження процесу фізичного, емоційного, розумового, естетичного розвитку людини в підлітковому віці.

Література

1. Карпенчук. Теорія і методика виховання. Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – К.: Вища школа, 1997. – С.7-94.
2. Сіркізюк В.В. Основи національного виховання. Навчально-методичний посібник. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. - 300 с.
3. Спогади про Сухомлинського/ Упоряд. С.П.Заволока. – К.: Радянська школа, 1990. – 223 с.
4. Сухомлинський В.А. Как воспитать настоящего человека (советы воспитателям). – К.: Радянська школа, 1975. – 235 с.
5. Сухомлинский В.А. О воспитании. Изд. 2-е. – М.: Политиздат, 1975. – 272 с.
6. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Радянська школа, 1970. – С.146-206.
7. Сухомлинський В.О. Праця і моральне виховання. – К.: Радянська школа, 1962. – 152 с.
8. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – Тернопіль: „Навчальна книга - Богдан”, 1999. – 192 с.
9. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. – К.: Академвидав, 2005. – С. 237-276.
10. Якобсон П.М. Психология чувств. Издание 2-е, доп. – М.: АПН РСФСР, 1958. – С.210.

Кітова О.А., Стещенко В.В.

ПРОДУКТИВНА ПРАЦЯ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми: Сьогодні державі потрібні люди, які можуть практично і творчо використовувати здобуті знання, поєднувати навчальну та трудову діяльність. Тому залучення учнів до продуктивної праці з урахуванням потреб сучасного виробництва стає необхідною умовою трудового виховання. Так, Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти особливу увагу приділено практичній і творчій складовим навчальної діяльності. Зокрема освітня галузь «Технологія» має сприяти формуванню технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства, життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства та сімейної економіки, основних компонентів інформаційної культури, забезпеченню умов для професійного самовизначення учнів, виробленню в них навичок творчої діяльності, вихованню культури праці, здійсненню допрофесійної та професійної підготовки за їх бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей [1].

Для реалізації цих положень велике суспільно-практичне значення має досвід реалізації принципу поєднання навчання з продуктивною

працею, який було накопичено в навчально-виховній діяльності загальноосвітньої школи селища Павлиш Кировоградської області, яку багато років очолював В.О. Сухомлинський. У діяльності цього навчального закладу значної уваги було надано трудовому вихованню, яке на думку педагога, мало бути основою практичної підготовки молоді до участі в суспільному виробництві та важливим елементом морального, розумового та естетичного виховання. Виховання в праці, для В.О. Сухомлинського, це перш за все виховання любові до праці, яка, на його думку, має дві сторони – особистісну (нахили, інтереси, майстерність) та суспільну – створення матеріальних цінностей. Ці обидві сторони праці створили нове поняття «трудова культура».

Аналіз останніх досліджень: Ці питання розглядалися і на міжнародній конференції, присвяченій творчості В.О. Сухомлинського, яка відбулась у місті Салоніка (1991р.). Неперевершене значення «концепції праці» нашого педагога для світової науки про виховання відмічав, зокрема Х. Франгос. Він вказав, що головним вкладом В.О. Сухомлинського у світову педагогіку є те, що він довів, що школа базується не на вчителів, не на учнях, а на праці. Що школа та виховання обертаються навколо праці, наче Земля навколо Сонця [6]. Це глибоке, філософське розуміння значення праці в формуванні людини не втрачає актуальності і в сьогоденні, а трудове виховання та залучення молоді до праці залишається актуальною педагогічною проблемою.

Досвід В.О. Сухомлинського з організації продуктивної праці вивчався Н. Калініченко, Л. Крамаренко та іншими педагогами. В їх дослідженнях розкривалися особливості використання цього досвіду уже нових економічних умовах, які почали складуватися в кінці ХХст.

Мета статі: визначити основні концептуальні положення педагогічного досвіду В.О. Сухомлинського з питань залучення молоді до продуктивної праці та особливості його використання в сьогоденні.

Основний матеріал: Головним у системі трудового виховання В.О. Сухомлинського є визначені ним принципи трудового виховання, які ґрунтуються на загально-дидактичних принципах трудового навчання та спираються на продуктивну працю учнів. Це:

- єдність трудового виховання і загального розвитку – морального, інтелектуального, естетичного та фізичного;
- розкриття, з'ясування та розвиток індивідуальності в праці;
- висока моральність праці, її суспільно-корисний напрямок;
- залучення до продуктивної праці з молодшого дитячого віку;
- різноманітність видів праці;
- постійність, безперервність праці;
- наявність в дитячій праці рис продуктивної праці дорослих;
- творчий характер праці, поєднання «зусиль розуму та рук»;
- послідовність змісту трудової діяльності, вмінь та навичок;
- загальний характер продуктивної праці;
- відповідність трудової діяльності силам та можливостям дітей;

- єдність праці та багатогранного духовного життя.

В умовах сільської місцевості орієнтація здійснювалася на відповідну виробничу діяльність. У зв'язку з цим основними напрямками продуктивної праці учнів були:

- самообслуговування;
- праця на навално-дослідній ділянці;
- праця у шкільному саду, теплиці, винограднику, пасиці;
- праця у відділенні молочнотоварної колгоспної ферми, розташованої недалеко від школи;
- праця пов'язана з ремонтом та будівництвом школи;
- електротехнічні роботи;
- обслуговування сільськогосподарської техніки;
- праця старшокласників на тракторі під час літньої практики;
- праця на токарних, свердлильних та фрезерних верстатах у майстернях.

На думку В.О. Сухомлинського, наслідком продуктивної праці учнів мало бути створення певних матеріальних цінностей, щоб доходи від їх продажу можливо було використати на подальший розвиток матеріальної бази. З цього приводу вчений-педагог зазначав, що учням необхідно працювати не тільки для того, щоб навчитись виконувати операції, але й для того, щоб створити матеріальні умови для більш складної інтелектуальної праці.

Трудова діяльність у школі передбачала оволодіння дітьми відносно складними інструментами, устаткуванням, механізмами. Особливістю верстатів, розташованих у майстернях, було те, що вони були зменшеною й дещо спрощеною копією справжніх заводських верстатів. Але особлива увага приділялася формуванню в учнів умінь і навичок використання ручних засобів праці. Оволодіння цими уміннями та навичками вчений розглядав як перші кроки, «сходинки» до управління складними машинами. Він звернув увагу на те, що саме від майстерності ручних умінь та навичок залежить майстерність управління складними знаряддями праці.

У процесі спостережень за дитячою працею В.О.Сухомлинський помітив її великий розвиваючий потенціал, який полягає у тому, що:

- саме в ручній праці яскраво виявляється творча думка учнів;
- виховне значення ручної праці залежить від того, що і як робить людина своїми руками, як процес праці пов'язаний з думками;
- ручна праця впливає на розвиток абстрактного мислення;
- від характеру ручної праці залежить формування таких понять, як машина, механізм, технологічний процес, продуктивність праці;
- ручна праця має значний вплив на таку сторону мислення, як розумовий експеримент, необхідний при вирішенні конструкторських задач;
- майстерність управління складними технічними засобами залежить від навичок використання ручних інструментів та знарядь праці, а саме: чим складніші технічні засоби праці, тим досконалішими повинні бути

вміння та навички, пов'язані безпосередньо з працею рук, тим вище стає культура ручної праці.

Слід наголосити, що при цьому трудова підготовка дітей у школі В.О. Сухомлинського не зводилася до професійної. Учні лише навчалися орієнтуватися в основних галузях виробництва для свідомого вибору професії. Тому основними формами залучення учнів до продуктивної праці були обов'язкові заняття, передбачені навчальною програмою, та заняття в гуртках, яких у школі діяло біля 40-45.

Узагальнення практичного досвіду дозволило вченому визначити особливості реалізації цих форм залучення учнів до продуктивної праці у різних вікових групах. Так, обов'язкові заняття в початкових класах сприяли формуванню вмінь і навичок, необхідних для ручної обробки матеріалів. Учні набували навичок з конструювання та моделювання, монтували та демонтували іграшкові моделі споруд, машин і механізмів, залучались до виконання відносно складних для свого віку трудових завдань на навчально-дослідній ділянці з метою отримання матеріальних результатів.

У V-VII класах було передбачено виконання кожним учнем індивідуального завдання на навчально-дослідній ділянці та в шкільних майстернях з метою подальшого розвитку набутих умінь та навичок, посилення суспільно-корисної та продуктивної сторони праці, диференціації інтересів на основі задатків, нахилів та здібностей.

У VIII-X класах працю пов'язували з вивченням основ промислового та сільськогосподарського виробництва. Трудове навчання складалося з теоретичних знань і практичних робіт, під час яких учні і набували вмінь та навичок. Значна увага надавалася теоретичним знанням, які осмислювалися під час праці, спостережень за працею та виконання дослідів, «захищали» трудове навчання від перетворення його в ремісництво.

Відповідно до тем теоретичного курсу учні проходили практикум у шкільних майстернях, у робітничих кімнатах та лабораторіях, на навчально-дослідній ділянці, у цехах ремонтно-технічної станції та тракторній бригаді радгоспу. Це був практикум з рослинництва та тваринництва, який пов'язувався з працею на тракторі - учні разом з механізаторами працювали по 6 годин на добу. Практикум з електротехніки передбачав монтування електропроводки, підключення до неї електродвигунів та нагрівальних приладів, ремонт пристроїв постійного та перемінного струму, електрообладнання тракторів, комбайна та ін. машин.

Великої уваги в діяльності школи надавалося продуктивній праці учнів у гуртках, яка була визначена В.О. Сухомлинським важливим шляхом їх підготовки до трудової діяльності – працею за бажанням і вибором відповідно до задатків, нахилів та здібностей. Так, у гуртках працювали учні різних вікових груп, які могли переходити з одного гуртка до іншого, або займатися в декількох гуртках одночасно. Таким чином, уміння та навички набуті в одному гуртку готували перехід дитини до іншого, від

легкої до більш складної праці, від користування простими інструментами та механізмами до управління відносно складними машинами.

Суттєвим у досвіді В.О. Сухомлинського було те, що організація продуктивної праці у школі передбачала виконання колективних трудових завдань та змагання під час їх виконання, використання таких методів трудового навчання, як приклад та вправи, додержання режиму праці як однієї з необхідних умов всебічного розвитку учнів. Все це в комплексі давало великий виховний ефект. У результаті педагогом було звернуто увагу на необхідність і доцільність використання різних видів праці. Шляхи розвитку різних видів праці в «школі праці» С. Соловейчик визначив так: від праці навчальної до праці продуктивної, від праці короткочасної до праці тривалої, від праці платної до безоплатної, від праці ручної до механізованої, від праці в майстерні до праці в школі, від праці індивідуальної до колективної.

В доробках Н. Калініченко [4] було враховано економічні особливості сучасного розвитку суспільства, а саме – розповсюдження орендного підряду на селі, паювання, зміни форм власності, які сприяли виникненню нових видів діяльності та напрямків залучення молоді до продуктивної праці. Так, в практичній діяльності Комишуватської загальноосвітньої школи ефективно використовуються традиційні напрямки залучення учнів до продуктивної праці. Так, праця учнів V-VIII класів на навчально-дослідній ділянці пов'язана з вирощуванням нових сортів зернових, які одержані в обласному науково-дослідному господарстві «Еліта» та сільськогосподарських вузах. Під час практичної діяльності вони знайомляться з правилами безпеки та культури праці, особистої гігієни, з правилами поведінки в природі й охорони довкілля. Ознайомлення з передовими технологіями обробки ґрунту сприяє економії і бережливості у розв'язуванні екологічних проблем (збереження та поліпшення структури ґрунту, рослинного покриву, тваринного світу, вирівнюванню поверхні площ, заліснення схилів і яруг). Тобто, залучення учнів до продуктивної праці в сучасних умовах пов'язано із збереженням і примноженням багатств рідного краю, неможливим без економічного виховання та екологічної освіти.

У школі збережено традиції учнівської виробничої бригади, яка у 1993 р. з урахуванням нових економічних відносин була реформована у мале державне підприємство (МДП) «Юність», що має свій статут, штамп, печатку, рахунок у банку. МДП «Юність» було створено з метою прилучення старшокласників до нових форм господарювання на землі в умовах ринкової економіки, оволодіння навичками економічного аналізу, менеджменту та маркетингу, забезпеченню усвідомленого вибору випускниками школи професій хлібороба, фермера, спеціаліста агропромислового комплексу тощо.

Прикладом залучення молоді до продуктивної праці в сучасних умовах є також дослідництво у Чернігівській станції юних натуралістів [5]. До станції залучено понад 1500 школярів з різними здібностями, нахилами, уподобаннями, робота яких організована в 63-х профільних гуртках та в

п'яти клубах. Навчальними планами гуртків передбачено виконання практичних робіт на навчально-дослідній земельній ділянці з вирощування польових, овочевих, плодкових та ягідних культур, квіткових, декоративних та лікарських рослин, догляд за тваринами кутка живої природи. Так, юннатами лише за один рік праці на навчально-дослідній ділянці вирощено та реалізовано населенню, передано до шкіл і дошкільних закладів понад 45000 коренів розсади, квітів, овочевих культур, понад 1000 саджанців дерев і кущів, 773 кг картоплі, 3392 кг капусти, 172 кг огірків, 53 кг ягід та ін. Юннатівські захоплення учнів впливають на їх вибір професії, виховують любов та шану до людини праці, зокрема, до хлібороба.

Традиції гурткової праці, запроваджені В.О.Сухомлинським, використовує у своїй педагогічній діяльності й учитель-методист трудового навчання української гімназії ім. Т. Шевченка В.К. Полудень [4]. Так, гуртки технічної творчості організовані за інтересами та працюють за такими напрямками: випилювання, випалювання, чеканка, декоративно-прикладне мистецтво, конструювання, моделювання, виготовлення різноманітних механізмів. Завдяки залученню учнів до гурткової роботи вчителькою трудового навчання Олександрівської ЗОШ №2 Л. Бак відродились такі самобутні народні промисли, як українська вишивка, гончарство, національна кухня, традиційний стиль в одязі. Нею створено колекцію чудових старовинних і сучасних рушників Черкащини та Кіровоградщини, які використовуються для відродження цього самобутнього ремесла в сучасній родині, школі [4].

Знайшло практичного застосування у залученні молоді до нових видів діяльності положення В.О.Сухомлинського про можливість використання результатів продуктивної праці для подальшого розвитку матеріальної бази. Так, у 1991 р. створено Кіровоградський регіональний економічний центр, який займається розробкою та проведенням економічних ігор-моделей, під час яких учасники набувають особистого досвіду комерційної діяльності. Вони знайомляться з поняттями про акції, торги, експертну діяльність, контракти, брокерські контори тощо. Під егідою економічного центру створена система платних послуг, до якої активно залучені гуртки та студії (молодіжний клуб «Імідж», балетна студія «Час пік» та ін.). Прибуток використовується для підтримки матеріальної бази гуртків і студій, оздоровлення та заохочення дітей.

Тут також створено новий напрямок підготовки учнів - школу юних менеджерів, навчання в якій проводиться за комплексною програмою, що включає основи ринкової економіки, бухгалтерський облік, основи наукового менеджменту, маркетинг, рекламу, соціоніку, ділову англійську мову, інформатику, етикет, історію світової культури, авторську майстерність. Учні школи приймають участь в олімпіадах з економіки. Школа співробітничала з Кіровоградською рекламною агенцією «Антураж А», що дає можливість учням використовувати на практиці набуті знання та отримувати заробітну плату.

Висновки: Таким чином, вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського та його досвіду з питань залучення молоді до продуктивної праці в ЗОШ дозволяє стверджувати, що принципи трудового виховання, напрямки та форми організації продуктивної праці учнів, їх вплив на розвиток особистості, визначені ним, і сьогодні залишаються основою особистісно-зорієнтованої, науково обґрунтованої системи трудового виховання. Яка сприяє формуванню в учнів інтересу до сільськогосподарської праці, вивченню техніки, відродженню народних промислів, охорони довкілля, сприяє екологічній освіті та економічному вихованню. А творча за змістом та оригінальна за формою праця в гуртках і студіях є прикладом творчої реалізації педагогічного досвіду В.О. Сухомлинського в нестабільних соціально-економічних умовах, які вимагають необхідності реалізації нових освітніх програм, що сприятимуть успішній підготовці підлітків до життя і праці в умовах ринкової економіки.

Література

1. Державний стандарт загальної середньої освіти / Освіта України, 20 січня 2004. (№5).
2. Сухомлинський В.А. Павлышская средняя школа // Избранные произведения в 5-ти томах. – Т. 4. - К.: Рад. шк., 1980. – 413 с.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании / Сост. и авт. вступит. Очерков С. Соловейчик. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1982.
4. Калініченко Н. Розвиток педагогічних ідей Василя Сухомлинського з трудового та економічного виховання шкільної молоді в сучасних умовах // Трудова підготовка. – 1998. - №4. – С. 2-6.
5. Крамаренко Л. Використання педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського в навчально-виховному процесі // Рідна школа. – 2001. - №6. – С. 12-14.
6. Шаров І. Серце віддане дітям // Голос України. – 2001. - №177.

Євтухова Т.А.

ПОГЛЯДИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА РОЗРОБКИ КУРСУ „МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПЕДАГОГІКИ”

Постановка проблеми... Проблема професійної підготовки фахівців для вищої школи є важливою для сучасної педагогічної науки, адже на викладачеві ВНЗ лежить особлива відповідальність – він є учасником процесу підготовки кваліфікованого спеціаліста для будь-якої сфери життєдіяльності людини. Одна з найважливіших сфер людства – це навчання і виховання підростаючого покоління, передача йому соціального досвіду всієї людської спільноти. Мається на увазі найблагородніша, найскладніша й одна з найдавніших професій людства – професія педагога. Акцентуючи увагу на значущості праці вчителя для суспільства В.Сухомлинський казав: „Наша праця – формування людини, і це покладає на нас особливу, ні з чим не зрівняну відповідальність”. Ця думка видатного педагога спонукає на наступні роздуми: якою ж повинна бути людина, особистість, фахівець, який має навчити такого вчителя, з такою відповідальністю? Який він – вчитель вчителя”? І чи можна цьому

навчитися, навчитися бути викладачем? Яким має бути викладач найгуманнішої в світі науки й найдивовижнішого мистецтва – педагогіки?

У нас майже не існувало спеціальної підготовки викладачів педагогічних дисциплін (в нашому вузі кваліфікацію викладача дошкільної педагогіки отримували студенти педагогічного факультету). З переходом сучасної системи освіти до основних тенденцій Болонського процесу стало можливим готувати спеціалістів безпосередньо для вищої школи.

Зараз підготовкою майбутнього викладача вищої школи опікується магістратура педагогічного університету. В нашому вузі також відбувається й підготовка викладача педагогіки.

Вивчаючи та аналізуючи спадщину Василя Олександровича Сухомлинського важко не побачити його ставлення до вчителя, до його ролі у формуванні Людини. Кожна праця майстра – це звернення до вчителя, відповідь на його численні запитання, це методична вказівка і слухна, добра порада для педагога, який „все життя готується до гарного уроку” і який протягом всієї своєї професійної діяльності не перериває процесу самовдосконалення. Вся творчість видатного науковця – це багаторічний досвід вихователя, вчителя-практика, досвід директора середньої школи. В.Сухомлинський не навчав педагогіки, стоячи за кафедрою в студентській аудиторії і не давав методичних порад викладачам вищої школи, проте, уважно переглядаючи його праці, аналізуючи його думки, можна віднайти паралелі, які є між діяльністю вчителя і діяльністю викладача. Отже це й стало **метою нашої статі.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій... Діяльність викладача вищої школи має високу соціальну значущість. Його професійна педагогічна діяльність не раз ставала предметом досліджень багатьох науковців. Проблеми підготовки викладача ВНЗ торкалися Б.Євтух, С.Вітвицька, Н.Кузьміна, В.Луговий, Р.Піонова.

Виклад основного матеріалу. У навчально-освітньому процесі вищого навчального закладу головним засобом передачі культури, духовних цінностей є неповторна індивідуальність викладача як носія культури[5,86] і тому період навчання у вузі є одним з найважливіших у становленні майбутнього педагога. Це той час, коли формуються основні установки, життєва позиція, ставлення до своєї професії. Отже необхідно, щоб саме в цей період педагогічна освіта за своїм змістом стала практично людинознавством, своєрідною педагогічною антропологією. Цінності і норми культури, мораль, всі досягнення духовної сфери життя мають бути повернені до людської особистості, проникати у всі структури цілісного педагогічного процесу, забезпечувати його орієнтацію на гуманітарно-особистісний розвиток майбутніх фахівців-педагогів. Результатом педагогічної роботи університету повинна стати повна підготовка студента до професійної діяльності в умовах нових соціальних запитів суспільства[12].

Одним з основних навчальних предметів серед інших, які вивчають студенти під час навчання в магістратурі, є курс “Методика викладання

педагогіки”. Це важлива частина психолого-педагогічної підготовки слухачів магістратури факультету підготовки вчителів початкових класів до викладання предметів педагогічного циклу у вищих навчальних закладах II-IV рівнів.

В.О.Сухомлинський акцентував, що педагогіка – це знання й уміння, не тільки доведені до ступеня майстерності, але й підняті до рівня мистецтва. Отже навчальний курс „Методика викладання педагогіки” і має за мету озброєння майбутніх викладачів знаннями теоретичних основ сучасної методики викладання циклу педагогічних наук у вузі, а також уміннями, необхідними для ефективної організації навчання основам педагогіки.

Випускник магістратури, майбутній викладач педагогіки, на нашу думку, повинен знати теоретичні основи загальної педагогіки і педагогіки вищої школи; основні ідеї, концепції і теорії сучасної педагогічної науки; основні методологічні закономірності педагогічного процесу у вищому навчальному закладі; зміст вищої освіти і документи, що його характеризують; структуру навчального-виховного процесу у ВНЗ; традиційні та новітні сучасні технології освіти та засоби їх використання. Зміст „Методики викладання педагогіки” спрямований на формування у магістранта умінь володіння методикою викладання основних тем і питань педагогічних дисциплін; методами активізації пізнавальної діяльності студентів; методикою впровадження гнучких педагогічних технологій у процесі викладання педагогіки; методами контролю, обліку та корекції знань студентів; методами організації самостійної роботи студентів; методикою проведення педагогічної навчальної студентської практики.

Починаючи вивчати курс студенти ознайомлюються з педагогікою, як з вузівською дисципліною, яка може включати і основні курси („Загальна педагогіка”, „Історія педагогіки”, „Основи педагогічної майстерності”, „Основи родинної педагогіки”, „Етнопедагогіка” тощо) й спецкурси („Методика виховної роботи”, „Класний керівник в сучасній школі”, „Вибрані проблеми дидактики”, „Педагог-організатор”, „Соціальний педагог” тощо). Звідси наше завдання полягає в тому, щоб надати студентам цілісну картину педагогіки як науки й навчального предмета, а також сформувати особистість викладача педагогічних дисциплін вищого навчального закладу.

З цього приводу нам близька позиція відомого науковця Т.О.Стефановської [7], яка розглядає процес вивчення педагогіки у вузі, як технологію, що передбачає, насамперед, інтеграцію педагогічних дисциплін. В основі вона вбачає наступну парадигму: історія питання – його теорія – методика реалізації теорії. Майбутні викладачі мають усвідомити, що історія педагогіки в педагогічному вузі набуває нового статусу. З репродуктивної навчальної дисципліни Вона перетворюється на інноваційну в питаннях роз’яснення сучасних тенденцій розвитку педагогічної теорії, посилюється її значущість для розвитку педагогічного мислення майбутнього вчителя. Щодо науковості теорії педагогіки

студенти магістратури затверджуються в думці, що, наука – це сума наукових знань про дійсність, теоретично систематизована людством й що показуючи динаміку розвитку педагогічних ідей, вони сприятимуть прискоренню процесу інтеграції педагогічних знань. Така проблематика лежить в основі першого змістовного модуля „Основи вивчення у вузі основних педагогічних дисциплін” навчальної програми з „Методики викладання педагогіки”.

Другий змістовний модуль „Методика викладання у вузі основних педагогічних дисциплін” присвячений безпосередньо методиці реалізації педагогічних теорій й підвищенню продуктивності діяльності викладача на найвищому (творчому або системно-моделюючому) рівні педагогічної майстерності в цілому й педагогічній техніці майбутнього викладача педагогіки зокрема.

Зазначимо, що довгий час традиційна підготовка фахівця певною мірою була спрямована на засвоєння знань, які вироблялися до й поза нього; на розвиток професійних умінь, які виокремив не сам суб'єкт пізнання. Внаслідок чого майбутні педагоги, здебільшого, погано уявляли свої, як особистості, переваги та слабкі сторони, не усвідомлювали, як можна використовувати потенційні можливості саморозвитку. Спроби самовдосконалення асоціювалися в них, перш за все, з накопиченням знань, а не з розвитком якостей, необхідних для повсякденної педагогічної діяльності. Ставши вперше чи то на вчительську, чи то на викладацьку **стежу**, педагог зіткнувся з цілою низкою професійних труднощів. Це могло призвести до пристосування до професії, формалізації ставлення до неї, що в решті-решт тягло за собою формалізацію ставлення до тих, кого він навчає. Й як результат – вчитель, якого не люблять діти, викладач, до якого не хочеться йти навчатися. Про таких педагогів В.О.Сухомлинський писав: „Якщо ж у людини немає віри в дитину, якщо він скиглить, розчарується за найменшої невдачі, якщо він впевнений, що з дитини „нічого не вийде”, - такій людині нема чого робити в школі: він буде тільки калічити дітей” [4, 106]. Ці слова цілком стосуються й вчителя вищої школи, тобто викладача.

Все це свідчить про необхідність іншого підходу до професійної підготовки фахівців. Вже під час отримання базової вищої освіти важливо змінити позицію студента, щоб замість об'єкта освітнього процесу він став його істинним суб'єктом. Головним завданням професійної підготовки фахівців під час навчання в магістратурі стає виховання особистості, яка володіє засобами пізнання себе та оточуючого світу й здатна до повноцінної професійної та особистісної самореалізації.

Сьогодні викладач вищої школи не може бути просто лектором, що переказує основні наукові знання. Він має володіти професійною майстерністю й творчою інтуїцією, орієнтуватися на вимоги природно-соціального світу, що постійно змінюється, використовувати відповідні часу способи взаємодії зі студентами. Все це тільки посилюється, коли ми говоримо про викладача педагогічних дисциплін, адже саме цьому викладачеві треба розкрити особливості своєї науки, яка, як одна з

небагатьох, розглядається і як наука, і як мистецтво. Як наука – це сукупність знань, що лежать в основі наукової картини цілісного педагогічного процесу. Як мистецтво ж педагогіка – це найвищий рівень педагогічної майстерності. І саме викладачеві педагогіки треба зуміти донести, що педагогічне мистецтво можливе тільки за умов реалізації педагогічної теорії на практиці на високому рівні педагогічної майстерності. Розкрити значення й цінність й особливості педагогічної праці, про яку В.О.Сухомлинський казав: „Механічне, бездумне перетворення теоретичного положення в факт практичного досвіду призводить до спустошення живої думки вчителя, вихолощує з педагогічної праці те, що складає її серцевину, її душу, - неповторність життєвих явищ, радість оновлення, яке приходить до педагога з кожним новим поколінням учнів, необхідність творчості. Теорія залишається джерелом, що живить майстерність вчителя доти, доки вона живе в досвіді. Живе – значить збагачується, вдосконалюється, бо життя відшліфовує в ній нові грані й відкидає застаріле, віджите. Поки теорія живе в досвіді, ... в творчій індивідуальній праці тисяч педагогів, вона розвивається” [4,14].

Про це ми міркували, розробляючи програму курсу „Методика викладання педагогіки”. А ще керувалися тим, що викладач – основний носій навчальної інформації. І так було і так має бути, адже, як казав В.Сухомлинський: „Як без скрипки немає музики, без фарби й пензля – живопису, без мармуру й різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки. Слово... – той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність” [10, 160]. слову великий педагог надавав надзвичайного значення. Він завжди виступав на захист „словесного виховання”, яке в той час називали шкідливим, неефективним і схоластичним, слову вчителя відводили другорядну роль. Проте В.Сухомлинський мав своє особливе розуміння „словесного виховання”. Своє ставлення до слова вчений вклав у таке педагогічне кредо: „В нашому розпорядженні є, по суті, єдиний тонкий, надійний, всесильний і гострий інструмент – слово” [11, 597]. Вчитаємося у назви праць педагога: „Слово про слово”, „Слово вчителя в моральному вихованні”, „Слово до спадкоємця”, „Слово до батьків”, „Слово до учнів”, „Слово й емоційна культура” [3].

Також намагаючись сформуванати висококласного викладача педагогічних дисциплін, ми пам’ятали, що становлення педагога як фахівця й суб’єкта продуктивної діяльності – це процес наближення до ідеалів культури. А професійний розвиток не тільки зріст й удосконалення, але й руйнування, професійна деструкція, що характеризується як зміни в процесі праці психологічної структури особистості. Професійні деформації педагогів характеризують наступні ознаки:

- авторитарність;
- демонстративність як прагнення педагога бути увесь час на виду;
- педагогічний консерватизм й догматизм;

- педагогічна індиферентність, що проявляється в емоційній сухості та байдужості;

- поведінковий трансфер, який реалізується у рисах рольової поведінки, що притаманна вихованцям [12].

Навчаючи педагогіки викладачі самі мають стати перш за все взірцем для своїх студентів, майбутніх вчителів.

Програма курсу „Методика викладання педагогіки” розрахована на 288 годин (протягом двох навчальних семестрів). З них: лекцій – 66 годин, семінарських занять – 68, самостійної роботи – 70, індивідуальної роботи – 84 години.

Дотримуючись думки, що „...лекція є ефективною формою систематичного, живого, безпосереднього контакту свідомості, почуттів, волі, інтуїції, імпровізації, переконаності - синтезу всього багатства особистості викладача з внутрішнім світом студента [1], лекційні заняття будуються як лекції-бесіди, лекції-дискусії, лекції-консультації і вирішують серед інших завдання спрямування міркувань для подальшої самостійної роботи студентів.

Семінарські заняття носять змішаний характер – семінар-практикум і виконують функції цих двох форм організації навчання одночасно, тобто закріплення знань і формування вмінь та навичок. Лєвова частка цих занять присвячується розвитку професійних здібностей викладача і, насамперед, експресивних, психомоторних, комунікативних. На практичних заняттях приділяється увага зовнішньому вигляду викладача, його увазі та спостережливості. Певна кількість практикумів присвячується культурі та техніці мовлення викладача педагогічних дисциплін. У зв'язку з цим не можна не згадати, що оволодіння культурою мови і насамперед рідної В.Сухомлинський називав одним з найважливіших показників педагогічної майстерності вчителя, який зобов'язаний володіти цим універсальним інструментом думки і творчого мислення. Великим недоліком окремих педагогів Василь Олександрович вважав бідність їх словникового запасу, відсутність чуття слова, невміння віднайти у невичерпній скарбниці рідної мови найпотрібніше слово. Кожний вчитель, на глибоке переконання вченого, - це насамперед словесник, досконалий знавець мови, покликаний повсякчасно дотримуватись усталених літературних норм вимови, зростати мовленнево, розвивати вміння змістовно, зв'язно та стилістично правильно висловлювати власні думки. Василя Олександровича турбувала проблема примітивізму мови юнаків та дівчат [2]. Проводячи паралель між діяльністю вчителя і діяльністю викладача важко не помітити значущість слів видатного педагога, які пролунали всередині минулого століття. Проте практика свідчить, що питання культури мовлення викладача ВНЗ не стає менш актуальною. Й навіть навпаки, коли за певних обставин ми виховуємося в умовах білінгвічного мовного простору, коли замість літературної мови, чи то російської, чи то української, усюди чути суржик, коли засоби масової інформації перестали бути взірцем в цьому питанні, коли на ставлення до мови впливають політичні колізії, ця проблема тільки

загострюється і потребує негайного вирішення. Наші практикуми з техніки мовлення – шлях її подолання в сфері підготовки викладача вищої школи.

Особливу увагу ми приділяємо самостійній та індивідуальній роботі студентів, адже в контексті основних положень Болонського процесу вона набуває надзвичайного значення. Самостійна робота розглядається нами як умова стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності студента, майбутнього викладача педагогіки. В основі завдань, що винесені для самостійного виконання та як ІНДЗ нами було покладено принцип творчості і самостійності в навчанні, який не просто додається до існуючих принципів навчання у вищій школі, а стає домінуючим.

Розробляючи завдання, ми мали на меті, що, щоб самостійна робота стала дійсно творчою, мислення майбутнього викладача педагогіки – креативним, навчання педагогіки – академічно мобільним, слід докорінно змінити мотивацію навчальної діяльності студентів.

Ключовим моментом системного стимулювання самостійної навчально-дослідної роботи має стати опора на потреби і бажання студентів:

- можливість самому розподіляти свій час і розпоряджатися ним;
- обирати порядок виконання навчальних справ;
- право на отримання детальної інформації про свої успіхи;
- можливість порівняти свої успіхи з успіхами товаришів;
- глибоко вивчати ту науку, яка подобається найбільше;
- мати право обирати такі форми і види самостійної роботи, які б давали можливість найбільш ефективно і творчо вирішувати навчальні завдання та реалізувати освітню мету [6].

Отже, виходячи з основної мети курсу – підготувати висококваліфікованого викладача педагогічних дисциплін ми включили в програму наступні види робіт.

Наприклад:

- скласти план, підібрати ключові слова та бібліографію до лекції з певної педагогічної дисципліни (загальна педагогіка, історія педагогіки);
- скласти таблицю, в якій відобразити основні положення традиційних та новітніх освітніх та виховних технологій;
- прослідкувати внутрішні зв'язки і скласти опорну схему, ілюструючи взаємозв'язок закономірностей та принципів педагогічного процесу;
- складіть анотації програм з педагогічних дисциплін, що використовуються у вузах України та за кордоном;
- розробити тематику рефератів з певної теми основних педагогічних курсів;
- розробити тестові завдання для оцінювання знань студентів
- скласти бібліографію до певної теми основних педагогічних курсів;
- підібрати уривки з наукових текстів до певної теми основних педагогічних курсів;
- проаналізувати сучасні підручники з педагогічних дисциплін;

- зробити огляд періодичної педагогічної преси з певної теми основних педагогічних курсів;
- скласти тематику лекційних та семінарських занять з основних педагогічних курсів;
- скласти план та розробити хід проведення практичного заняття з певної теми основних педагогічних курсів;
- розробити навчально-педагогічні ігри до певних розділів педагогіки;
- розробити питання та скласти білети до екзамену з певної педагогічної дисципліни;
- розробити завдань для самостійної та індивідуальної роботи студентів з певних розділів основних педагогічних курсів;
- скласти кросворди з певної теми основних педагогічних курсів;
- скласти таблицю в якій відобразити функції керівників педагогічної практики і практикантів;
- розробити практичні завдання для різних видів практики для студентів факультету підготовки вчителів початкових класів.

Приклади індивідуальних навчально-дослідних завдань:

- скласти робочу програму з певної педагогічної дисципліни за загальноприйнятою схемою;
- розробити лекцію з кожного розділу педагогіки та історії педагогіки;
- скласти опорні схеми до всього курсу педагогіки та історії педагогіки;
- виконати історико-педагогічний проект за певною тематикою;
- написати творчу роботу з певної тематики.

Розробляючи ці види самостійної роботи, ми пам'ятали відому думку В.Сухомлинського, що вчитель (читаємо викладач) готується до хорошого уроку (читаємо лекції, семінару, практикуму) все своє життя... Така духовна та філософська основа нашої професії і технологія нашої праці: щоб дати учням (читаємо студентам) іскринку знань, вчителю (викладачу) треба спожити ціле море світла [4, 109].

Майбутні викладачі не тільки розробляють лекційний та практичний матеріал, але мають спробувати себе в якості викладача педагогіки під час проходження педагогічної практики. Спостерігаючи за студентами, можна з впевненістю сказати, що найскладнішою формою роботи для них є лекція. І це дійсно так, адже лектор завжди виступає одночасно в кількох іпостасях: оратора, який переконує аудиторію, пропагує науку, вченого, що розглядає явища і факти, положення, закономірності, спонукає, дає поштовх науковому мисленню студентів, їх самостійності і творчості; педагога, який озброєний матеріалом високої виховної наукової цінності, добре знає свою аудиторію, володіє дієвою методикою викладання; психолога, який відчуває аудиторію в цілому і кожного студента зокрема і використовує знання людської психіки для реалізації головних завдань освіти [5].

Лекції ж з педагогіки завжди специфічні порівняно з лекціями з інших дисциплін. Методика викладання з педагогіки за стилем, інструментуванням відрізняється від інших методик хоча б тим, що головний предмет лекції – людина, вплив на неї з метою реалізації ідеалу, конкретних державних завдань. Також виникає ще одна трудність, майже не основна – практична значущість. І звичайно добре, коли лектор добре знає школу, має достатню практику спілкування з дітьми, забезпечуючи тим самим міцну „матеріальну базу” лекції. Проте, як свідчить практика, не завжди випускники магістратури влаштовуються відразу викладачами у вищі педагогічні заклади, а й ідуть працювати в школи, або працюючи асистентами на педагогічних кафедрах паралельно є вчителями. Молодому викладачеві в такому випадку слід звернутися до спадщини В.Сухомлинського, аби знайти там та спроектувати на свою діяльність його думки щодо самоосвіти вчителя. Видатний педагог вважав, що джерелом й рушійною силою самоосвітньої діяльності вчителя є потреба в знаннях: „знати більше, ніж я знаю сьогодні” [9,82]. І отже використовував різноманітні форми самовдосконалення, включаючи й відвідування з наступним глибоким аналізом занять, що проводять колеги.

Висновки з даного дослідження... Тож на завершення хочеться сказати, що на моє глибоке переконання фігура вчителя, викладача завжди лишатиметься ключовою в навчально-виховному процесі. Особистість педагога, його професіоналізм, душевні якості і живе слово, як основний, і, за словами В.Сухомлинського, „найтонший і найгостріший інструмент”, яким він вміло торкається сердець, не замінити жодними іншими найсучаснішими засобами. Перечитуючи Василя Олександровича Сухомлинського, ми спробували віднайти паралелі між його поглядами на роль вчителя і професійною підготовкою викладача педагогічних дисциплін. А знайшовши тільки утвердилися в необхідності й доцільності використання спадщини видатного педагога під час викладання курсу „Методика викладання педагогіки”.

Література

1. Авдіянц Г.Г. Лекція у вищій школі: теорія та практика: Метод. посібник для ад'юнктів, магістрантів, аспірантів, викладачів вищої школи. – Донецьк, 2006. – С. 25.
2. Антоненко М. Рідна мова у дидактичній спадщині В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 2004. - № 9. – С. 3-6.
3. Богуш А. Витоки виховання мовної особистості вчителя у спадщині В.О.Сухомлинського // Початкова школа. – 2003. - № 9. – С.12-13.
4. В.А.Сухомлинский о воспитании / Сост. С.Соловейчик. – 4-е изд. – М., 1982. – 270 с.
5. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – К., 2003. – 316 с.
6. Євтухова Т.А., Омельченко С.О. Принцип творчості і самостійності в навчанні як умова ефективної самостійної роботи студентів у контексті Болонського процесу // Гуманізація навчально-виховного процесу: Науково-методичний збірник. - Вип. 31. - Слов'янськ, 2006. – С. 21-25.
7. Стефановская Т.А. Технология обучения педагогике в вузе. Методическое пособие. – М., 2000. – 272 с.

8. Сухомлинский В.А. Воспитание личности в советской школе. К.: Радянська школа, 1965. – С. 28.
9. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Сухомлинський В.О. Вибр. тв. У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1.
10. Сухомлинський В.О. Слово про слово // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: У 5-ти т.– К.: Рад. школа, 1976. – Т. 5.
11. Сухомлинський В.О. Роль особистості вчителя в духовному житті колективу та особистості // Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 1.
12. Федорова С.Н. Профессиональная культура педагога // Педагогика. – 2006. - № 6. – С. 65-70.

Грицай Ю.О.

В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМУ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА

Успішне вирішення складних і багатогранних задач навчання і виховання учнівської та студентської молоді неможливо без творчого осмислення педагогічної спадщини минулого.

Співзвучні з вимогами революційних змін, демократизації і гуманізації всієї системи вітчизняної освіти ідеї, поради і досвід педагогічної діяльності Василя Олександровича Сухомлинського, злободенні питання, які він ставив перед школою, підходи до їх розв'язання.

Неоцінений вклад В.О. Сухомлинського в теорію та практику управління школою. У його працях глибоко розкриті проблеми прогнозування розвитку школи, формування особистості вчителя і учня, організації управління навчально-виховним процесом, удосконалення контрольно-аналітичної діяльності керівника школи.

«Директор школи, - підкреслював Василь Олександрович, повинен бути знаючим, досвідченим педагогом і психологом. Але досвідченим директор стає не відразу. Виняткової важливості зараз набуває проблема: як можна скоротити період набуття досвіду новопризначеним директором школи?» [4, с. 395].

Ним запропоновані ефективні методи прискорення його становлення:

- навчання в школі педагогічної культури;
- постійне спілкування з досвідченими колегами;
- творчі поїздки в інші школи;
- цілеспрямована самоосвітня робота;
- оволодіння вміннями і навичками самопостереження, самоаналізу, самоудосконалення (лише на цій основі народжуватимуться власні педагогічні ідеї, власний досвід).

Вирішуючи питання шкільного управління павлиський вчений головний акцент робить на керівництві навчально-виховним процесом.

Його ідеї аналізуються В.Г. Бондарем в роботі «Управлінська діяльність директора школи», М.Я. Антонцем у статті «Погляди В.О. Сухомлинського на проблему управління процесом шкільного

навчання», А.М. Лушкоком у роботі «Проблема педагогічної майстерності вчителя у творчій спадщині В.О. Сухомлинського». Однак аспект цей настільки багатогранний, широкий, що є підстави і надалі вивчити, актуалізувати досвід Василя Олександровича у напрямках різних підсистем педагогічного управління, менеджменту. У цьому плані мета даної статті фрагментарний аналіз суті трактовки В. Сухомлинським поняття управління навчально-виховним процесом і, зокрема, процесом шкільного виховання громадянина.

В книзі «Розмови з молодим директором школи» В.О. Сухомлинський, підкреслюючи, що навчально-виховний процес має, на його погляд, три джерела – науку, майстерність і мистецтво, вказує: «Добре керувати навчально-виховним процесом – це означає досконало володіти наукою, майстерністю і мистецтвом навчання і виховання». [4, с. 397].

Про цю книгу Василя Олександровича мудро висловився колишній директор Богданівської середньої школи Кіровоградської області, Герой Соціалістичної Праці І.Г. Ткаченко: «Це не просто розмова з молодим директором, а справжнє відкриття в педагогіці секретів педагогічного керівництва. На конкретних прикладах автор розкрив секрет однієї з найважливіших проблем керівництва навчально-виховним процесом: як педагогічні ідеї, оволодіваючи педагогічним колективом, стають його переконаннями, а на ґрунті останнього виростає чудесна і неповторна споруда творчості педагогічної праці». [8]

В.О. Сухомлинський абсолютно справедливо вважав центральною фігурою виховання в учні громадянина – учителя. Чим інтелігентніший вчитель, як особистість, більше впевненості в тому, що його вихованці виростуть людьми, що тонко відчують, сприйнятливими до всього істинно прекрасного у оточуючому їх світі, такими, що самостійно мислять, що здібні до творчості. В.О. Сухомлинський писав, що ніщо так не вражає і не захоплює підлітків, ніщо з такою силою не розпалює бажання стати краще, як розумна інтелектуально багата і щедра людина. Розум виховується розумом, совість – совістю, відданість Вітчизні – дієвим служінням Вітчизні.

У контексті поглядів В.О. Сухомлинського педагогічна діяльність – це синтез природних та набутих особистісних властивостей, що забезпечують високий рівень роботи вчителя. Вона необхідна складова управління школою.

Аналіз друкованих праць В.О. Сухомлинського, протоколів засідань психологічного семінару Павлиської школи дає змогу констатувати велику увагу вченого-педагога до питань формування духовної культури вчителів у процесі їхньої соціалізації у педагогічному колективі, до організації різноманітних заходів, спрямованих на згуртування педагогічного колективу, перетворення його у справжній колектив однодумців.

В.О. Сухомлинський підкреслював, що духовним стрижнем особистості вчителя має бути його переконаність у правоті своїх ідейних позицій, показів та переконань. Тому, будуючи взаємостосунки в

керованому ним педагогічному колективі на принципах гуманізму, демократизму, довіри ат поваги, він прагнув розвинути в кожного вчителя високу духовність, усвідомлення важливості свого покликання.

Вивчення педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського дозволяє виділити наступні вимоги, які він висував до вчителя і які залишаються значущими для сучасного вчителя:

- учитель – це громадянин своєї Батьківщини;
- це освічена особистість, людина культури, який сам відтворює елементи культури;
- вчитель як суб'єкт культури здатен до залучення нових поколінь школярів до історії, пам'яток літератури та мистецтва, філософії та науки;
- вчитель – це гуманна особистість, що здатна співчувати, що розуміє цінність, неповторність та недоторканність кожної людської особистості, що характеризується вмінням проявляти терпимість та доброту до всіх людей не залежно від раси, національності, віросповідання, стану в суспільстві, особистих якостей;
- це духовна особистість, виховання якої має на меті піднесення потреб до цінностей життя, краси праці, прагнення до прекрасного;
- це творча особистість;
- це практична особистість.

Головною умовою для виховання вчителя, що відповідає даним вимогам, В.О. Сухомлинський вважав постійну роботу вчителя над своїм удосконаленням. Виховувати інших може лише той, хто постійно працює над собою, вважав він. І сам Василь Олександрович був взірцем у цьому. За справедливим зауваженням його колег, В.О. Сухомлинський – вічний учень, він саме тому став Учителем з великої літери.

Характерними особливостями творчої управлінської лабораторії В.О. Сухомлинського були

- чітке визначення мети і завдань управління;
- вміння прогнозувати і забезпечувати розвиток школи на основі науково-педагогічних досліджень, творчого впровадження досягнень психолого-педагогічної науки і передового педагогічного досвіду, уміння освітлювати повсякденні явища навчально-виховного процесу світлом педагогічної теорії [4, с. 415];
- науково-обґрунтоване стратегічне і оперативне планування роботи школи і власної управлінської діяльності на основі глибокого педагогічного аналізу;
- висока ефективність організаційно-педагогічної і адміністративної діяльності;
- мистецтво формування педагогічного колективу як творчої співдружності однодумців;
- продумана система роботи з педагогічними кадрами по формуванню, розвитку і збагаченню педагогічної культури вчителів, стимулюванню їх ініціативи і творчості;

- володіння мистецтвом «передавання свого задуму вчителів, збудження творчої ініціативи» [4, с. 395];
- конструктивна взаємодія з вчителями на засадах взаєморозуміння, взаємоповаги, партнерства, творчої співпраці, поєднання вимогливості з постійною турботою про їх здоров'я, самопочуття, з чуйним, тактовним ставленням до них;
- організація колективного пошуку, експериментально-дослідницької роботи, «поєднання практики з елементами наукового дослідження, вміння пробудити в учителів інтерес до пошуку, до аналізу власної роботи, зробити кожного вчителя вдумливим дослідником» [4, с. 422];
- гуманізація внутрішнього шкільного контролю, поєднання контролю з інструктажем, надання конкретної допомоги з метою попередження і усунення недоліків, створення індивідуальної творчої лабораторії. «Для керівника школи важливо визначити можливості, рівень педагогічної і загальної культури вчителя, його кругозір, ерудицію. Важливо якомога ретельніше запобігати всіляким недолікам і помилкам на уроках... Треба робити висновки про те, що є необхідним для поліпшення якості роботи педагога» [4, с. 73];
- творчість у прийнятті й реалізації оптимальних конструктивних управлінських рішень з метою оперативного коригування навчально-виховного процесу.

Джерелом багатьох нещасть Василь Олександрович вважав некомпетентність керівників, їх невміння аналізувати роботу педколективу, вчителя.

«І директор школи, і інспектор, і вчитель, - підкреслював він, - іноді бачать тільки результат, а корені недоліків упускаються, не аналізуються, не робляться спроби спочатку усунути причину недоліку, а потім вивчити результат [2, с. 563].

Саме це, на його думку, є причиною того, що з року в рік у роботі педколективу, окремих учителів повторюються одні й ті ж недоліки. В.О. Сухомлинський був глибоко переконаний у тому, що неможливо успішно працювати, не виробивши звички аналізувати зв'язки сучасного з минулим і майбутнім, вміння озирнутися на пройдений шлях, оглянути його, побачити джерела сьогоднішніх успіхів і недоліків, вміння передбачити» [2, с. 603].

«Завдання керівника школи полягає в тому, - писав В.О. Сухомлинський в дисертації «Директор школи – організатор навчально-виховної роботи», - щоб не викривати, не виправляти, не усувати недоліки, а насамперед попередити їх. А для того, щоб попереджати помилки, не допускати їх, треба знати причини, коріння виникнення помилок, треба передбачати: по-перше, в яких ланках навчально-виховної роботи можуть виникнути помилки; по-друге, які саме помилки і недоліки можуть виникнути; по-третє, у яких вчителів ймовірніша за все поява помилок; по-четверте, яку саме роботу треба провести задовго до моменту ймовірного виникнення помилок» [6; с. 55-56].

Проблеми управління школою для В.О. Сухомлинського – це органічна єдність питань і навчання і виховання. «Школа, - підкреслював видатний педагог, - це духовна колыска народу. Чим більше піклування про колыску виявляє народ, тим блискучіше його майбутнє» [2, 337].

Навчально-виховний процес у школі, вважав він, має спиратись на духовне життя і історію народу. «Ми, вихователі, повинні бути майстрами-чарівниками, які вміють провести нитки – тонкі й міцні – від кожного серця до великого і безсмертного, до народу, до його невичерпної духовної культури» [1, с. 137].

Педагогічна спадщина і практична діяльність В.О. Сухомлинського - приклад бережливого ставлення до народної педагогічної мудрості, творчого використання і розвитку найкращих виховних традицій українського народу. Академік АПН України, доктор педагогічних наук О.В. Сухомлинські стверджує: «Я знаю Василя Олександровича як педагога, як батька, як українця – наскільки він любив Україну, високо цінував народну творчість, народну мудрість» [7, с. 3]. Ольга Василівна підкреслює, що цінність українського народу він вніс і упровадив у педагогічний процес, зробив їх здобутком малюків, дітей, юнаків та дівчат, на їх основі формував патріотизм, відчуття рідної землі, рідного слова. Саме через ці цінності сприймаємо тепер педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського, а його розглядаємо як педагога-українця.

Пріоритетним у виховній роботі В.О. Сухомлинський вважав патріотичне виховання, формування громадянина, «піклування про його громадянську лінію всього процесу морального виховання» [4, с. 554].

Майстерність виховання, на його думку, і полягає в тому, щоб громадянське, патріотичне життя почалося для людини з малих років. «Ми добиваємося, - писав він, - щоб у дитини і підлітка боліло серце за те, що відбувається навколо неї і поряд з нею, щоб вона з дитинства пережила, відчула громадянські радощі і громадянські прикрощі, щоб кожний наш вихованець... відчув особисту причетність до долі народу... пройшов уроки громадянського піклування про інтереси народу [1, с. 146].

В системі виховної роботи Павлівської школи чітко визначалась «перспектива поступового розширення громадянського бачення світу від сім'ї, школи, села, району, області до горизонтів країни, Батьківщини» [4, с. 559], проводились уроки громадянськості, вечори «Вчися бути справжнім громадянином», дискусії «Можна, не можна, треба».

Творчо реалізуючи педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського, педагогічні колективи сучасної школи України широко використовують ефективні форми і методи патріотичного виховання, формування громадянина:

- уроки історії України («Історія народу – це вічно жива сила, що творить громадянина») [5, с. 507];
- подорожі по карті Батьківщини, в минуле рідного краю, у світ героїчних подвигів в ім'я Вітчизни;
- вивчення Конституції України і історії символів України;
- пошукову роботу, створення краєзнавчих музеїв;

- фольклорні свята;
- військово-спортивні ігри.

Все це дає можливість оживити, відродити й утвердити в душах вихованців пам'ятні звичаї фольклору, донести до кожного учня розуміння того, що ми народ зі своєю багатомілітиною історією, високою культурою, «пробудити громадянську гідність» [5, с. 496].

Сьогодні, в складний час девальвації духовних цінностей, втрати ідеалів, дефіциту патріотизму, доцільно звернутись до педагогічних ідей і досвіду В.О. Сухомлинського, прислухатись до його мудрої поради: «Займіться перспективою становлення людини-громадянина» [4, с. 559].

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.1. – 654 с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.2. – 670 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.3. – 582 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.4. – 640 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т.5. – 639 с.
6. Сухомлинський В.О. Директор школи – організатор навчально-виховної роботи. Дисертація. – 1955.
7. Мені цікаво розмірковувати над тим, що викликає проблеми. Інтерв'ю з О.В. Сухомлинською // Завуч. – 2002. – 34.
8. Ткаченко І.Г. Вірний син любимої Вітчизни // Серп і молот. – 1972. – 6 травня.

Омельченко С.О.

ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ ТА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ПІДЛІТКА – ДОМІНАНТНА УМОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (З ДОСВІДУ РОБОТИ РАЙГОРОДОЦЬКОЇ ЗОШ І–ІІІ СТ.)

*Зміцнити здоров'я людини в дитинстві,
не допустити, щоб дитина вступила
в юність кволою і млявою, – це означає
дати їй всю повноту життєвих радощів.*

В.О.Сухомлинський.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями. Молодість – особливий період людського життя. Саме на цьому етапі особистість визначає свої життєві орієнтири, розробляє життєву стратегію та життєві плани. Ось чому в цю відповідальну пору молода людина потребує підтримки й уваги суспільства. Разом з тим суспільство висуває сьогодні особливі вимоги до особистості.

Важливим аспектом у контексті формування здорового способу життя підлітків у межах функціонування відкритої соціально–педагогічної системи є визначення системоутворюючого компонента, що допоміг би виробити конкретну тактику та стратегію подальшої експериментальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Медико-біологічним особливостям укріплення здоров'я підростаючого покоління присвятили свої роботи М.Амосов, Г.Апанасенко, І.Аршавський, В.Волков, Т.Данилюк, Л.Звиняковський, М.Саричев. Не можна залишити поза увагою праці науковців, педагогів–практиків, які розглядають проблему використання українських виховних традицій у системі сучасного розвитку, формування та соціалізації особистості, а саме: О.Вишневського, В.Кузя, Б.Кіндратюка, О.Кобрія, С.Литвин–Кіндратюк, В.Омелянєнка, Ю.Руденка, М.Чепіль, П.Щербаня, та ін.

Значним підґрунтям для нашого дослідження є педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою створення оздоровчого середовища вважаємо цілісний розвиток особистості, досягнення учнями високого рівня освіченості й культури при збереженні та зміцненні здоров'я, валеологізації змісту і способу навчання, взаємин учнів, учителів, батьків. Профілактика соціально залежних захворювань, виховання здорового способу життя підростаючого покоління – стали основними завданнями нашої роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Авторським колективом представників різних соціальних інститутів селища Райгородок створено Програму школи сприяння здоров'ю, в її основу покладена педагогічна спадщина В.Сухомлинського, над вивченням якої довгий час працював педагогічний колектив школи з подальшим інформуванням батьків та громадськості.

Саме за право носити ім'я видатного вченого – В.Сухомлинського бореться Райгородоцька ЗОШ I–III ступенів. Детальне вивчення та аналіз педагогічних праць Василя Олександровича [4] сприяло удосконаленню навчально–виховного процесу, поліпшенню взаємодії педагогічного колективу з батьками, організації співпраці адміністрації школи, вчителів, учнів, батьків з соціальними інститутами селища. Своєю багаторічною педагогічною діяльністю відомий педагог довів реальність існування школи радості, у якій навчається фізично і морально здорова дитина, енергійна, щаслива, повна життєвих сил. Під час вивчення спадщини Сухомлинського В. ми брали до уваги погляди, що стосувалися вирішення проблем здоров'я дітей, профілактики захворювань, режиму праці і відпочинку. Важливою для нас стала думка науковця, про тісний взаємозв'язок здоров'я учнів і рівня їх успішності.

Тому кожним класним керівником школи ведеться паспорт здоров'я учнів класу. Це допомагає вчителям–предметникам здійснювати особистісно–орієнтований підхід у навчанні школярів.

Дирекція Райгородоцької ЗОШ, передусім, створює здоровий мікроклімат у стосунках вчителів – дітей, вчителів – батьків, батьків – дітей.

Медичними працівниками Райгородоцької дільничної лікарні та педагогічним колективом проводяться спільні наради, розроблені пам'ятки та рекомендації для учнів та батьків з профілактики різноманітних захворювань.

Традиційними в Райгородоцькій школі стали рейди „Зайди в кожен дім! Зазирни у душу дитини”, з наступним обговоренням на семінарах.

У школі створений і працює педагогічний всеобуч для батьків, на заняттях якого розглядаються психологічні, педагогічні, фізіологічні проблеми розвитку та виховання дітей та підлітків. На батьківських конференціях обговорюються питання зміцнення та охорони здоров'я учнів, режим праці та відпочинку, перспективи розвитку фізичної культури та виховання.

Після закінчення навчального року Міністерством освіти і науки введено вимоги до проведення навчальних екскурсій для учнів 1–9, 10 класів. Всі екскурсії для учнів нашої школи відбуваються на околицях селища, де школярі пізнають рідний край і укріплюють своє здоров'я. Вчителі рекомендують учням і батькам частіше влітку бувати в полі, у лісі, біля річки, бо Василь Олександрович своїм досвідом довів, що дитина, яка ціле літо буде спілкуватися з природою ніколи не захворіє простудними захворюваннями. Методи народної медицини, в спадщині видатного вченого, завжди були в основі системи роботи щодо укріплення та зміцнення здоров'я школярів.

Педагогічний колектив школи, проводячи оздоровчий моніторинг, також зробив такі висновки: у сім'ях, де батьки прислухаються до порад вчителів, відвідують педагогічний лекторій, відповідально ставляться до свого здоров'я та здоров'я своїх дітей, значно зменшилося число захворювань.

Василь Олександрович завжди відмічав, що праця вчителя потребує великих затрат розумової енергії, є дуже відповідальною і психічно перевантаженою. Здоровий спосіб життя вчителя повинен стати основою його життєдіяльності. У Райгородоцькій ЗОШ стало доброю традицією зайняття спортом серед вчителів, оволодіння різноманітними оздоровчими системами, навчання їх колег, заняття у тренажерному залі, проведення тренінгів „Як покращити здоров'я”, „Умій володіти собою”, адже тільки здоровий вчитель зможе виховати здорового учня.

Не можна не погодитися з думкою про те, що здоров'я дітей – найголовніша цінність за будь-яких умов життя. І саме тому питання здоров'я дитини потребує особливої уваги, бо від стану здоров'я малюка багато чого залежить: успіх у навчанні, фізичний розвиток та психічний стан дитини, ситуація у класному колективі, взаємовідносини з товаришами.

Отже, треба з дитинства вчити малюка цінувати, берегти та зміцнювати своє здоров'я. Дуже важливо, щоб навчання здорового способу

життя було традиційним, послідовним, тобто передбачало комплекс систематичних заходів, спрямованих на формування в учнів розуміння важливості піклування про своє здоров'я, фізичний розвиток.

Враховуючи цей факт, педагогічний колектив нашої школи працює в напрямі створення оздоровчої системи, головними завданнями якої є:

- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших як найголовнішої соціальної цінності;
- створення умов для збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я учнів.

З яких же елементів навчальної та позаурочної діяльності складається робота, спрямована на досягнення вищезазначених завдань?

По-перше, це уроки валеології, на яких учителі озброюють учнів необхідними вміннями, формують бажання і прагнення залишатися здоровим на довгі роки. А щоб цей процес був ефективнішим, докладається чимало зусиль для активізації уваги, мислення, уяви дітей, а саме: проведення уроків у нестандартній формі (уроки-подорожі, уроки-ігри, уроки-вікторини тощо), використання різноманітного та цікавого для дітей навчального матеріалу та художньо-ігрових методів.

Слід зазначити, що збагачення школярів знаннями з питань особистої гігієни, фізичної культури, спорту, формування навичок здорового способу життя здійснюється на уроках з ОБЖ та інших загальноосвітніх дисциплін: це фізхвилинки, тести, завдання, бесіди, ігри валеологічного змісту.

Безумовно, одним з основних чинників рухової активності є уроки фізичної культури. І чим цікавіші вони, тим більше користі приносять дітям. Тому вчителі фізкультури нашої школи організовують заняття так, щоб вони були для учнів джерелом радості, натхнення, емоційного задоволення. З цією метою на уроках широко застосовуються ігровий та змагальний методи, самостійні заняття за інтересами.

Крім уроків фізичної культури, валеології, ОБЖ, у школі організовано фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня: гімнастика до занять, ігрові перерви, спортивні години у групах продовженого дня.

Великого значення у справі зміцнення здоров'я дітей набувають спортивно-оздоровчі позакласні заходи. Дні здоров'я, екскурсії на природу, дні колективного відпочинку батьків та дітей, спортивно-родинні свята, змагання „Козацькі розваги” (8–11 клас), „Веселі козачата” (3–7 клас). Активну участь беруть учні школи в районних та міських змаганнях з різних видів спорту: волейболу, футболу, баскетболу; з захопленням проходять шкільні змагання з баскетболу між учнівською командою та командою вчителів!

Значна роль у процесі зміцнення здоров'я дітей належить факультативам, клубам, виховним годинам.

Для учнів старших класів організовано роботу факультативу „Пізнай себе”, на практичних заняттях якого діти дізнаються про те, що через пізнання себе, своїх можливостей і прагнень відбувається пізнання навколишнього світу, про те, що самопізнання веде людину до розуміння

свого місця у світі, сенсу життя, формує її характер і волю. Особливу увагу учнів привертають такі теми факультативу, як „Емоції. Фізіологічна природа емоцій”, „Етика спілкування”, „Психофізіологічний вплив кольору на організм людини”.

З минулого навчального року в початкових класах проводяться виховні години за програмою „Корисні звички”. Вчителі вважають, що методи роботи за даною програмою гармонійно доповнюють навчання після уроків. Рекомендовані програмою теми спрямовані не тільки на профілактику шкідливих звичок, а й на розвиток дитини як особистості, на виховання в дітей самоповаги та взаємоповаги, гуманності та доброти. Достатня увага приділяється темам оздоровлення організму (засоби загартовування, пропаганда різних видів спорту).

Позитивно впливають на учнів заняття в клубі „Здоровий спосіб життя”. А від виступів агітбригади „Здоровенькі були”, до складу якої входять члени клубу, отримують задоволення не тільки глядач, а ще більшою мірою самі артисти.

З метою попередження тютюнопаління, наркоманії та алкоголізму для учнів дев’ятих класів з II семестру розпочато заняття за програмою „Діалог”.

Найважливіша роль у збереженні здоров’я дітей належить сім’ї. І тому батьківський лекторій значну увагу приділяє таким темам: „Як запобігти деяким захворюванням дітей”, „Гігієна розумової та фізичної праці підлітків у сім’ї”, „Режим дня молодшого школяра”, „Психологічні особливості молодших школярів”, „Правильна організація дозвілля в сім’ї” та ін.

Отже, слід наголосити, що наявність чіткого режиму дня, ефективна система оздоровчих заходів у процесі навчання та позаурочної діяльності учнів, різноманітність змісту і методів навчання та виховання сприяють вирішенню проблем валеологічної освіти, головним результатом якої, насамперед, має бути міцне здоров’я вихованців.

Традиції, звичаї, обряди – це енциклопедія знань про спосіб життя людей, їх працю, побут, виховну мудрість. Вони є тим цементуючим матеріалом, який має зберегти нашу національну свідомість, менталітет; допомогти нашій нації вижити; виховати духовно та фізично здорове покоління.

Павлишська школа В.О.Сухомлинського дуже славилася своїми традиціями: «О детстве, отрочестве и ранней юности у наших воспитанников на всю жизнь останутся, несомненно, самые теплые и сердечные воспоминания. Отдельные явления школьной жизни уже сейчас передаются от одного поколения к другому, становятся традициями [4, с.97].

У своєму дослідженні ми презентуємо найулюбленіші традиції школи та селища, які, на нашу думку, мають великий виховний потенціал і сприяють формуванню високої духовно–моральної культури підростаючого покоління.

Свято Першого Дзвоника

Це головне свято школи. Воно запрошує учнів до захоплюючих мандрівок. Саме у стінах школи починає формуватися, набувати знань, морального здоров’я молоде покоління нашої країни. Від того, як пройде

Свято Першого Дзвоника, як школа прийме дітей, залежить дуже багато. Щоб успішно пройшов цей день, педагогічний колектив постійно шукає шляхи і форми цікавого, змістовного проведення цього свята. Успіх у вихованні значною мірою залежить від ставлення дітей до школи. Від любові до школи, діяльної, активної, бере початок багато кращих поривів душі. Вся робота педагогічного колективу спрямована на те, щоб наша школа була школою радості для дітей. Свято Першого Дзвоника у нас завжди яскраве і веселе. Є щорічні святкові традиції: вчителі зустрічають першокласників коропаєм, який випікає в шкільній їдальні кухар з зерна, вирощеного на шкільних полях; кожен першокласник скуштує шкільного хліба після урочистого свята, а під час заходу його пригостять шкільною кашею з горщика, щоб вони були здорові і щасливі в рідній школі; директор школи посипає малят пшеницею, щоб були добрими учнями та ученицями; учні одинадцятих класів заводять першокласників до школи, знайомлять їх з будівлею, звичаями, оберігають і наглядають за ними у перші дні життя в школі. На святі першого Дзвоника нагороджуються відмінники навчання 5–11 класів, оголошуються умови конкурсу „Самий найбільш старанний та допитливий учень року”, „Найкращий спортсмен року”, „Художник року”, „Соліст–вокаліст”, „Найкращий танцюрист” та інші. Процедура нагородження викликає прагнення до успіху серед учнів школи, створює добре емоційне середовище, що сприяє успішному початку нового навчального року.

Туристичні походи

З моменту відкриття школи в 1952 р., зародилася традиція проведення туристичних походів, які є шляхом до укріплення здоров'я учнів. Ним пройшли тисячі випускників школи. Вони оволоділи основами туристичної майстерності, пройшли школу загартовування і витривалості, пізнали романтику. Під час туристичних походів школярі розкриваються, вчитель може побачити учнів з іншого боку, вивчити стан його здоров'я в нестандартних ситуаціях. Традиційно під час туристичних походів, змагань складається в класних колективах добрий мікроклімат, що сприяє покращенню психологічного здоров'я. Учні школи не хворіють під час туристичних походів.

Багаторічний досвід туристсько–краєзнавчої роботи в школі свідчить, що вона відіграє велику роль у вихованні волі, мужності, укріплення здоров'я. Туризм допомагає старшокласникам долати негативні прояви сучасного життя. Ще А.Макаренко підкреслював, що мужність не можна виховати без спеціальних вправ. Для вирішення завдань використовуються природні ситуації під час туристичних походів. Учні старших класів люблять ситуації „подолання і боротьби”. Саме під час туристичних походів вони загартовуються, стають сильнішими, вчать поводитися в екстремальних ситуаціях.

„Зірниця”, „Патріот”

Улюбленою шкільною грою старших поколінь є гра „Зірниця”. Сьогоднішні школярі в Райгородоцькій школі назвали її „Патріот”.

Кожного року, у травні, напередодні свята Перемоги, ця гра проводиться в мальовничому куточку селища. Гра „Патріот” є підсумком фізкультурно–масової роботи, оцінюванням досягнень кожного учня у спорті, укріпленні свого здоров’я. Місцевість, де проводиться гра, – це горбиста рівнина зі всілякими перешкодами (височини, заболочена місцевість, річка, круті схили). Під час військово–спортивної естафети їх треба подолати. Для кожної вікової категорії свій маршрут. Класні колективи цілий рік готуються до цієї гри. Вона допомагає виявити найсильніших, фізично загартовує дітей, впливає на їх розвиток, розвиває кмітливість, спостережливість. У проведенні гри беруть участь представники влади, Будинку природи та дозвілля, ветерани ВВв, батьки.

Райгородці – працелюбні, фізично розвинені, витривалі люди. Традиційно склалося, що вони вирощують перші овочі, полуниці і привозять до міст Слов’янська та Краматорська. За ці якості їх поважають далеко за межами Слов’янського району.

Є в селищі традиції, які спонукають молодь, школярів вести здоровий спосіб життя. Традиційними стали свята: День селища (вересень), Свято Козацької Слави (14 жовтня), Свято полуниці (червень), Свято Івана Купала (7 липня). Під час проведення Свята козацької слави до історичного місця Козача Пристань сходяться всі райгородці, приїздять представники козацьких полків із різних областей України, гості з різних куточків Донецької області. Під час проведення цього свята відбувається посвячення в козаки найсильніших, найхоробріших, найспритніших, найкмітливіших молодих людей.

День селища

Кожного року в перші дні вересня в Райгородку проходить Свято Селища. Під час проведення свята вшановують старожилів, які прожили довге життя, їм більше 90 років, але вони ще здорові та щасливі, що пояснюється здоровим способом життя. Ця сторінка Свята селища завжди приваблює молодь та школярів, вчить молоде покоління берегти своє здоров’я, протистояти шкідливим звичкам. На святі завжди чітко простежується характер (ментальність) райгородця. Райгородці сміливі, спритні, завзяті до роботи, життєрадісні, охоче беруть участь у козацьких розвагах, змаганнях на велосипедах, мотоциклах, автомобілях. Ці змагання виховують у підростаючого покоління бажання займатися спортом, бути сильними, здоровими. Це свято допомагає кожній особистості впродовж життя підтримувати своє здоров’я на максимально високому рівні і завдяки цьому реалізовувати свої внутрішні можливості. А особливо у молодого покоління формується переконання в необхідності турбуватися про своє здоров’я та здоров’я навколишніх та рідних.

Школярі оволодівають уміннями й навичками, завдяки яким людина здатна підтримувати здоров’я.

Свято полуниці

Більше десяти років у селищі святкується Свято полуниці. Полуниця – найперша ягода, дуже корисна для укріплення здоров’я. Ягоди полуниці

запашні, красиві, мають прекрасний смак і склад: 8% цукру, 1,5% органічних кислот, велику кількість мінеральних солей і вітамінів, необхідних для життя людини.

Райгородці з давніх–давен вирощують цей цінний продукт. Райгородоцькою громадською організацією „Успіх” створена Асоціація любителів полуниць, закладений питомник, до якого завезені 11 найкращих сортів ягід, які розповсюджуються між тими, хто бажає займатися цією доброю справою. Основною метою створення асоціації та проведення Свята полуниці в селищі є залучення якомога більшої кількості райгородців до вирощування полуниць, включення її у щоденний режим харчування, у подальше рекламування цієї доброї справи на території Донецької області з метою розвитку зеленого туризму.

Це свято забезпечує збереження та зміцнення здоров'я людей, продовження періоду активної діяльності і тривалості життя людини – однієї з кінцевих цілей реалізації Концепції розвитку охорони здоров'я населення України.

Дійсно, всі ми впевнені в тому, що добре здоров'я – це запорука чудового настрою та самопочуття, високої працездатності, сімейного благополуччя.

На цьому святі, безумовно, кожна людина – і доросла, і мала – хоче почуватися сильною, бадьорою, радісною та щасливою.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Здійснений у цій статті системний аналіз роботи Райгородоцької загальноосвітньої школи щодо формування здорового способу життя учнів дозволяє дійти **висновку**: вивчення спадщини В.О.Сухомлинського відіграє велику роль у організації навчально-виховного процесу сучасної школи, а традиції та звичаї мають важливе значення в процесі розвитку підростаючого покоління, формування культури здоров'я підлітків і, як наслідок, виховання справжнього громадянина сучасного суспільства.

Література

1. Амосов Н. М. Раздумья о здоровье. – 2-е изд. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 192 с.
2. Вишневецький О. Сучасне українське виховання. – Львів, 1996. – С. 114–119.
1. Омельченко С.О. Традиції селища та школи як системоутворюючий компонент формування здорового способу життя // Запорізький ДПУ Запоріжжя, 2006. – С. 108–115.
2. Сухомлинський В.А. Избранные произведения: в 5 т. / Редкол.: Дзевин А.Г. (пред.) и др. – К.: Рад. шк., 1980. – Т.3. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – 719 с.
3. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. Обобщение опыта учебно-воспитательной работы сельской средней школы. – М.: Просвещение, – 1969. – 400 с.

ПРОБЛЕМИ ВАЛЕОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Проблема збереження і зміцнення здоров'я учнів під час навчання посідає важливе місце у педагогічній спадщині видатних учених, філософів минулого з найдавніших часів до наших днів. Виховання фізично і психічно здорової особистості є одним із найважливіших завдань і сучасної освіти. Так звертаючись до праць Я.Коменського, Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо, І.Песталоцці, К.Ушинського, П.Лесгафта, А.Макаренка, В.Сухомлинського, бачимо, як багато уваги вони приділяли саме здоров'ю своїх вихованців, прищепленню їм гігієнічних навичок, профілактиці розумової стомлюваності, додержанню режиму праці (навчання) й відпочинку, формуванню культури здоров'я в цілому. У наш час вирішенню цих проблем присвячені роботи таких науковців, як Ю.Лисицин, О.Кудрявцева, І.Федь, Г.Голобородько, Г.Максименко, Г.Апанасенко, В.Горащук та інші. Розглядаючи проблему культури здоров'я, ми звернулися до педагогічної спадщини В.Сухомлинського. Особливе місце у своїй роботі він відводив стану здоров'я дітей, їхньому фізичному вихованню, загартуванню, профілактиці захворювань. Метою статті є визначення особливостей валеологічного виховання молоді у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. Педагогічна спадщина Василя Олександровича Сухомлинського багатогранна, сповнена народною мудрістю, традиціями, глибоким знанням класичної історико - педагогічної науки. Особливу увагу він приділяв основам гігієни розумової та фізичної праці, режиму праці та відпочинку, медико - санітарній грамотності та освіченості. Василь Олександрович писав: "Якщо виміряти всі мої турботи й тривогу за дітей..., то добра половина їх - про здоров'я"[1, 109]. Вивчення розділів, що присвячені безпосередньо охороні та зміцненню здоров'я молоді, що навчається, в таких педагогічних працях Василя Олександровича Сухомлинського, як "Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості", "Сто порад вчителю", "Серце віддаю дітям", "Народження громадянина" та ін., в більшості допоможе і сьогодні розв'язати ці найактуальніші проблеми. За поглядом педагога, під час незадовільного стану здоров'я школярів неможливо досягти високого рівня успішності, найповнішого засвоєння знань. Навчання - це важка, повсякденна, кропітка праця, яка стає непосильною для дітей зі слабким здоров'ям. У своїй книзі "Серце віддаю дітям", що відмічена Державною премією УРСР, Василь Олександрович пише: " Досвід запевнив нас у тому, що приблизно 85% всіх учнів, що не встигають у навчанні, головна причина - поганий стан здоров'я, будь - яке погане самопочуття або захворювання, частіше всього зовсім непомітне й виліковне тільки за допомогою сумісних зусиль матері, батька, лікаря та вчителя"[1, 51]. І він робив все можливе, щоб його Павлиська середня школа на Кіровоградщині стала школою радості, а це можливо тільки тоді, коли дитина здорова, фізично міцна, повна життєвих сил та енергії. У його школі на педагогічних радах регулярно виступав лікар та доповідав про

здоров'я школярів; проводилось медико - педагогічне спостереження за дітьми, які мали будь - яке захворювання; для кожного учня розроблялись конкретні заходи щодо попередження захворювань та зміцнення захисних сил організму; дотримувався режим праці та відпочинку. Слід особливо відмітити величезну увагу, що приділялась харчуванню дітей. Протягом багатьох років, спостерігаючи за фізичним розвитком школярів, В.О. Сухомлинський впевнився у тому "... яку велику роль грає повноцінне, здорове харчування дитини"[1, 53]. Він вважав, що "для зміцнення організму, запобігання простудних захворювань та порушення обміну речовин необхідні такі насичені вітамінами продукти, як мед, що, за його словами, є "шматочком сонця на тарілці"[1, 53], овочі та фрукти, особливо яблука, які діти повинні їсти цілий рік, плоди шипшини, терну. Крім того, один раз на півтора місяці в Павлівській школі проходив психологічний семінар учителів, на якому один із класних керівників виступав із доповіддю "педагогічна характеристика учня", де почесне місце відводилось повідомленням про здоров'я та фізичне виховання дітей, класу як необхідна умова їх всебічного розвитку. Тут же була створена "Педагогічна школа" для батьків. В.О.Сухомлинський вважав, що формування всебічно розвиненої людини можливе тільки завдяки активній співпраці сім'ї, а педагогіка повинна стати наукою для всіх. Ця школа включала в себе курс педагогіки, вікової фізіології, психології, гігієни та ін., на конференціях обговорювались питання охорони здоров'я дітей, гігієнічне значення режиму праці та відпочинку, фізичне виховання та багато інших. Як бачимо, здоров'я школяра для Василя Олександровича було одним із визначних моментів в його педагогічній діяльності, предметом постійної турботи. Багато уваги В.О.Сухомлинський приділяв обладнанню кабінетів, які б відповідали гігієнічним вимогам: його турбував повітряне - тепловий і світловий режим у класах, він звертав увагу на те, щоб шкільні меблі відповідали росту учнів. Дотримання всіх гігієнічних норм і вимог є необхідною умовою збереження та зміцнення здоров'я школярів.

Значне місце в своїй педагогічній діяльності Василь Олександрович відводив трудовому вихованню, враховуючи принцип можливості виконання роботи, індивідуальні фізіологічні особливості віку та статі учня. До питання про режим праці та відпочинку він також підходив з гігієнічних позицій. Дані положення відображені практично у всіх його педагогічних творах у більшому чи меншому ступені, бо турбота про здоров'я учня невід'ємна від всього навчального - виховного процесу. В.О.Сухомлинський пише: "Різноманіття видів розумової праці, чергування праці та відпочинку мають велике значення для здоров'я інтелектуального розвитку школярів"[2, 140]. Він відмічає, що деякі "... відхилення від нормального стану здоров'я ... виникають в результаті тривалого перебування в приміщенні. При цьому ... дитина втрачає можливість до зосередженої розумової праці"[1, 51]. Втомлюваність, що накопичується, призводить до перевтоми, послаблення захисних сил організму, в'ялості, сонливості. Це стає особливо помітним тоді, "...коли вчитель прагне заповнити кожну хвилину уроку напруженою розумовою працею"[1, 51]. І Василь Олександрович вводить правило: "...

жодної хвилини в осінні, весняні та літні дні діти не повинні знаходитись у приміщенні"[1, 52]. Також він відмічає, що "чим більше часу відводиться на інтенсивну фізичну та розумову працю на свіжому повітрі, тим гармонійніше функціонують та розвиваються всі органи, здоровіше втомлюваність, вища роль сну, що встановлюється". Вивчаючи особливості розвитку дитячого організму, В.О.Сухомлинський приходить до висновку, що кількість поганого самопочуття збільшується в період статевого дозрівання та бурхливого росту організму. Не маючи медичного обладнання, він приходить до виключно правильного висновку, що "єдиним радикальним лікуванням у таких випадках є зміна режиму праці та відпочинку: подовження перебування на свіжому повітрі, сон при відкритій квартирці, ранній відхід до сну та ранній підйом, раціональне харчування"[1, 51]. Василь Олександрович проводив безперервну роз'яснювальну роботу серед батьків щодо оздоровлення та загартування їх дітей, досягав того, "... щоб батьки не кутали дітей у сто одежок, не надягали на них фуфайок та светрів "про запас", "про всякий випадок"[1, 52], турбувався про те, щоб у кожній родині у дворі був літній душ, радив щоденно проходити по 2 - 3 км та більше, в залежності від віку та фізичної підготовки дитини. "Бути в русі - одна з важливих умов фізичного загартування"[1, 53]. В.О.Сухомлинський вважав, що "здоров'я вливається в дитячий організм життєдайним джерелом тоді, коли після трудового напруження дитина відпочиває"[1, 52]. "Еліксиром здоров'я" називав Василь Олександрович "... повітря, що насичене фітонцидами злакових культур - пшениці, жита, ячменя, грачихи, а також трав луків"[1, 54], намагався частіше виводити дітей у поле. Він вважав, що "фітонциди злакових та рослин луків вбивають хвороботворні мікроби - збудників легеневих захворювань. Якщо учень ціле літо дихав повітрям, що насичене фітонцидами злакових та рослин луків, він ніколи не захворіє простудними захворюваннями"[1, 54]. Також оздоровча система, яка ним розроблена, заснована на методах народної медицини та включає цілий комплекс заходів, що діють безвідмовно. "В користуванні медичні картки 980 дітей, які з 7 до 14 років все літо ходили босоніж, не лякаючись ні дощу, ні спеки. Ніхто з них ніколи жодного разу не хворів"[2, 142]. У своїй праці В.О.Сухомлинський постійно підкреслював, що важлива роль належить учителеві в розв'язанні складних завдань навчання, виховання та оздоровлення дітей. Ці процеси не можна відокремлювати один від одного, вони взаємопов'язані та взаємозалежні. З кожним роком своєї роботи Василь Олександрович все більше запевнявся, що попередження захворювань та схильність до них, зміцнення організму - головні умови повноцінної розумової праці та всього духовного життя дитини, однак він підкреслював, що ця проблема має і зворотну сторону: здоров'я в більшому ступені залежить від духовного життя, зокрема, від культури розумової праці». Тому сьогодні ми прагнемо у ВНЗ готувати не тільки спеціаліста вузького профілю, але й високо кваліфікаційного педагога - валеолога, незалежно від того, який предмет він буде викладати. В.О.Сухомлинський вважав, що кожен учитель зобов'язаний знати анатомо-фізіологічні, психологічні особливості дітей різного віку, незалежно від того, який

предмет він викладає. "Педагог не має права знати, що діється з дитиною, чому вона не здорова, як стан її здоров'я відбивається на її розумовому й моральному розвитку"[2, 46]. Василь Олександрович відмічає, що праця вчителя потребує великих витрат розумової енергії, є особливо відповідальною та психічно напруженою, що часто призводить до серцево - судинних та неврологічних захворювань. Він замислювався над тим, як працювати, щоб не погіршувалось здоров'я педагога, бо воно потрібне передусім для праці, для творчості. На перше місце В.О.Сухомлинський висуває гармонію здоров'я та силу духу, пише про те, що треба вміти обережно витратити нервові сили в повсякденній праці. Але, пропагандуючи здоровий спосіб життя, вчитель сам повинен володіти високим рівнем здоров'я, знати свій організм, його можливості, знати своє здоров'я, особливості своєї нервової системи. В постійній турботі про здоров'я своїх вихованців виявлялась найглибша та найщиріша любов до них В.О.Сухомлинського. Оздоровча система, що застосовувалась ним, ще недостатньо вивчена та потребує спеціальних досліджень. «Постулати здоров'я», які він застосовував в своїй педагогічній діяльності, в сучасний час складають основу науки «валеологія». Та багато відповідей на питання, які нас хвилюють, можна знайти в його творчості. Здоров'я є найвищою цінністю людини та суспільства в цілому, і система народних методів оздоровлення, що використовувалась у валеологічному вихованні дітей Василем Олександровичем Сухомлинським, допоможе в розв'язанні багатьох медико - педагогічних проблем школи та ВНЗ.

Література

1. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5т. Т.3.- К.: Рад. шк., 1979. – 719 с.
2. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: В 5т. Т.4.- К.: Рад. шк., 1979. - 670с.

Заліток Л.М.

КНИЖКА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)

Сьогодні стало очевидним, що вирішення багатьох проблем у житті країни великою мірою залежить від рівня сформованості громадянської позиції молоді, потреби в духовно-моральному удосконаленні, поваги до історично-культурної спадщини України.

Проблема громадянського виховання не нова, вона має тривалу історію. Спроби її обґрунтування, вивчення основних складових можна знайти ще в працях видатних представників античної думки (Сократ, Антисфен, Платон, Демокріт).

Питання громадянського виховання цікавило багатьох філософів, педагогів на різних етапах суспільного розвитку. Однак протягом багатьох десятиліть, незважаючи на декларування таких понять, як демократія, рівність прав, свобода, соціальна справедливість, ідея громадянського виховання усувалась із вітчизняної освітянської практики.

Незважаючи на складні суспільно-політичні обставини, в яких перебував український народ, вітчизняні мислителі, зокрема В. Антонович, М. Драгоманов, О. Духнович, М. Костомаров, П. Куліш, С. Русова, І. Огієнко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші, вірили в нескореність духу українського громадянства.

У дослідженнях сучасних педагогів М. Боришевського [1], В. Кременя [3], О. Докукіної [2], О. Сухомлинської [4] та інших, пріоритетними напрямками у формуванні громадянських цінностей особистості є виховання патріотизму, національної самосвідомості, правосвідомості, політичної культури, бережливого ставлення до природи, виховання моральності, культури поведінки, мотивації до праці. Сьогодні в педагогічній науці йде активний різнобічний пошук нової виховної парадигми, основна мета якої – виховати людину гуманну, творчу, відповідальну, з активною життєвою позицією, яка б могла реалізувати себе, утвердити правову, демократичну, соціальну державу та розвинути громадянське суспільство.

Завданням даної публікації є розкриття кризь призму цієї парадигми форм і методів виховання громадянських цінностей у педагогічній діяльності В. О. Сухомлинського, зокрема у молодших школярів, та дослідження особливостей використання книжки у цьому процесі.

Виховання громадянина, на думку Василя Олександровича, доцільно вести у таких напрямках: навчити дитину бачити світ і своє місце в ньому; прищепити їй любов до рідної землі, пробудити та розвинути патріотичні почуття; потурбуватися, щоб усвідомлення людської гідності в поєднанні з патріотичними помислами та переживаннями знайшли своє вираження у бажанні та готовності до діяльності на благо Батьківщини, на користь людям, тобто, породили почуття громадянського обов'язку й прагнення реалізувати його в конкретних справах [9, 442–448].

Педагог був упевнений у тому, що громадянське обличчя людини залежить від хвилювань, пережитих у роки дитинства. Адже саме в цьому віці формується „здатність бути вихованим”, і недостатня увага до цього, на думку Сухомлинського, у подальшому може призвести до прорахунків і помилок у виховній роботі. За глибоким переконанням Василя Олександровича, книжка пробуджує внутрішні духовні сили, допомагає дитині побачити щось незрівнянно вище й значніше, ніж повсякденний світ особистого життя: Вітчизну, народ, суспільні й особистісні взаємовідносини, саме тому, велику увагу в процесі виховання громадянськості в молодшому шкільному віці педагог приділяв книжці.

В.О. Сухомлинський вважав, що осягнення Батьківщини дитина починає з пізнання навколишньої природи, тому педагогом були розроблені уроки мислення серед природи, які вражали глибиною проникнення й точним описом такого складного процесу, як народження та формування самостійних суджень дитини, збагачення мови дітей, відповідального ставлення до природи. Поступово, через виховання у дітей любові до маленького куточка свого дитинства, у них формується образ великої Батьківщини. За

переконаваннями вчителя, захоплення красою рідної природи народжує дбайливе ставлення до всього живого, цьому сприяє і читання книжок у яких оспівується природа. Тут, серед природи, Сухомлинський насамперед вивчав духовний світ кожної дитини, особливості її сприймання й мислення. “Читаючи природу, - зазначав Василь Олександрович, - ми вчимо дітей для того, щоб навчити їх читати книжку” [5, 431].

Невичерпне джерело збагачення й розвитку мови дитини педагог вбачав у творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Панаса Мирного, Івана Франка, Максима Рильського. Їхнє художнє, поетичне слово, на думку Василя Олександровича, допомагає дітям збагнути красу природи рідної Батьківщини. Особливо важливу роль відіграють ці твори в громадянському вихованні школярів. Але “щоб до найпотаємніших куточків дитячого серця дійшла краса безсмертних Шевченківських рядків:”Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє...”, - зазначає педагог, - щоб ці слова пробуджували гаряче почуття любові до рідної Вітчизни, до народу рідного, до славного минулого і героїчного сучасного, треба поєднувати красу слова з красою образів навколишнього світу” [12], тому такими цінними в початковій школі були уроки мислення серед природи.

Шлях до серця і свідомості кожного школяра, за Сухомлинським, йде двома, наче протилежними за сутністю, але єдиними за метою сторонами: від книжки, від прочитаного слова до усної мови і від живого слова, що входить у духовний світ дитини, до книжки, читання. Виховання громадянськості, на думку педагога, значною мірою залежить від того, якими духовними цінностями живе дитина. Тому “правильно вибрати, що читати – надзвичайно важливе завдання”, - наголошував Василь Сухомлинський [11, 195]. Василь Олександрович був упевнений, що тільки при детальному відборі літератури для читання, книжка стає основою формування багатих духовних інтересів, морального ідеалу особистості молодшого школяра. Здивування вихованців, схвильованість і глибоке проникнення в духовний світ героїв, про яких іде мова в рекомендованих книжках, В. О. Сухомлинський розглядав як важливі засоби виховання громадянськості. Велика увага педагога була спрямована на те, щоб жодна „погана” книжка не потрапила до дитячих рук, щоб вибір книжки для читання відбувався при врахуванні індивідуальності дитини. Тільки за такої умови можна знайти ту книжку, яка “лишить глибокий слід у її серці і в її свідомості, щоб людина поверталася до неї кілька разів, відкриваючи все нові й нові духовні багатства” [11, 196].

У працях „Серце віддаю дітям”, “Павлиська середня школа” В. О. Сухомлинський пропонував списки літератури для молодших школярів, які орієнтували, головним чином, на читання народної казки, оповідань та поезії, як вітчизняної так і світової, античної міфології. Це були розповіді про тварин, життя людей, оповідання про видатних особистостей, які сприяли пробудженню найкращих людських почуттів, вихованню поваги до людини, глибокому розумінню цінностей людського

життя, вихованню відповідальності дитини перед Батьківщиною, батьками, товаришами, природою [10, 11].

Для читання школярів молодших класів у Павлівській школі було створено дитячу бібліотеку, яка складалася з 4 відділів. У перший відділ входили оповідання, які, на думку Сухомлинського, були найбільш цінними для морального, розумового і естетичного виховання учнів. Література цього відділу була розрахована на читання протягом 4 перших років навчання. Серед рекомендованих текстів були оповідання Л. Толстого “Акула”, “Стрибок”, “Кавказький полонений”; М. Коцюбинського “Ялинка”; О. Купріна “Шпаки”; М. Горького “Випадок з Овсійком”, “Дитинство Іллі”, “Ранок”; А. Гайдара “Тимур і його команда”; А. Тесленка “Школяр”; Панаса Мирного “Морозенко”; І. Франка “Грицева шкільна наука”, “Олівець”; А. Головка “Пилипко”, “Червона хустина” та інші [11, 196–197]. Василь Олександрович вважав, що читання цих творів було для дітей не тільки пізнанням світу та вправами, які сприяли б виробленню навичок та вмінь, а й школою громадянського виховання.

Другий відділ бібліотеки складали оповідання про сьогодення, про самовіддану працю, про подвиги героїв у роки Великої Вітчизняної війни, про дітей-героїв. Серед улюблених книг з цього відділу Сухомлинський відзначає вірші С. Михалкова і С. Маршака, оповідання А. Гайдара, Л. Кассіля, М. Носова, М. Прилежаєвої, М. Трублаїні, Ю. Яновського, Ю. Збанацького, М. Линкова, О. Іваненко, Л. Воронкової, Б. Житкова, З. Олександрової [11, 197–198].

В основу комплектування книжок для бібліотеки Павлівської школи були покладені такі критерії: художня література, зміст якої утверджує найважливіші загальнолюдські цінності, відображає національну і світову історію, духовну й матеріальну культуру, мистецтво. У книзі “Духовний світ школяра” Василь Олександрович докладно аналізує, які книжки найкраще читають і сприймають учні, зупиняється на обрїях, спектрі їхніх уподобань. “Їх цікавлять художні твори, - зауважує автор, - зокрема казки, а також кінофільми, п’єси, герої яких хоробрі, мужні, сильні духом діти. Школяра молодшого віку захоплюють виняткові особистості, він чекає від них героїчних вчинків, самопожертви... Хлопчики й дівчатка молодшого віку, як правило, просять повторити кілька разів слова, що їх кидають з гордо піднятою головою піонери-герої в обличчя ворога” [6, 262–263]. Саме у таких персонажів, стверджував Василь Олександрович, діти бачать красу людської душі, гідність, ідеал. Такі приклади формують у них патріотизм, громадянськість.

Великого значення у вихованні громадянськості молодших школярів Сухомлинський надавав казці. Педагог вважав, що казки є духовним багатством народної культури, вивчаючи які, дитина пізнає серцем життя народу. Василь Олександрович був переконаний, що читання, розповідь, інсценізація, творення казки – могутній засіб виховання розуму і добрих людських почуттів. Казкова алегорія, на думку педагога, краса рідного слова, зворушує дитину, будить почуття власної гідності, посилює

враження, утверджує моральні поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, красу і потворність.

Казка, завжди глибоко національна і самобутня, є благодатним джерелом виховання любові до Батьківщини. Казка виховує любов до рідного краю вже тому, що сама вона – творення народу, духовне багатство народної культури. Створений народом казковий образ доносить до дитячої душі могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Для виховання у молодших школярів моральних цінностей, любові до книжки в Павлівській школі було створено Кімнату казки. Тут у дітей народжувався інтерес до книжки, починали закладатись в душах маленьких вихованців перші громадянські почуття, формувалась їхня свідомість. Добираючи казки для дитячого читання, слухання, інсценізації, В. О. Сухомлинський вважав найголовнішим те, щоб у казці була глибока думка, щоб діти замислювались, переживали “подив перед ідеєю”.

На думку Василя Олександровича, саме казка сприяє вихованню у молодших школярів відповідальності за свої вчинки, слова, ставлення до навколишнього світу, любов до Вітчизни, адже усвідомлення суті моральних ідей досягається не гучними словами й фразами, а емоційністю, глибиною розкриття істини і показом величі людського розуму. “Казка – це зернина, - зазначав Василь Олександрович, - з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій” [8, 515].

У формуванні громадянської поведінки в початковій школі Сухомлинського використовувались така форма роботи з книжкою, як різні види читань. Серед них, особливу увагу Василь Олександрович приділяв читанню художніх творів вголос. Педагог стверджував, що “твори входять у духовний світ лише тоді, коли дитині хочеться прочитати товаришам те, що схвилювало її серце, хочеться передати в слові свої почуття і переживання” [11, 198]. Для таких читань у школі Сухомлинського підбиралась така література, при читанні якої діти прагнули відшукати у собі схожість з позитивним героєм і намагались уникнути зіставлення із негативним.

Коллективні читання в молодшій школі проводились із середини першого року навчання. Ці читання організовувались у Кімнаті казки. Кожну книжку, рекомендовану до такої форми роботи, учні читали вголос не менше десяти разів, і за твердженням В. О. Сухомлинського, від повторного читання інтерес до книжки не слабшав. Але “найголовніше, чого треба досягти колективним читанням художнього твору, - на думку педагога, - це утвердження благородних моральних почуттів. Хай замислиться дитина над життям, хай прийме близько до серця радощі і горе людей” [7, С.3].

Велику увагу у вихованні громадянськості молодших школярів Сухомлинський приділяв навчальному змісту підручників для початкової школи. На думку педагога, навчальний матеріал повинен бути націлений на формування в учнів національної свідомості і соціальної відповідальності, на плекання в них ідеалу громадянина своєї Батьківщини. Аналізуючи тогочасне підручникотворення, Василь Олександрович в листі до вірменського педагога Р. А. Атаяна з великим болем повідомляє про

важкий стан видання підручників і дитячої книги на рідній мові: “У нас, на жаль у цій справі повна анархія. Особливо зараз – під виглядом “експериментальних підручників” з’являється сірятина... Мені принесло велику радість те, що ви намагаєтесь зробити духовним надбанням підлітків і юнаків все найкраще із скарбниці світової культури. Це просто чудово. Для нас це залишається мрією” [7, 36].

Вчителям В. О. Сухомлинський пропонував систематично проводити бесіди з учнями початкових класів про прочитані книги. Виховання громадянських переконань, під час цих бесід, на думку Сухомлинського, було найглибшим, тому що метою цих заходів у Павлівській школі було донесення до учня “розуміння величі, духовної краси, героїзму, благородства, відданості людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги й великої відповідальності за все, що він робить зараз і що належить йому робити в майбутньому. Бо громадянськість – це насамперед відповідальність, обов’язок – то вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові” [8, 429].

Особливої уваги заслуговує така форма роботи з книжкою в Павлівській початковій школі, як свято книги, яке стало традиційним. Кожен батько і мати купували у цей день своїм дітям пам’ятний подарунок – книжку. Цією книжкою поповнювалась сімейна бібліотека, а символічним актом цього свята була урочиста передача у Вічну Бібліотеку однієї або кількох книжок, що вийшли з друку за останній рік. На полиці ставилися книги, які вічно стоять у школі. Діти, добираючи книжки до Вічної Бібліотеки, відчували велику громадянську відповідальність перед майбутніми поколіннями. “У цих книжках, що стоять на полицях Вічної Бібліотеки, живі і безсмертні корені народу”, писав В. О. Сухомлинський [13, 339].

Ще однією важливою формою виховання громадянської відповідальності молодших школярів за допомогою книжки в Павлівській середній школі, були бібліотечні уроки, система яких підпорядковувалась вихованню у молодших школярів свідомого, відповідального ставлення до книжки як до матеріальної і духовної цінності. З першого дня перебування дітей у школі, колектив привчав маленьких читачів до моральних звичок, які виявлялись у ставленні до речей, у яких олюднювалась праця, втілювалась майстерність, працьовитість, а отже і громадянська гідність людини. В.О. Сухомлинський постійно підкреслював важливість відповідальності дитини за взятую користування книжку, бережного ставлення до неї. “Книжка, яку ти повертаєш до бібліотеки, повинна бути в значно кращому стані, ніж ти її одержав; пам’ятай, що книжку створює своєю працею багато людей” [8, 157]. На думку Василя Олександровича, моральний зміст цього вчинку полягав у тому, що тут виявлялась повага до праці, а через працю до гідності людини-творця, громадянина своєї Батьківщини.

Аналіз педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського дав можливість виявити основні форми роботи з книжкою у навчально-виховному процесі Павлівської середньої школи, та визначити місце і роль книжки у громадянському вихованні молодших школярів. Це, зокрема:

- читання під час уроків мислення серед природи;
- складання рекомендаційних списків літератури;
- організація роботи шкільної бібліотеки;
- різні види читання;
- робота з підручником;
- позакласне читання;
- тематичні бесіди;
- свята книги і рідного слова;
- бібліотечні уроки;
- літературні гуртки.

Все це, на нашу думку, створювало умови для формування у молодших школярів потреби в постійному читанні, утвердженню культури книжки, культури читання, відповідальності за збереження книжки як зразка втілення праці багатьох людей, як культурного і мистецького витвору людського розуму, а разом з цим і глибоких моральних почуттів.

Усі викладені вище форми виховної роботи з молодшими школярами ґрунтувались на усвідомленні В. О. Сухомлинським школи як колиски народу, колиски духу і культури народної, що живе насамперед у книзі. „Тільки ставлення до книжки як до найважливішої і вічної, неперехідної духовної цінності, - стверджував Василь Олександрович, - створює ставлення до школи як до колиски народу” [13, 340]. Незважаючи на те, що сьогодні у школі є сучасне технічне обладнання, засоби використання передових інформаційних технологій, досвід Василя Олександровича доводить, що без книжки, потрібної для різнобічного розвитку людини, для її багатого духовного життя, якщо книжку не люблять і байдужі до неї, це ще не школа.

На нашу думку творче використання спадщини видатного педагога з розглянутих питань дасть змогу в сучасній загальноосвітній школі створити такі умови, за яких книжка в поєднанні зі словом вчителя, словом масової інформації, словом батьків стане системоутворюючим фактором формування громадянської свідомості особистості.

Література

1. Боришевський М. Й. Духовні цінності в становленні особистості - громадянина // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 144–150.
2. Докукіна О. М. Громадянськість особистості та особливості її виховання у молодших школярів // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К., 1999. – Кн. 1. – С. 194–201.
3. Кремень В. Г. Якісна освіта формує майбутнє держави і її громадян // Дзеркало тижня. – 2001. – № 21. – С. 12.
4. Сухомлинська О. В. Громадянськість як феномен виховання // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Зб. наук. пр. – К., 1999. – Кн. 2. – С. 6–12.
5. Сухомлинський В.О. Вчити вчитися // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 5. – С. 426–436.
6. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 1. – С. 206–340.

7. Сухомлинський В.О. З неопублікованих листів // Рідна шк. – 1993. – № 8. – С. 36.
8. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.1. – С.403–613.
9. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
10. Сухомлинський В. О. Павліська середня школа // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 4. – С. 31–389.
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
12. Сухомлинський В.О. Слово і мислення // Кіровоградська правда. – 1965. – 21 верес.
13. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк, 1977. – Т. 2. – С. 149–415.

РЕКОМЕНДАЦІЙНИЙ БІБЛОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

В Українському педагогічному словнику С.У.Гончаренка громадянськість розглядається, як інтегративна якість особистості, яка дає можливість людини відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатною. Основні риси громадянина закладаються в дитячому, підлітковому, юнацькому віці на основі досвіду, набутого в родині, школі, соціальному середовищі, і в подальшому формуються протягом усього життя людини. Основна мета громадянського виховання – виховання у людини моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до миру, потреби в праці на благо суспільства [Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.].

З огляду на це, педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського на сучасному етапі духовного відродження набуває особливої актуальності, оскільки педагог не тільки розкрив зміст поняття „громадянськість”, але й обґрунтував шляхи її формування. Як засвідчив аналіз наукового доробку Василя Олександровича, він розумів громадянськість як інтегральну якість особистості, що характеризує політичну і моральну свідомість і проявляється в добровільній активній діяльності на благо Вітчизни.

В. Сухомлинський вважав, що формування громадянських поглядів, переконань, почуттів, єдності слова і діла, високих моральних якостей і норм поведінки є центральною проблемою всього виховання: „... мужньою, безстрашною людиною стає тільки та людина, яка з дитинства навчилася дорожити своєю громадянською гідністю... А громадянська гідність включає в себе єдність думки і діла, слова й вчинку” [Как воспитать настоящего человека. – К.: Рад. шк., 1979. – 235 с.]

В.О.Сухомлинський, аналізуючи сутність і особливості громадянського виховання, виокремлює такі його компоненти як громадянське бачення світу, моральність, ідейну переконливість, взаємодію людини і колективу, моральну стійкість, громадянську гідність [Народження громадянина / Вибрані твори в 5-ти т. – Т. 3. – С. 283–582].

Опрацювавши публіцистичну спадщину В. О. Сухомлинського та матеріали про видатного педагога, ми виокремили документи, що стосуються питань громадянського виховання, згрупувавши за розділами:

I. Виховання громадянина в педагогіці В. О. Сухомлинського.

- 1.1. З чого починається громадянин.
- 1.2. Громадянськість як інтегральна якість особистості.
- 1.3. Громадянське виховання в сім'ї та шкільному колективі.
- 1.4. Роль праці у вихованні громадянської позиції.

II. Використання спадщини В. О. Сухомлинського у формуванні почуття громадянськості

До списку увійшли бібліографічні описи статей В. О. Сухомлинського та про нього з періодичних видань України та Російської Федерації, що знаходяться у читальному залі Фонду В. О. Сухомлинського ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Список охоплює 65 документів за період з 1943-2006 рр.

Список складений до XIV Всеукраїнських педагогічних читань "В. О. Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховання громадянина", які відбудуться 27–28 вересня 2007 року у Слов'янському державному педагогічному університеті (м. Слав'янськ, Донецька область).

I. ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА В ПЕДАГОГІЦІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

1.1. З чого починається громадянин

1. Сухомлинский В. А. Быть гражданином / В. А. Сухомлинский // Неделя. – 1976. – № 23. – С. 28. – (Письмо к сыну и три ответа на него).
2. Сухомлинский В. А. ... Гражданином быть обязан / В. А. Сухомлинский // Вожатый. – 1969. – № 7. – С. 5–8.
3. Сухомлинський В.О. Громадянська зрілість / В. О. Сухомлинський // Блокнот агітатора. – 1968. – № 6. – С. 19–22. – (Молоді ідейне загартування).
4. Сухомлинский В. А. Долг перед людьми / В. А. Сухомлинский // Сельская новь. – 1969. – № 9. – С. 20–23.
5. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин / В. О. Сухомлинський // Рад. Україна. – 1968. – 14 квіт. – (На теми виховання).
6. Сухомлинский В. А. Ландыши / В. А. Сухомлинский // Семья и школа. – 1967. – № 12. – С.10–12.
7. Сухомлинський В. О. Ми йдемо до людини (Із записної книжки вчителя) / В. О. Сухомлинський // Кіровогр. правда. – 1969. – 1 січ. – С. 3.
8. Сухомлинський В. О. Навчання і виховання – в єдиний потік / В. О. Сухомлинський // Рад.шк. – 1963. – № 11. – С. 11–20.
9. Сухомлинський В. О. Нам творити найдорожче / В. О. Сухомлинський // Кіровогр. правда. – 1968. – 21 черв. – С.2.
10. Сухомлинский В. А. Наши самые тонкие инструменты / В. А. Сухомлинский // Нач. шк. – 1978. – № 5. – С. 80–84.

11. Сухомлинский В. А. Нравственное и ждженчество – откуда оно? / В. А. Сухомлинский // Лит.газ. – 1965. – 3 июня (№66). – С. 2
12. Сухомлинский В. А. О некоторых сторонах воспитания советского патриотизма / В. А. Сухомлинский В. А. // Семья и школа – 1955. – № 6. – С. 10–12.
13. Сухомлинский В. А. Родина в сердце твоём: Раздумья о нашей школе / В. А. Сухомлинский // Комсомольская правда. – 1964. – 18 ноября.
14. Сухомлинський В. О. Сад для людей: На вогник живої думки / В. О. Сухомлинський // Рад. Україна – 1963. – 20 берез. – С. 6.
15. Сухомлинский В. А. Святыня сердца: Разговор в учительской / В. А. Сухомлинский // Правда. – 1968. – 8 окт.(№ 282).
16. Сухомлинский В. А. Слушай сердце / В. А. Сухомлинский // Огонек. – 1969. – № 18. – С. 8–9.
17. Сухомлинский В. А. Тревога моя и любовь... / В. А. Сухомлинский // Смена. – 1970. – 17 июля (№ 165).
18. Сухомлинський В. А. Хто сьогодні за партою? / В. О. Сухомлинський // Рад. Україна. – 1970. – 20 лют. – (Педагогічні роздуми).
19. Сухомлинський В. О. Школа живе лєнінськими ідеями / В. О. Сухомлинський // Рад. шк. – 1970. – № 4. – С. 25–32.

1.2. Громадянськість як інтегральна якість особистості

20. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку / В. О. Сухомлинський // Комуніст України – 1969. – № 9. – С. 74–83. – (Трибуна публіциста).
21. Сухомлинський В. О. Гартуймо звитяжців / В. О. Сухомлинський // Рад. освіта. – 1970. – 15 квіт. (№ 29).
22. Сухомлинский В. А. Глазами и сердцем патриота: Заметки о воспитании / В. А. Сухомлинский // Лит.газ. – 1968. – 28 авг.
23. Сухомлинський В. О. Молоді – революційну естафету старших поколінь / В. О. Сухомлинський // Рад. освіта. – 1963. – 20 лип. – С.3.
24. Сухомлинский В. А. Награда за добро: Начала нравственного воспитания / В. А. Сухомлинский // Правда. – 1967. – № 51.
25. Сухомлинський В. О. Роль життєвого досвіду в моральному вихованні учнів: На шкільні теми / В. О. Сухомлинський // Кіровоград. правда. – 1955. – 9 жовт. (№ 201).
26. Сухомлинський В. О. Свобода і обов'язок: 3 листів до сина / В. О. Сухомлинський // Рад. освіта. – 1976. – 4 січ.
27. Сухомлинский В. А. «Серцевиной человека является долг»: [Подборка высказываний В. А. Сухомлинского о воспитании чувства долга] / В. А. Сухомлинский // Воспит. школьн. – 1984. – №м1. – С.11–13.
28. Сухомлинский В. А. Человек – высшая ценность: Размышления о воспитании / В. А. Сухомлинский // Наука и религия. – 1969. – № 6. – С.21–29.
29. Сухомлинський В. О. Шматок хліба: На теми виховання / В. О. Сухомлинський // Рад. Україна. – 1967. – 19 листоп.

30. Сухомлинський В. О. Щоб душа не була пустою: Виховна робота / В. О. Сухомлинський // Рад. шк. – 1966. – № 2. – С.55–60.

1.3. Громадянське виховання в сім'ї та шкільному колективі

31. Сухомлинський В. О. Виховувати гідну зміну // Кіровогр. правда. – 1958. – 21 берез.(№58).

32. Сухомлинский В. А. Вместе с семьей... / В. А. Сухомлинский // Учит. газ. – 1951. – 1 авг. (№ 61).

33. Сухомлинський В. О. Методика виховання шкільного колективу // Рад.шк. – 1969. – № 3, 9, 12. – С. 18–28, 32–39, 19–30.

34. Сухомлинський В. О. Мікроклімат вашого дому / В. О. Сухомлинський // Рад. Укр. – 1969. – 11 січ. (№ 9). – (На теми виховання).

35. Сухомлинський В. О. Моральні цінності сім'ї / В. О. Сухомлинський // Рад. Україна – 1969. – 26 квіт. – (На теми виховання).

36. Сухомлинский В. А. Мы продолжаем себя в детях / В. А. Сухомлинский // Правда Украины – 1970. – 11 июля. – С. 3. – (Мир человеческого).

37. Сухомлинський В. О. Рідна мати моя: Розмови по щирості / В. О. Сухомлинський // Сільські вісті. – 1967. – 5 берез. – С. 2.

38. Сухомлинский В. А. Рождение добра: Школа и общественность / В. А. Сухомлинский // Семья и шк. – 1965. – № 3. – С.23–25.

39. Сухомлинський В. О. Святині дитячого серця / В. О. Сухомлинський // Хлібороб України. – 1968. – № 5. – С. 33–34. – (Розмова з батьками).

40. Сухомлинський В. О. Сила колективу // Молодь Укр. – 1950. – 13 жовт. (№ 203).

41. Сухомлинский В. А. Школа сердечности: Воспитание – это искусство / В. А. Сухомлинский // Правда Украины – 1965. – 28 авг. (№ 201).

1.4. Роль праці у вихованні громадянської позиції

42. Сухомлинський В. О. Виховання комуністичного ставлення до суспільної власності / В. О. Сухомлинський // Рад. шк. – 1957. – № 3. – С. 32–43.

43. Сухомлинський В. О. Земля, праця, людина: // Комун. Україна. – 1970. – № 10 (жовт.). – С. 81–86. – (Трибуна словесника).

44. Сухомлинський В. О. Народження честі / В. О. Сухомлинський // Кіровогр. правда. – 1964. – 18 груд.(№ 297). – С. 3.

45. Сухомлинський В. О. Праця і боротьба / В. О. Сухомлинський // Кіровогр. правда. – 1970. – 21 квіт. – С. 3.

46. Сухомлинский В. А. Природа, труд, мировоззрение / В. А. Сухомлинский // Биология в шк. – 1970. – № 5. – С. 5–12.

47. Сухомлинский В. А. Роль производительного труда в воспитании моральной зрелости / В. А. Сухомлинский // Сов.педагогика. – 1956. – № 1. – С. 17–34.

48. Сухомлинський В. О. Суспільнокорисна праця учнів в умовах сільської школи: Практика навчання і виховання / В. О. Сухомлинський // Рад.шк. – 1954. – № 8. – С.23–32.

49. Сухомлинский В. А. Труд и долг / В. А. Сухомлинский // Сельская жизнь. – 1969. – 11 февр.(№ 35). – С.23. – (На темы воспитания).

II. ВИКОРИСТАННЯ СПАДЩИНИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО У ФОРМУВАННІ ПОЧУТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ

50. Бик А. С. Провідна ідея педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського / А. С. Бик // Рад. шк. – 1985. – № 3. – С. 54–60.

51. Дедюхин А. М. В. А. Сухомлинский о патриотическом воспитании детей / А. М. Дедюхин // Нач. шк. – 1976. – № 10. – С. 21–22.

52. Кошолуп О. Ф. Використання педагогічних ідей В. Сухомлинського у громадянському вихованні учнівської молоді // Наукові записки. Сер. Педагогіка і психологія. Вип. присвяч. 90-річчю Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця: Держ. картограф. фабрика, 2002. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 12–14. – Бібліогр.: с. 14 (5 назв).

53. Лабенко О. В. Сімейно-громадянське виховання в часи античності та педагогіка В. О. Сухомлинського // Наукові записки. Вип. 12. Сер. Педагогічні науки. До 80-річчя від дня нар. В. О. Сухомлинського / М-во освіти України. Кіровоград. Держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 1998. – С. 64–71. – Бібліогр.: с. 71 (8 назв).

54. Мостова Т. Уроки Сухомлинського / Т. Мостова // Демократ. Україна. – 2004. – 20 квіт. – С. 5.

55. Павленко М. Споріднення і перегукування душ: [П. Тичина і В. Сухомлинський про патріотичне виховання] / М. Павленко // Дивослово. – № 9. – С. 22–24.

56. Петровский А. Учитель Кучкаров / А. Петровский // Лит. газ. – 1983. – 25 мая.

57. Печерникова И. Человек подвига / И. Печерникова // Агитатор. – 1979. – 3 17. – С. 41–44.

58. Пилипенко В. І. В. О. Сухомлинський про формування у піонерів комуністичної переконаності / В. І. Пилипенко // Рад. шк. – 1981. – № 1. – С. 88–91.

59. Салтанов Е. Школоцентристская социально-педагогическая система В. А. Сухомлинского / Е. Н. Салтанов // Сред. проф. образов. – 2005. – № 5. С. 21–24. – Библиогр.: 3 назв.

60. Сеніна В. К. Використання спадщини В. О. Сухомлинського у формуванні в учнів почуття громадянськості / В. К. Сеніна // Рад. шк. – 1981. – № 12. – С. 48–53.

61. Сіднев Л. М. На ідеалах добра і гуманізму / Л. М. Сіднев // Рад. шк. – 1988. – № 9. – С. 76–79.

62. Сухомлинська О. В. Ідеї громадянськості й школа в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 4. – С. 20–25.

63. Сухомлинська О. В. Ідеї свободи у поглядах В. О. Сухомлинського / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психол. – 2005. – № 4. – С. 106–115.

64. Хайруліна В. М. Філософія родинності в українському колежі ім. В. О. Сухомлинського / В. Хайруліна // Освіт. слово. – 1998. – № 9. – С. 3.

65. Шевченко Т. Людиною треба стати / Т. Шевченко // Кіровогр. Правда. – 1988. – 28 верес. – С. 3.

Рукасов В.І., Калмиков Г.В.

ПЕДАГОГІЧНО-ТВОРЧА СПАДЩИНА В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО – ДЖЕРЕЛО ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

З актуалізацією проблеми становлення громадянського суспільства на сучасному етапі розвитку української держави особливо гостро постали питання громадянської освіти і громадянського виховання. Невичерпним джерелом ідей, конкретних гуманістичних стратегій і тактик їх реалізації сьогодні, а також в перспективі залишається спадщина В.О.Сухомлинського. «Громадянськість, – як зазначав павлиський педагог, – це пристрасть людського серця», і донести до юних душ її дух можна лише тоді, коли сам педагог постає перед молоддю як громадянин. Власне здатність людини «одухотворюватися моральною красою громадянства» педагог вважав «винятково цінною духовною якістю» [1, 28-30].

Василь Олександрович розробив цілісну, новітню, співзвучну потребам сьогоднішнього дня методичку громадянського виховання, яка значно збагачує, розширює та поглиблює теорію педагогіки.

Ще у 50-і і 60-і роки ХХ століття, у переважній більшості своїх праць: “Воспитание коллективизма у школьников” (1956р.), “Педагогический коллектив средней школы” (1959р.), “Духовний світ школяра” (1961р.), “Сто порад учителю” (1967р.), “Павлиська середня школа” (1969р.), “Серце віддаю дітям” (1969р.), “Народження громадянина” (1970р.), “Методика виховання колективу” (1970р.) – великий український педагог, наголошував на необхідності гармонізації взаємин людини і суспільства, виховання активного учасника громадського життя – громадянина, який здатний стати «...віч-на-віч з найвищим і найдосконалішим, найскладнішим і найважливішим колективом – суспільством, народом, Батьківщиною» [1, 23].

Сьогодні в якості моделі громадянського виховання виступають педагогічні погляди та історичний досвід В.О.Сухомлинського, більшість рис яких є типовими, загальнолюдськими, класичними, і тому здатними реалізовуватися не тільки в умовах сьогодення – розбудови громадянського демократичного суспільства, а й в інших країнах світу.

Громадянська основа суспільства, за В.О.Сухомлинським, «...створиться гармонією двох речей: з одного боку, почуттям особистої честі, гідності, гордості, усвідомленням величчя людини-творця, громадянина... суспільства; з другого – почуттям обов’язку,

відповідальності за свою працю, поведінку, вчинки, відповідальність за долю суспільства, за благо людей, з якими особистість вступає в складні відносини в процесі праці, духовного життя» [1, 19]. Отже, В.О.Сухомлинський підійшов до розв'язання теоретичної та практичної проблеми взаємодії громадянського і суспільного, виходячи з гуманістичних позицій, а відтак створив педагогіку гуманізму, концептуально спрямовану на гармонію колективного та індивідуального елементів громадянської життєдіяльності, на культуру правильного точного бачення людських стосунків, розуміння ролі кожної особистості у системах: «громадянин – держава», «громадянин – суспільство». Найважливіший з критеріїв цих стосунків на думку педагога полягає в «...активному ставленні кожної особистості до самої себе, в умінні правильно виявити й оцінити свою громадську суть, ...дивитися на світ очима громадянина, щоб громадське світосприйняття...стало немовби тим джерелом, в якому людина бачить саму себе, оцінює поведінку, виявляє ставлення до самої себе, в думках, переживаннях, вчинках, спрямованих на самовиховання, самоутвердження» [1, 20].

Розглядаючи громадянськість насамперед як «відповідальність, обов'язок», вищу «...сходінку в духовному житті людини...», В.О.Сухомлинський водночас не оминає й інший її аспект. Так, однією з вихідних позицій у дослідженні наукового доробку павлицького педагога про особистість є положення про гармонію суспільних та індивідуальних потреб у структурі особистості громадянина, про підхід до дитини як до незалежної людини з її ставленням до людей, суспільства, природи, можливістю висловити особисту людську сутність. Глибоко усвідомлюючи сутність понять «громадянин», «особистість», В.О.Сухомлинський тлумачить їх виходячи із високих гуманістичних, загальнолюдських цінностей.

Розглядаючи взаємодію громадянина і суспільства, В.О.Сухомлинський довів, що гуманізація – інтегративний, найважливіший критерій прогресу, показник рівня “олюднення” суспільства і людини – тобто положення в ньому людини: ступінь її економічного, політичного й соціального статусу; рівень задоволення матеріальних і духовних потреб, стан її психофізичного й соціального здоров'я; обсяг прав і свобод особистості; розвиток потреб і удосконалення її здібностей.

Актуалізація поглядів В.О.Сухомлинського щодо громадянськості дає сучасній педагогічній науці фундаментальні думки, та впроваджену систему роботи з «народження громадянина», задовольняючи її (науки) потреби сьогодення в теорії громадянського виховання. В цій теорії містяться ґрунтовні відповіді на складні, кардинальні педагогічно вагомі питання щодо: громадянина, його вільної індивідуальності, свободи, неповторності «розвинутого громадянського сумління»; колективу з його виховними можливостями формування відповідальності кожного його члена, як великої внутрішньої сили, що об'єднує громадян різного віку в певні спільності; переживання інтересу до духовного світу іншої людини, до взаємин, які передбачають гармонію духовного життя кожної

особистості, забезпечуючи відповідно і розвиток колективу. «Адже жити серед людей і для людей – це означає бачити себе очима громадянина, уміти оцінювати себе з точки зору інтересів суспільства» [1, 13].

У створеній В.О.Сухомлинським теорії та практиці формування взаємин між особою і колективом, як основи громадянськості, зачіпаються духовні взаємини, зокрема «ідейно-громадські». Це сфера ідеальних відносин, сфера соціуму, який є самим складним з об'єктів пізнання, тому що становить собою вищу форму соціального руху матерії. В.О.Сухомлинський добре розумів, що ідейно-громадські відносини (в сучасній термінології «громадсько-політичні») є органічно вмонтованими в матеріальне життя, самі по собі вони значно складніші, суперечливіші і різноманітніші ніж відносини в природі. Саме тому, враховуючи особливу – соціальну природу цих відносин, він піднімав проблеми громадянськості в багатьох своїх працях, переконливо доводячи до педагогічної спільноти необхідність соціально-педагогічного трактування громадянського виховання, в якому вагому і виняткову сферу посідають відносини, що оточують дитину. «Справжня майстерність вихователя, – писав Василь Олександрович, – полягає у тому щоб людина, яку ми виховуємо, у стосунках з іншими людьми, в своїй повсякденній праці, поведінці вбачала виконання громадського обов'язку...» – «найголовнішого стимулу» у старанному навчанні, праці наполегливому подоланні складнощів, тобто у формуванні справжнього громадянина [2].

Це – винятковий, ніким не піднятий в історії педагогіки до Василя Олександровича, спосіб бачення й розуміння виховання як навчання соціального буття, співіснування у складних взаєминах громадян у колективі. Він став помітним внеском у малодосліджену галузь педагогіки, пов'язану з переосмисленням і тлумаченням у наш час виховання як соціально-громадянського явища, як процесу прилучення особистості до суспільства, в якому кожен індивідуум, проходить етапи соціалізації, «уроки громадянства» одухотворяється «великим людським благородством» – громадянством.

Для цього його треба «...**вчити жити**, вчити найважливішої мудрості буття громадянства»; осяювати його шлях світлом «справжньої людської краси – краси громадянства» – і допомагати йому «правильно бачити світ очима громадянина». Треба також, вважав педагог, щоб молода людина «жила відносинами великого світу» – громадянства [1,21].

Василь Олександрович наполягав, що у становленні молоді потрібна «...тривала система виховного впливу»: від знань про людину-громадянина, велич і благородство ідей, які лежать в основі її високих моральних подвигів, а також від осмислення цих знань й захоплення громадянською доблестю людей та виформовування на цьому тлі громадських переконань колективу й особистості до продовження й утвердження цього формування у взаємостосунках, громадському спілкуванні, в діяльності на благо суспільства, розвитку громадянської свідомості.

Якщо виховання зосереджується тільки на взаєминах у дитячих колективах – «перших елементарних уроках громадянства», то «далі абетка громадянства не піде» [1,22]. Як наслідок відсутності системи у громадянському вихованні, зокрема її обов'язкового компонента – безпосереднього спілкування з суспільством – «громадянська інфантильність». Тому дуже важливо, зауважував В.О.Сухомлинський, щоб вихованці на власному досвіді бачили, «...що вони роблять щось значне і потрібне для суспільства, і щоб ця праця приносила радість, гордість кожній особистості й колективу» [1,23]. Основним джерелом радості як результату громадянського виховання має бути те, що вихованець дає суспільству, а не отримує від старших. «Радість споживання» руйнує дисципліну, відповідальність перед суспільством і перед власним сумлінням, застерігав павлівський педагог. Саме тому В.О.Сухомлинський закликав: «...запалюйте...у своїх вихованців перші іскри громадянської свідомості, вчите їх, як стати громадянами. Дайте їм перші громадянські радощі, відкривайте перед ними найбезцінніше людське багатство – працю для народу» [1,24]. Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянську відповідальність – всі ці особистісні стани і якості він пов'язував з основами людської гідності.

Постійно загострюючи увагу педагогів на необхідності системності у громадському вихованні молоді, В.О.Сухомлинський одночасно зосереджував їх і на психологічному аспекті цього процесу. Хоча праця на перший погляд проста і буденна, проте вона насправді не отупляюча фізична, а творча, бо людина, що виконує її з радістю на благо інших, стає «учасником суспільного творення», утверджує свою причетність до суспільного розвитку, відчуваючи себе творцем, дістаючи в ній «радість творення для щастя людей». При цьому «вона творить і саму себе». «З праці, в якій яскраво виражений дух громадянства, починається справжнє самовиховання. А самовиховання – це не щось допоміжне у вихованні, а міцна підвалина у ньому» [1,24]. Завдяки творчій праці для суспільства вже в дитинстві вихованець пізнає «вищі суспільні інтереси» і на цьому тлі «виробляє особисте ставлення до ідей», які є «винятково важливим фактором» громадянського виховання. Бо залежно від того, які ідеї утворюють свідомість людини і живуть у її серці, якими громадянськими спонуканнями надихається вона в особистому житті, залежить і її моральне обличчя, і громадська діяльність, і дисципліна і відповідальність перед суспільством народом, оскільки ідейно-громадське спонукання – кістяк переконань людини [1].

Систему формування громадянськості В.О.Сухомлинський не зводить до безвідмовного виконання наказів і розпоряджень з боку педагога і бездумного підпорядкування йому людини, не розглядає її тільки як об'єкт виховних впливів, заходів. В основі цієї системи – гуманна концепція взаємин у суспільстві, у шкільному колективі, що ґрунтується на положенні про унікальну цінність людини, її гідність, на любові, повазі і людяності, на природному потязі до правди, свободи, на відповідальності перед іншими

людьми як вищим сенсом особистого життя. В гуманістичній системі громадянського виховання Василя Олександровича містяться провідні категорії: передумови, закономірності, принципи, умови, мета, завдання, зміст, методи, організаційні форми і засоби, – які й утворюють системність.

Василь Олександрович виявив і сформулював ряд закономірностей, які обов'язково мають враховуватися у реальному процесі формування громадянина. Це – результат тонких, глибоко професійних спостережень ученого-гуманіста:

- чим багатіші ідейно-громадські відносини в колективі, тим повно цінніше особисте духовне життя вихованця;
- чим більше радості отримує дитина від того, що дає суспільству, тим більш дисциплінованою і відповідальнішою вона стає перед суспільством і власним сумлінням та ін.

Аналізуючи підходи В.О.Сухомлинського щодо **мети** громадянського виховання та громадянської освіти, можна побачити, що цей самобутній педагог із Павлиша створив оригінальну й унікальну систему формування громадянина, досить чітко визначив її кінцевий результат. У поставленій ним меті поруч гармонійно поєднуються, з одного боку, формування людини як суспільної істоти, як сукупності відповідних суспільних відносин, від об'єктивного впливу яких залежить становлення її духовного світу, виконання нею певних зобов'язань перед суспільством, а, з іншого, розвиток людини як особистості, відносно автономної, вільної у своєму виборі, як неповторної індивідуальності, як суб'єкта свого власного життя, власної самореалізації саме в тій діяльності, де вона може виявити себе в найкращому вигляді, розкрити свої потенційні духовні сили і творчі здібності на благо суспільства [1].

Отже виходячи із цивілізаційних міркувань, Василь Олександрович вважав, що суспільство має проїнятися духом відповідальності й турботи про всебічний розвиток, який може забезпечити гармонію взаємин, уміння розібратися у багатьох складних і, здавалося б, на перший погляд, непомітних залежностях, що виникають між громадянином і суспільством. Необхідно «...відкрити буквально перед кожним, отже й перед найпосереднішим, найважчим вихованцем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, заявити про своє я, черпати сили з джерела людської гідності, почуватися не обділеним, а духовно багатим» [3, т.1, 73].

До **завдань** формування **громадянина** і його взаємостосунків із колективом і суспільством В.О.Сухомлинський відносив такі:

- утвердження колективу як виховної сили, що починається з формування ідейного погляду, ідейної переконаності;
- формування ідейно-громадянських переконань, що починається з осмислення знань про людину-громадянина, із захоплення її громадянською доблестю і продовжується, утверджується насамперед у взаємовідносинах, громадянському, ідейному спілкуванні, в діяльності на благо суспільства;

- створення таких взаємовідносин, за яких би людина вже в дитинстві безпосередньо спілкувалася з суспільством; це знімає проблему громадської інфантильності, що веде до обмеженості інтелектуальних інтересів ;

- проходження кожною дитиною школи емоційно багатого, ідейно повноцінної поведінки в колективі, доки перед нею не відкриваються громадянські виднокруги. Емоційно насичені вчинки, за В.О.Сухомлинським, – це віконця, через які дітям відкривається світ ідей;

- формування духовного світу, яке відповідає не тільки досягнутому рівню соціальних, суспільних відносин, а й містить у собі потенціальні сили для утвердження того, що сьогодні тільки-но народжується. Становлення таких думок про загальнолюдське, які б стали для дитини якомога раніше глибоко особистою турботою, дає можливість для того, щоб маленька людина жила в світі високих ідей і завдяки цьому усвідомлювала свою велич і справді ставала великою. «Тільки людина, особисто зацікавлена долею Вітчизни, по-справжньому розкривається як особистість, по-справжньому дорожить своєю честю, гордістю, гідністю сім'ї, свого роду, імені» [3];

- спрямування виховного впливу на те, щоб інтереси суспільства, народу, ідейна цілеспрямованість колективу, – все це відбивалось у думках, почуттях та переживаннях окремої людини; щоб найчутливіші куточки людського серця (його особистого “Я”) відгукувалися на те, що пов'язано з інтересами суспільства, з майбутнім народом;

- підтримання суб'єктивного стану особистості, що визначається не скороплинними, іноді дрібними мотивами, а мотивами великого суспільного значення;

- вдосконалення людської забор'язаності, яке полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо розсудити: де повинен ти і де повинні тобі.

- створення атмосфери, в якій би колектив глибоко хвилювали важливі громадські питання, щоб у процесі колективної діяльності, спрямованої на досягнення поставлених перед ними цілей, учні проникали в духовний світ один одного, жили спільними інтересами;

- виховання в молодого громадянина зрілості думки, ідейної цілеспрямованості й стійкості. Це, на думку педагога, послаблює та згладжує конфлікти, суперечності підліткового віку як невідповідність між бажанням, прагненням до самоутвердження і невмінням його здійснювати;

- висування людиною вимог перед собою, відчуття відповідальності перед суспільством і на цій основі – розуміння відповідальності перед власним сумлінням, що формуються на основі відповідальності перед суспільством.;

- формування правильного розуміння єдності власної самостійності й обов'язку перед іншими людьми;

- формування однієї з найтонших сфер духовного життя дитини – вірності обов'язку людини перед людиною і морального досвіду в глибоко особистих стосунках з іншими людьми згідно з тим, як велить громадянський обов'язок;

- виховання дружби з іншими людьми, віддача духовних багатств, сил своєї душі для радощів іншої людини, щоб конкретна людина стала для вихованців дорогою, щоб потреба в людині народжувалась з прагнення знайти для себе в іншій людині джерело радості;

- формування в учня такого ставлення до розумової праці, аби він відчував гордість від того, що він навчається відмінно, щоб у своїх успіхах, у знаннях відчував громадянську гідність.

Висуваючи завдання формування громадянина, В.О.Сухомлинський застерігав вихователів: не штовхайте людину на маленьку зраду; він закликав відкривати перед вихованцями поле великої **громадянської вірності**.

На підставі сформульованих завдань Василь Олександрович побудував свою власну програму виховання громадянина як систему знань, переконань, дії, поведінки у колективі і суспільстві, фактично представивши зміст виховання у формі певного обсягу поведінкових знань, умінь і навичок школярів.

Вагоме місце в педагогічній творчості В.О.Сухомлинського посідає визначення і впровадження у реальний виховний процес організаційних форм та засобів формування громадянськості. Як практик В.О.Сухомлинський використовував різноманітні форми і засоби роботи, в яких розкриваються живі людські взаємини, де передбачені вчинки, що безпосередньо стосуються учнів і забезпечують їх спілкування з суспільством, і розвиток їхніх багатограних потреб та інтересів. Добиралися як традиційні, так і ним витворені засоби.

У Павлиській школі однією з **форм** виховання ідейно-громадянських переконань колективу й особистості стали **бесіди про громадянство**. Вони проводилися за певною програмою, починаючи з першого року навчання і до закінчення школи. Тематика цих бесід – краса і доблесть громадян. Якщо була можливість **особистого спілкування дітей з людьми**, то В.О.Сухомлинський обов'язково її використовував. Читання книг **про громадянську доблесть** було найщасливішими годинами життя вихованців Павлища.

Коли педагог організував формування громадянськості таким чином, що спочатку дітям доводилося відмовлятися від якоїсь радості задля того, аби згодом вони пережили особливу радість – радість виконаного обов'язку, то саме тоді використовували **уроки повинності**. На них діти подорожували морем людських взаємовідносин і на кожному кроці вбачали можливість робити добро іншим людям.

Колективні та індивідуальні **бесіди з людинознавства** павлиський педагог вважав основою формування ідейно-громадянських взаємин, які склалися як система роботи за тридцять п'ять років роботи в школі. Бесіди з людинознавства – так називав він розповіді про людину. Мета їх – піднесення людини, пізнання нею самої себе, утвердження її у самоповазі й водночас переживання почуття відповідальності за те, що вона робить і має зробити в майбутньому.

Без **громадської діяльності**, яка поступово стає дедалі значнішою, В.О.Сухомлинський не уявляв собі формування громадянської зрілості,

усвідомлення кожним вихованцем, що від його поведінки, стійкості, мужності, витримки залежить доля інших людей. Достатньо оригінальною, самобутньою формою ідейно-громадянського виховання між особою та колективом у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського є така форма роботи, яку він називає **індивідуальною духовною діяльністю**. Залишившись на самоті, учні розмірковували, мріяли, малювали в своїй уяві картину красивого, героїчного, уявляли себе в складних умовах боротьби за добро. Такі хвилини створювали благородні пориви юних сердець до морального ідеалу. Цей етап В.О.Сухомлинський називав етапом самовиховання, утвердження у власних переконаннях. Повноцінна індивідуальна духовна діяльність на думку Василя Олександровича можлива лише тоді, коли є повнокровне, ідейно-багате життя відносин у колективі. Саме ця форма роботи містить унікальну можливість для поєднання в громадянині його суспільного начала й особистої автономії.

Дійовою формою розвитку ідейно-громадянських відносин між особою і колективом у павлівського педагога було **вироблення правил виховання мужності та їх дотримання як внутрішніх законів особистості**. Тобто ці правила були не тільки інструментами впливу педагога на юні душі, а й суттю духовного життя дітей.

Підготовка учнів до просвітницької діяльності вважалась у Павлівці важливою формою суспільно-корисної діяльності, що формує ідейно-громадянські відносини. Так, у сільських центрах осередків культури (хата одного із колгоспників, де збиралися робітники) кілька старшокласників проводили **тематичні читання, вечори природничих наукових знань, художньої літератури**. Для молодших п'ятикласники проводили щотижневі **політінформації**.

Аби учні безпосередньо торкнулися піднесених людських взаємин і відкрили для себе найяскравіші грані людських цінностей – уміння виявити свою відданість і вірність, – педагог **водив дітей** на батьківщину юних патріотів. Там вони **клали квіти** на могили 12-річних ровесників-піонерів, які загинули страдницькою смертю.

У формуванні ідейно-громадянських взаємин В.О.Сухомлинський широко використовував **спортивні змагання, військові ігри, походи**, що зміцнювали силу волі, наполегливість, витривалість, стійкість, безстрашність в ім'я добра і благополуччя інших людей.

Найчутливіший до громадської думки колективу вважався той, хто пов'язаний з іншою людиною узами справжньої дружби. Василь Олександрович був твердо переконаний, що основою дружби є глибокі духовні інтереси й потреби, єдність думки, розвинутість почуттів, здатність до співпереживання тощо. У формуванні повноцінних моральних стосунків великого значення В.О.Сухомлинський надавав **дитячій дружбі**, а особливо – **дружбі підлітка з дорослим**. Без радісної одухотвореної високими ідеалами **дружби з дорослими**, на думку педагога, немислимі духовно багаті отрочество і юність.

У книзі “Серце віддаю дітям” В.О.Сухомлинський розмірковував про те, що в процесі взаємовідносин у суспільстві формується моральне обличчя людини, її духовна культура, погляди на життя, світогляд. Тому важливо, щоб діти зрозуміли й відчули серцем: через творення матеріальних і духовних благ в суспільстві виявляється ставлення людини до людини, суспільне обличчя громадянина.

На сучасному етапі духовного відродження, українського державотворення педагогічна спадщина Василя Олександровича Сухомлинського щодо громадянського виховання й громадянської освіти набуває особливої актуальності, оскільки сприяє розв’язанню таких педагогічних завдань, як формування національної гідності, піднесення людини, котра, утверджуючи в собі свідому громадянську позицію у ставленні до суспільного гармонійно поєднує суспільні цілі з особистими.

Література

1. В.О.Сухомлинський Методика виховання колективу. – К.: Радянська школа, 1971. – С.13 – 30.
2. Сухомлинський В.А. о воспитании / Под.ред. С.Соловейчика /. – М.; Политиздат, 1973. – С.200 – 202.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5-ти т. – К.: Радянська школа, 1976-1977.

Спічка А.Г., Касьянова Г.О.

ВПЛИВ ЗНАТЬ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УЧНІВ (З ПОГЛЯДУ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО)

Постановка проблеми... В сучасних умовах побудови громадянського суспільства, в умовах євроінтеграції, трансформаційних процесів в Україні значно підвищується роль іноземної мови, мовної культури. Знання рідної мови, мов інших народів безперечно сприяють інтелектуальному розвитку людини.

У свій час В.О. Сухомлинський приділяв велике значення мовній культурі у процесі виховання дітей, оскільки, на його думку, «Мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова» [1, с.202]. Знання іноземної мови допомагають при цьому акумулювати, вивчати та розповсюджувати інформацію про загальнолюдські цінності. Поряд з рідною мовою знання іноземної мови забезпечують формування і розвиток у молоді насамперед духовних здібностей. На думку В.О. Сухомлинського «Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови,... тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова» [1, с.201].

Отже, актуальним сьогодні є формування в учнів комунікативної компетенції, умінь використовувати іноземну мову як засіб міжкультурного спілкування, інструмент інтеграції в країнах сучасного світу.

Аналіз основних досліджень і публікацій... Концепція розвитку комунікативної компетенції в учнів загальноосвітніх шкіл ґрунтується на Законі України «Про загальну середню освіту», Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти, Загальноєвропейських рекомендаціях із мовної освіти (ЗЄР). Проблема формування комунікативної компетенції в учнів загальноосвітніх шкіл широко розглядається видатними вітчизняними й зарубіжними вченими-педагогами, провідними методистами: Ю.І. Пассов, В.Г. Костомаров, Н.Ф. Бориско, Л.П. Голованчук, Н.К. Скляренко, німецькими педагогами, методистами Е. Frey, R. Ulshöfer, англійськими вченими С. Kramsch, P. Strevens. В роботах цих та інших вчених зазначено завдання вчителя іноземної мови, яке полягає в розвитку і навчанні учнів різноманітних видів комунікативної компетенції: мовної, мовленнєвої, соціокультурної, соціолінгвістичної. Вирішення цього завдання потребує якісного викладання мов, яке не можливе без належного фахового рівня знань вчителя. В.О. Сухомлинський підкреслював, що «вчитель – це перший, а потім і головний світоч у інтелектуальному житті школяра; він пробуджує в дитині жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти» [2, с. 50].

Отже, для інтеграції освітньої системи України в європейську рівень володіння іноземними мовами учнями і студентами повинен відповідати вимогам європейської системи освіти, а саме – вимогам ЗЄР. [3, с.17].

Виходячи з цього, сучасний вчитель, зокрема вчитель іноземної мови, повинен дотримуватися вимог європейської освіти, намагатися розширення, удосконалення загальноосвітніх знань школярів, поглиблювати знання про соціокультурні особливості інших народів.

Формулювання мети статті... Враховуючи наведе, мета даної статті полягає в окресленні основних напрямків сучасної методики навчання іноземній мові учнів загальноосвітніх закладів нашої країни.

Виклад основного матеріалу дослідження... В першу чергу слід звернути увагу на лінгвокраїнознавчий аспект в методиці навчання іноземній мові. Пізнавально-країнознавчий підхід в процесі навчання іноземним мовам відкриває учням шлях до набуття додаткових знань стосовно історичних, духовних, культурних цінностей країн, мови яких вивчаються.

У цьому напрямку від вчителя іноземної мови вимагається дуже відповідальне ставлення до пошуку та розробки автентичних лінгвокраїнознавчих текстів, які мають цікаву для учнів інформацію, що відповідає потребам та інтересам учнів. Лінгвокраїнознавчі тексти стимулюють розумову діяльність учнів. Використання автентичних текстів сприяє забезпеченню культурознавчої спрямованості навчання, реалізації соціокультурних цілей, активізує особистість до самовиховання. В.О. Сухомлинський надавав велике значення процесу самовиховання, оскільки «...самовиховання – це людська гідність у дії, це могутній потік, що рухає колесо людської гідності» [1, с. 326].

Саме реформування освіти в Україні й передбачає організацію такого навчально-виховного процесу, який би забезпечував формування особистості, здатної до життєтворчості, до продуктивного перебування в полікультурному середовищі з метою здійснення самоосвіти.

Одним з ефективних засобів самостійної роботи учнів й одночасно їх прагнення до самоосвіти сьогодні визначається у вітчизняній методиці навчання іноземним мовам проектна робота, оскільки вона має потужний виховний і розвиваючий ефект. Як свідчить практика, проектна робота сприяє формуванню світоглядної позиції учня. Ця робота має своєю метою розв'язання соціально значущих проблем, стимулює освітню активність учня з одночасним розвитком самостійності. Важливими вимогами до виконання проектних завдань «є креативність, новизна ідей, цікаві винаходи та вміння їх презентувати». [4, с. 14]. Виконання проектних завдань з використанням країнознавчих текстів актуалізує, розширює отримані на уроці знання про культуру, історію, реалії та традиції країн, мови яких вивчаються, та надає можливості упроваджувати додаткові знання при написанні рефератів, доповідей, проведення круглих столів з метою обговорення цікавої іншомовної країнознавчої інформації.

Принцип комунікативної спрямованості навчання іноземним мовам учнів набуває відповідних позитивних рисів у сучасній методиці завдяки співпраці України з різноманітними міжнародними освітніми організаціями, зокрема з Корпусом Миру США. Співпраця з Корпусом Миру започаткована в травні 1992р. Корпус Миру працює в Україні за трьома напрямками: викладання англійської мови як іноземної, економічний розвиток громад та розвиток молоді » [5, с. 4].

Прикладом плідної співпраці Корпусу Миру з навчальними закладами в Україні є Слов'янський державний педагогічний університет, кафедра іноземних мов філологічного факультету. З грудня 2005р. в рамках проекту «Практичний курс з викладання англійської мови» в університеті на кафедрі іноземних мов викладає дисципліни англійської мови для студентів – майбутніх вчителів англійської мови волонтер Корпусу Миру Кетрин Фіцсаймонс. Робота волонтера спрямована на підвищення рівня англомовної компетенції як викладачів кафедри, вчителів, учнів загальноосвітніх шкіл м. Слов'янська, так і студентів. У навчальній роботі волонтер практикує сучасні комунікативні методи навчання англійській мові, автентичні навчальні матеріали. За ініціативою волонтера створена бібліотека та ресурсні центри для вчителів, учнів шкіл, студентів університету. Таким чином здійснюється реальний взаємообмін мовами та культурами, збагачення знань про країни і народи шляхом спілкування з носієм англійської мови та вивчення оригінальної літератури. Такий підхід до навчання іноземній мові (англійській мові) стимулює формування громадянськості, оскільки «громадянськість знань і думки починається з того, що учні беруть близько до серця наукову істину» [6, с. 506].

У процесі міжнаціонального міжкультурного спілкування учень набуває різнобічного, соціально цінного досвіду взаємодопомоги,

взаємоповаги, співпереживання людей різних національностей, що й є основними рисами громадянськості.

Висновки... Підбиваючи підсумки, ми вважаємо доцільним звернути увагу на цінність народної мудрості, яка дуже сподобалася В.О.Сухомлинському – «Скільки мов я знаю, стільки разів я людина». Дійсно, її зміст, значення спонукають молодь до інтелектуальної діяльності, «прагнення юнаків та дівчат застосовувати набутті знання в житті, оволодівати новими знаннями, уміннями, навичками. ... Збагачення знань стає для них потребою». [7, с. 364].

Знання іноземних мов сприяють розвитку культурного розуміння, як однієї з «багатьох можливостей, що їх дає вивчення мов: людина, котра вміє розмовляти іноземною мовою, більше здатна до активного способу життя». [8, с. 13]. За цієї умови першочерговим завданням вчителя іноземної мови є розробка й застосування ефективних навчальних технологій, що гарантують й стимулюють розвиток громадянськості в учнях. У всіх навчальних закладах, у тому числі й у шкільній практиці, вже є потребою використання інформаційних технологій з країнознавчих аспектів, зокрема мультимедійних, комп'ютерних навчальних програм, а також електронних підручників. Але це питання потребує окремого вивчення.

Література

1. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: / В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3 – 657с.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: / В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4: Рад. школа, 1976. – 637с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273с.
4. Арванітопуло Е.Г. Навчальні проекти з іноземної мови для учнів старшої школи // Іноземні мови. – 2007. - № 1. С. 14-18
5. Коваленко О.Я. Заради дружби, поваги та миру. // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. - № 1. – С. 4-6
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: / В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5 – 612с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: / В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1975. – Т. 1 – 632с.
8. Токменко О. Європа національних мов і Європа багатомовності. Мови в професійній освіті: ключові концепції // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2003. - № 3. – С. 12-16

Філіпішена І.

ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Формування емоційної культури молодших школярів є важливим чинником їхнього духовного розвитку. У цьому контексті важливого значення набуває розвиток емпатії у суб'єктів навчально-виховного

процесу, що можна розглядати як умову регуляції, гармонізації міжособистісних взаємовідносин.

Ідея виховання емоційної культури особистості найбільш повно розвинена у творчій спадщині В.О.Сухомлинського, яка має яскраво виражену гуманістичну спрямованість. У працях видатного педагога знаходимо методи, форми, прийоми впливу на емоційно - вольову сферу особистості дитини формування емоційного відгуку на почуття і переживання інших людей.

Молодший шкільний вік є сензитивним періодом формування емоційної культури. На даному віковому етапі відбуваються глибокі зміни, що впливають особистісний розвиток дитини. Вони стосуються емоційного розвитку дитини, а також характеру відносин, які формуються у дітей з дорослими та ровесниками.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу педагогічного досвіду В.О.Сухомлинського визначити особливості формування емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку.

Вирішальним у становленні особистості дитини є молодший шкільний вік. Для дітей цього віку характерним є емоційний розвиток, поглиблення і розширення знань про норми і правила поведінки. Саме на цьому віковому етапі у школярів формується емпатія - емоційний відгук на почуття і переживання інших людей, уміння брати до уваги їх точку зору, усвідомлювати власні вчинки, співвідносити свою поведінку з її наслідками для інших.

На думку В.О.Сухомлинського, "...чутливість до радості і горя інших виховується тільки у дитинстві, тому що у цьому віці серце особливо відкрите до людських страждань, горя, туги, самотності" [6, с.40].

Досвідчений практик В.О.Сухомлинський, завжди вчив своїх вихованців співпереживати почуттям інших людей, прагнув того, щоб дитина ставила себе на місце іншої людини, виявляла у спілкуванні такі позитивні риси характеру як щирість, неупередженість, здатність до співчуття і співпереживання [6]. На думку науковця, співпереживання – одна з найтонших сфер пізнання, оскільки відбувається не тільки завдяки мисленню, але й серцю [6, с.236]. В.О.Сухомлинський звертав увагу на те, що соціалізація особистості немислима, якщо в дитини не виховали почуття співпереживання [1]. Видатний вітчизняний гуманіст вважав, що співпереживання є найсильнішим стимулом, що спонукає до благородних вчинків, а завдання педагога полягає в тому, щоб пробудити і зростити в дитячій душі співпереживання, спрямувати сили дитини на виявлення себе в духовному благородстві [1].

У педагогічних творах „Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості”, „Народження громадянина”, „Серце віддаю дітям”, „Павлиська середня школа” педагог - гуманіст виклав свої погляди на проблему розвитку емоційної культури особистості. Її важливим елементом В.О.Сухомлинський вважав засвоєння загальнолюдських норм моральності - азбуки моралі. З цієї точки зору формування емпатії має першочергове

значення, оскільки вона виступає основним механізмом регуляції міжособистісних взаємовідносин, джерелом морального розвитку підростаючого покоління.

1. „Ти живеш серед людей. Кожен твій вчинок, кожне бажання відбивається на людях, які тебе оточують. Є чітка межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна...

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Всі блага і радість життя створюються працею, своєю працьовитістю ти примножуєш честь сім'ї, роду і створюєш своє ім'я...

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним, безсердечність породжує байдужість, байдужість породжує себелюбство, а себелюбство - джерело жорстокості.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Найбільше зло - відступництво, зрада високих ідеалів” [3, с.120].

Розглядаючи молодший шкільний вік як сензитивний період формування емоційної культури, видатний педагог наголошував, що усе, що робить, бачить і чує, про що думає дитина, повинно облагороджувати її серце [5].

В.О.Сухомлинський акцентував увагу на необхідності врахування вікових особливостей дітей у процесі формування їх емоційної культури. Молодший шкільний вік характеризується переходом від наочно - образного до словесно - логічного типу мислення. Педагогічний досвід Василя Олександровича Сухомлинського свідчить про те, що майстерність і мистецтво емоційного розвитку особистості дитини полягає у тому, щоб емоційний відгук на почуття і переживання інших людей був викликаний образами, які захоплюють і хвилюють душу, пробуджують прагнення до ідеалу [3].

За глибоким переконанням педагога у молодшому шкільному віці вирішальну роль у формуванні емоційної культури відіграє яскравість і виразність тих предметів і явищ, за допомогою яких педагог намагається донести до свідомості вихованців певну ідею. Чим переконливішими для дитини є істотні риси явища, передані у картинах, тим вагомішими для її особистого розвитку стають емоції, почуття, тим зрозумілішою стає абстрактна думка, тим успішніше відбуватиметься формування емоційної культури особистості.

Як свідчить досвід діяльності В.О.Сухомлинського, формування емоційної культури особистості у молодших школярів полягає у тому, „щоб дитину з перших кроків її шкільного життя переконували насамперед власні вчинки, щоб у словах вихователя вона чула емоційні відгуки власних думок, переживань - усього, що народилося у процесі активної діяльності. Багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття зливаються воедино, проявляються у високоморальному вчинкові” [3, с.218].

Наголошуючи на необхідності емоційного розвитку підростаючого покоління, В.О.Сухомлинський зазначав, що емоційна культура повинна стати особистим духовним надбанням кожного вихованця. Цього досягають за умови, коли моральна ідея, розкрита перед розумом і серцем вихованця в яскравому образі, пробуджує у нього яскраві емпатійні почуття і переживання. От чому для бесід, мета яких - моральні цінності нашого суспільства, педагог добирає такі факти, ситуації стосунків між людьми, які викликають емоційний відгук на почуття і переживання інших людей, дивують, вражають дітей величчю, красою того, що зробила людина в ім'я загального добра [2, с.151].

Для виховних бесід В.О.Сухомлинський створив „Хрестоматію моральних цінностей людства”, в якій на конкретних прикладах розкрив суть емоційної культури, емпатійних почуттів і переживань.

Досвідчений практик вважав, що формування емоційного відгуку на почуття і переживання інших людей здійснюється під впливом багатьох факторів та умов. Організована виховна діяльність вступає у взаємодію з іншими факторами, які впливають на особистість дитини, і перш за все - соціальним середовищем.

Видатний український педагог В.О.Сухомлинський висвітлює значення музичної діяльності у формуванні у підростаючого покоління емоційного відгуку на почуття і переживання інших людей. Досвідчений практик наголошував, що головна мета музичного виховання - виховувати не музикантів, а людей. Автор звертає увагу на те, що музика - це мова почуттів, мелодія передає найтонші відтінки почуттів, недоступні слову. Згідно поглядів педагога, пізнання світу почуттів неможливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї. Надзвичайною властивістю музики є те, що вона сприяє вихованню у дитини високих моральних якостей, емоційності, чутливості, готовності до сприйняття морально - етичних уявлень [6, с.553]. На думку В.О.Сухомлинського, виховне значення музики полягає у тому, що вона, розширюючи та поглиблюючи світ людських почуттів, робить людину чутливою до порухів душі іншої людини, сприйнятливою до виховного впливу взагалі [6].

За глибоким переконанням В.О.Сухомлинського, велика роль у процесі формування емоційної культури належить учителю. Учительська професія - це людинознавство, постійне проникнення у духовний світ дитини, яке ніколи не припиняється [5, с.421].

Цілий арсенал методів впливу на особистість з метою формування у неї емоційного відгуку на почуття і переживання іншої людини є у творчій спадщині видатного вітчизняного гуманіста: „Об'єкт нашої праці - найтонші сфери духовного життя особистості, що формується, - розум, почуття, воля, переконання, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так само - розумом, почуттям, волею, переконанням, самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний

світ школяра - слово вчителя, створення обставин, у яких найяскравіше виражаються почуття” [5, с.421].

Мистецтво формування емоційної культури особистості, на думку відомого педагога, містить насамперед мистецтво говорити, звертатись до людського серця: „Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідой, починаються з невміння вчителя говорити з учнями” [4,с.321].

Головне, що за переконанням Василя Олександровича визначає ефективність слова вчителя, - це його чесність. „Учні дуже тонко відчують правдивість слова, чутливо відгукуються на нього. Ще тонше відчують неправду, лицемірне слово” [4, с.322]. „Скільки б гарних слів не проголошував учитель, вони будуть для вихованців порожнім звуком, якщо в житті свого наставника вони не побачать втілення всіх цих слів і закликів” [4, с.330].

Згідно поглядів педагога, важливим засобом формування у молодших школярів емоційної культури є особистий приклад педагога, оскільки діти даного віку схильні наслідувати дії дорослого. Тому духовне обличчя дитини залежить від того, який учитель веде її першою стежкою життєвого шляху [2, с.362].

З вуст педагога дитина часто чує повчання і настанови. На думку директора Павлівської школи, усе це набуває значення для учнів лише тоді, коли вони бачать у своєму вчителі людину одухотворену, закохану у свою працю. Приклад учителя - це не тільки те, що він уміє робити своїми руками (хоч і це має велике значення), це весь уклад його духовного життя, це захопленість усім, що педагог робить разом з дітьми, що приносить їм радість [2, с.362].

За глибоким переконанням В.О.Сухомлинського, ефективним засобом формування емоційної культури у дітей молодшого шкільного віку можуть виступати казки, в змісті яких потенційно закладені емоційно - педагогічні виховні стимули. „Казка для молодших школярів, - наголошував педагог, - це не просте оповідання з фантастичним сюжетом; це - цілий світ, у якому дитина живе, бореться, заперечує зло своєю доброю волею” [6; 94]. На думку вітчизняного гуманіста, без казки – живої, яскравої, яка б заволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити емоційний розвиток особистості дитини [6].

Василь Олександрович Сухомлинський не тільки розкрив високу мудрість казки, а й показав найраціональніші способи її використання у формуванні емоційної культури особистості. У Павлівській школі досвідчений практик систематично навчав дітей писати казки, оскільки вважав, що створення казок - це включення учнів в емоційно привабливу, активну пізнавальну діяльність, спрямовану на оволодіння гуманними поняттями, побудовану на суб’єкт - суб’єктних відносинах.

Процес формування емоційної культури у молодших школярів передбачає створення системи методів, прийомів і засобів емоційного розвитку. Використовуючи їх в органічній єдності, можна виховати особистість, яка буде володіти емпатійними почуттями і переживаннями.

В.О.Сухомлинський у Павлівській школі формував у молодших школярів добродіючість і милосердя, доброзичливість і довіру, співчуття і співпереживання, повагу і самоповагу, терпимість і толерантність до інших людей, переживання глибокого задоволення від безкорисливого піклування про людей.

Сьогодні, коли ми відчуваємо зміщення акцентів в ієрархії цінностей, аксіологічну неструктурованість сучасного суспільства і як наслідок ослаблення виховної функції початкової школи, особливо актуальними є пошук методів формування емоційного відгуку на почуття і переживання інших людей.

Література

1. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. твори: У 5 - ти т. - Т.1 - К.: Радянська школа, 1976. - С.403 - 641
2. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибр. твори: У 5 - ти т. - Т.4 - К.: Радянська школа, 1977. - С.7 - 390.
3. Сухомлинський В.О. Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра // Вибр. твори: У 5 - ти т. - Т.1 - К.: Радянська школа, 1976. - С.55 - 401.
4. Сухомлинський В.О. Слово вчителя у моральному вихованні // Вибр. твори: У 5 - ти т. - Т.5 - К.: Радянська школа, 1976. - С.321 - 330.
5. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві // Вибр. твори: У 5 - ти т. - Т.2 - К.: Радянська школа, 1976. - С.419 - 654.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина // Вибр. твори: У 5 - ти т. - Т.3 - К.: Радянська школа, 1977 - С. 9 - 582.

Щолок О. Б.

ПРОБЛЕМА САМООСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. Притаманна нашому часу динамічність розвитку науки й технологій, залучення широких верств населення до різноманітної громадянської діяльності, управління виробництвом і суспільним життям, зростання загальної культури в країні – усе це, безперечно, стимулює людину постійно удосконалювати свої знання. Здійснення безперервної освіти є важливою соціальною проблемою, від успішного вирішення якої залежить подальший розвиток і добробут держави. Особистість і діяльність учителя займають особливе становище, оскільки упродовж віків впливали на розвиток історичного процесу, долю людства і, разом з тим, несли відповідальність за неї перед минулими, сучасними та наступними поколіннями. Вище зазначене вимагає від сучасного педагога вміння підвищувати свій професійний потенціал, збагачувати предметні знання, удосконалювати методичні підходи.

К. Д. Ушинський вважав, що „вчитель живе доти, допоки він навчається; як тільки він перестає вчитися, у ньому вмирає вчитель”. Сьогодні цей вислів набуває нової актуальності, оскільки діяльність учителя завжди орієнтована „у завтра”. Перед майбутнім педагогом виникає задача – постійно збагачувати знаннями самого себе й у той же час

навчити учнів самостійно „здобувати знання”. Особливо гостро постає питання щодо виховання потреби в політичній самоосвіті (оволодіння політичними знаннями, уміннями, розширення політичного кругозору тощо) як складової громадянськості особистості. Актуальність громадянського виховання особистості в сучасному суспільстві зумовлена потребами державотворчих процесів на засадах гуманізації, демократії, соціальної справедливості, що пов’язано зі становленням громадянського суспільства в Україні.

Аналіз літературних джерел переконливо свідчить, що у вітчизняній та зарубіжній педагогіці існують достатньо глибокі теоретичні і практичні доробки, присвячені питанням формування навичок та вмінь самостійної діяльності людини стосовно навчання, праці. Про багатогранність тлумачень поняття самоосвіта свідчать різноманітні підходи до її визначення, як-то: вид пізнавальної діяльності; процес пізнання; невід’ємна частина навчання; форма набуття та поглиблення знань шляхом самостійного навчання; освіта, яка здобувається шляхом самостійної роботи; складова частина самовиховання, вдосконалення особистості; форма неперервного продовження загальної та професійної освіти; готовність людини до самостійного творчого оволодіння знаннями, уміннями та навичками; система внутрішньої самоорганізації щодо засвоєння досвіду поколінь, спрямована на власний розвиток, засіб саморозвитку творчого задатку в особистості; процес розвитку інтелектуальних якостей і розумових здібностей.

Серед сучасних досліджень проблема організації самоосвітньої діяльності педагогів, її змісту та методів порушувалася в роботах В. І. Андрєєва, Р. С. Гаріф’янова, С. Б. Єлканова, М. М. Заборщикової, Г. М. Коджаспирової, О. В. Малихіна, І. Л. Наумченка, Н. Г. Сидорчук, Р. П. Скульського, В. П. Шпак та ін. Проте не слід забувати про вагомий внесок у її вирішення таких великих вчених минулого, як Я. А. Коменський, А. В. Дистервег, К. Д. Ушинський та інші. Особливої уваги заслуговує педагогічна спадщина видатного громадянина України В. О. Сухомлинського, присвячена проблемам самоосвіти. Їх висвітлення становить мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Цілий ряд праць В. О. Сухомлинського присвячені формуванню особистості вчителя, його професійному становленню. Сутність самоосвітньої діяльності в Павлівській середній школі Василь Олександрович розумів як єдність оволодіння знаннями, отриманими на уроках, та тієї самостійної інтелектуальної роботи вдома над книгою, в якій виражається довготривалий процес становлення нахилів, здібностей, покликання, політичної культури, громадянської позиції [4, с.350].

Видатний український педагог справжню громадянськість убачав у моральній відповідальності за все, що робиться на рідній землі: непримиренність до недоліків, гаряче прагнення боротися за розквіт, велич і могутність Вітчизни [2, с.146]. Загальновідомо, щоб змінити всесвіт, треба

почати з перетворення самого себе. Дослідження самоосвітньої діяльності майбутнього вчителя потребує використання особистісного підходу, який являє собою вчення про роль особистості в суспільстві, про співвідношення колективу й особистості, про особливу роль колективу в її розвитку, про всебічний гармонійний розвиток особистості. Важливим аспектом цього підходу виступає обґрунтування розвитку особистості в умовах трансформації суспільного устрою.

Питання формування компетентності самоосвіти майбутнього вчителя слід розглядати крізь призму його професійної діяльності. Учитель здійснює підготовку дітей і підлітків до життя, праці, до якої вони залучаються через певний проміжок часу після відповідного професійного навчання. Учителеві необхідно у своїй діяльності систематично слідкувати за розвитком науки. О. І. Кочетов підкреслює, що самоосвіта – це результат освіти, але водночас це ще й умова високого рівня освіти, передумова успішного оволодіння майбутньою професією. Самоосвітою вчитель повинен займатися систематично, готуючись до кожного уроку. Широко відомий вислів В. О. Сухомлинського: „Учитель готується до хорошого уроку все життя” [5, с.465]. Ця підготовка, на думку видатного українського педагога, складається з повсякденного читання протягом всього життя. Читання не для наступного уроку, а з органічної потреби в отриманні нових знань. Він зазначав, що вчитель є авторитетним наставником учнів лише доти, доки він удосконалює свою майстерність. Це реалізується повною мірою тільки за умови, що систематичне читання безперервно поповнює обсяг знань учителя.

Серед необхідних компонентів самостійної навчальної роботи Василь Олександрович визначає: щоденне читання наукової літератури, пов’язаної з предметом, яким захоплюється людина, студіювання необхідного матеріалу (студіюванням він називає глибоке осмислення і трансформування фактів і висновків у свідомості, і тільки після осмислення – анотування в робочий зошит того, що вже відклалося у свідомості); визначення системи власної розумової праці, головних та другорядних завдань; створення власних внутрішніх стимулів здійснення самоосвітньої діяльності; вибір найраціональніших засобів діяльності; уникнення трафаретів і шаблонів; постійність у здійсненні самоосвітніх дій [6].

Видатний педагог у своїх роботах показує, що наявність професійних знань не є єдиною умовою виникнення педагогічної майстерності. Ще одним важливим напрямом самоосвіти вчителя В. О. Сухомлинський вважав вивчення психологічної літератури: „...вчорашній студент стає справжнім майстром педагогічної праці лише за умови, коли протягом усього свого життя він вивчає психологію, поглиблює психологічні знання” [6, с.510]. Крім того, він відзначає, що „особливо велике значення для всебічного розвитку вчителів і постійного поглиблення їх знань має ознайомлення з проблемами науки, техніки, мистецтва, духовного життя суспільства” [5, с.54].

Він був переконаний, що діяльність учителя повинна ґрунтуватися на глибокому систематичному вивченні передового педагогічного досвіду, проведенні науково-практичних досліджень: „Удосконалення педагогічної майстерності – це передусім самоосвіта, особисті ваші зусилля, спрямовані на підвищення власної культури праці і в першу чергу культури мислення. Без індивідуальної думки, без допитливого погляду на власну працю неможлива ніяка методична робота” [6, с.524]. Досить актуальною залишається сьогодні й ідея В.О.Сухомлинського: „Стає майстром педагогічної праці той, хто відчуває себе дослідником” [5, с.471]. Автор підкреслює, що мова йде не тільки про науково-дослідну роботу у вузькому розумінні, а й про творче дослідження педагогічних проблем, яке неможливе без постійного самостійного навчання, власного розвитку та самовдосконалення. „Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення у складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється”, – яскраве підкреслення динамізму розвитку педагога і громадянської спрямованості його діяльності [6, с.421].

Основними напрямками самоосвіти вчителя, які В.О.Сухомлинський вважає необхідними для підвищення педагогічної майстерності, є вивчення проблем науки, основи якої викладає вчитель, та питань проведення дослідної роботи з педагогіки та методики викладання окремих дисциплін. Він зазначає, що справжній педагог через п’ять років після закінчення вищого навчального закладу повинен знати в десять разів більше, ніж він знав у перший рік своєї роботи в школі. „Інтелектуальне зростання, постійне збагачення, оновлення, поповнення, поглиблення, удосконалення знань – це питання життя вчителів, особливо тих, які працюють у школі десять, двадцять, тридцять років” [5, с.51]. В.О.Сухомлинський зазначає, що хороший учитель – це людина, яка добре обізнана з наукою, що становить основу його навчального предмету, закохана в нього, небайдужа до проблем науки, здатна до самостійного дослідження [5].

Педагог визначав провідну роль викладачів та учнівського колективу в організації самоосвіти молоді: „Самоосвіта – це не механічне поновлення знань, не замкнутість і відірваність від людей, а живі людські взаємовідносини” [3, с.425-426]. Велике значення у своїй педагогічній діяльності В.О.Сухомлинський надавав формуванню у вчителів і школярів потреби в самоосвіті. Василь Олександрович зазначав: „Життя все більше потребує оновлення знань. Таким чином, нам необхідно виховувати в учнях органічну потребу в самоосвіті...” [4, с.317]. Її розвиток науковець представляв у вигляді поступового переходу від спеціально організованої викладачами роботи (гурткової роботи) до читання книжок, від читання книжок до своєї власної галузі наукових знань, від цих знань до творчої праці. Проте, за висловом автора, „уміти читати – це означає бути чутливим до смислу й краси слова, до його найтонших відтінків... Читання – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ і самих себе” [1, с.166-167]. Сформуванню у школярів потреби й здатності звертатися до книжки для отримання нових знань – означає закласти в учнів основи самоосвіти. Відповідно у Павлівській середній

школі навчальна, позанавчальна та позашкільна робота була побудована таким чином, що вчителі відчували постійну потребу в самоосвіті, заохочувані особистим прикладом В.О.Сухомлинського: „...ніщо так не спонукає дитину стати кращою, розумнішою, як розумна, інтелектуально багата та щедра людина...” [4, с.318].

Сучасні вчені, спираючись на спадщину В.О.Сухомлинського, висвітлюють сутність професійної самоосвіти майбутніх вчителів як:

- процес, зумовлений організаційно-педагогічними та соціально-психологічними чинниками, під впливом яких майбутній учитель може самостійно визначати власні освітні цілі та засоби їх досягнення, на основі чого реалізовувати пізнавальні інтереси та потреби, розвивати інтелектуальні та особистісні якості (Н. Г. Сидорчук);

- систему знань, практичних умінь і навичок у певній галузі трудової діяльності, якої набуває людина за власною ініціативою в процесі самостійної роботи протягом усього життя (О. В. Малихін);

- систематичне оновлення та поглиблення професійних знань, тобто засіб розвитку „педагогічного інтелекту” вчителя (Р. П. Скульський);

- цілеспрямовану, самостійну діяльність з удосконалення та оволодіння новими спеціальними психолого-педагогічними та методичними знаннями, які необхідні у практичній діяльності вчителя (В. К. Скар);

- багатокомпонентну, спеціально організовану, самостійну, систематичну, пізнавальну особистісно й професійно значиму діяльність, що містить у собі загальноосвітню, предметну, психолого-педагогічну й методичну самоосвіту, кожна з яких являє собою багаторівневі утворення, взаємозалежні й взаємопов’язані між собою (Г. М. Коджаспірова);

- таку форму творчої діяльності, у процесі якої майбутні вчителі не тільки досягають раніше намічених цілей, але й здійснюють самовиховну роботу, розвиваючи свою почуттєво-емоційну сферу, формуючи переконання, культуру розумової праці (В. П. Шпак).

Різноманітні підходи до визначення поняття „самоосвіта” ілюструють багатоплановість та складність явища. Подальший розгляд професійної самоосвіти майбутніх вчителів дозволяє нам виокремити такі його характерні ознаки: самостійність, добровільність, керованість самою особистістю та виключення зовнішнього обов’язку, спрямованість на задоволення пізнавальних потреб та інтересів, неперервність. Крім того, враховуючи сучасний стан суспільства, ми пропонуємо визначити взаємопов’язані між собою функції самоосвіти. Соціальні функції самоосвіти здійснюють ресоціалізацію, соціальні захист та інтеграцію. Потяг до найповнішої та найефективнішої реалізації своїх здібностей та можливостей спонукає особистість до самоосвітньої діяльності. Особистісні функції самоосвіти полягають у самореалізації в професійній діяльності, самовдосконаленні, самоствердженні особистості. До професійно-педагогічних функцій самоосвіти майбутнього педагога віднесемо адаптивну, компенсаторну, інформаційну та розвиваючу. Причому з

розвитком суспільства функції самоосвіти можуть набувати нового конкретно-історичного змісту.

Висновки. Отже, ми розглянули теоретичні основи самоосвітньої діяльності вчителя у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Узагальнення його досвіду та інших видатних педагогів сучасності, дозволило нам сформулювати власне визначення самоосвіти. Під самоосвітою майбутнього вчителя будемо розуміти добровільну, самостійну індивідуально-пізнавальну діяльність, керовану самою особистістю та спрямовану на виконання функцій ресоціалізації, соціального захисту та інтеграції особистості, а також на її самовдосконалення, самоствердження і самореалізацію в професійній сфері.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у розробці та експериментальному апробуванні технології формування у майбутніх педагогів компетентності самоосвіти в умовах інформаційно-навчального середовища.

Література

1. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. – Кишинев, 1978.
2. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. – Т.1 – Київ, 1976. – 146 с.
3. Сухомлинський В. О. Листи до сина // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т.3 – С.585-657.
4. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. – К., 1987.
5. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Рад.шк., 1976. – Т.4 – С.393-628.
6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю // Вибр.твори: в 5 т. – К.: Рад.шк., 1976. – Т.2 – С.419-657.

Кічук Я.В.

ТВОРЧА СПАДЩИНА В. СУХОМЛИНСЬКОГО І ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

До фундаментальних громадянських цінностей демократичного суспільства відносяться „спільне благо та індивідуальні права”. Саме в такому форматі осмислено провідну ідею міжнародного проекту „Громадянська освіта – Україна”, який триватиме до 2008 року. Своєчасність більш прицільного впливу на випереджувальний розвиток громадянської освіти, зокрема, у вітчизняних вищих школах, є цілком очевидна, оскільки реалії сьогодення і мета саме громадянської освіти збігаються.

Науковці (Абрамян Т., Вербицька П., Вергиловський С., Лесохіна А., Мироненко Т., Песоцька О., Ростоцька М., Сташко Ж. та ін.) визнають, що нині домінує здебільшого стихійний характер процесу формування громадянської зрілості студентства. До того ж, за результатами спеціального дослідження (Мироненко Т.), студенти вищої педагогічної школи необізнані як із сутністю понять „громадянське виховання”,

„громадянська зрілість”, „громадянська культура”, „громадянська свідомість”, „громадянська самосвідомість”, так і з психолого-педагогічними аспектами громадянського виховання учнів. Отже, можна стверджувати, що у майбутніх фахівців бракує громадянськості як особистісно-професійної якості [1].

Аналіз наукової літератури з проблеми професійної підготовки соціальних педагогів – майбутніх фахівців, які здобувають саме „професію захисту” (Безпалько О., Зверева Д., Капська А., Міщик Л., Поліщук В. та ін.) засвідчує виключне значення, яке набуває розв’язання саме політико-правових завдань громадянської освіти студентської молоді (засвоєння правової законодавчої бази, розуміння на рівні переконань Конституції України як юридичної база розбудови демократичної, правової, соціальної держави, становлення громадянської позиції, виховання правової відповідальності).

Мета статті – окреслити ті аспекти громадянськості майбутніх соціальних педагогів, які безпосередньо впливають на процес становлення їхньої професійної компетентності, конкретизувати ідеї В. Сухомлинського, творче втілення яких у сучасну практику громадянської освіти учнівської молоді сприятиме результативності означеного процесу.

Поглиблене вивчення педагогічної спадщини В. Сухомлинського переконливо засвідчує наскільки важливою є громадянська освіта. Тут закладено ідею про те, що сама „посада людини” потребує спеціальної освіти. У статті „З чого починається громадянин?” видатний педагог пише: „громадянське виховання – це виховання на громадянських ідеях. А ідеї – то святині, здобуті, вистрадані людством” [2, с.359-366]. Провідною ціллю громадянської освіти виступає „пробудження в особистості громадянської гідності” [2, с.363]. За В. Сухомлинським, дуже важливо ввести людину у суспільне життя „не байдужим знавцем і спостерігачем, а активно діючою особою, яка має свою позицію, свою точку зору, свою заінтересованість у тому, що відбувається в світі” [2, с.486]. Отже, дбаючи про громадянську вихованість майбутнього фахівця, принципово важливо, щоб він „пройшов уроки громадянського піклування про інтереси народу”.

Вищеозначені ідеї дозволяють по-новому оцінити сучасне бачення дослідниками завдань громадянської освіти, принципів і форм її реалізації, результатів, що прогножуються. Так, вивчення й узагальнення досвіду громадянської освіти сучасного студентства засвідчує про відсутність єдиної системи навчально-виховних заходів, що спрямовані на формування громадянськості, важливішої інтегративної особистісної якості. Хоча саме ця якість майбутнього фахівця і дозволяє йому виробити власну „філософію життєдіяльності” у таких основних сферах, як політико-правова, соціальна, культурна та економічна. Ось чому є всі підстави припустити, що з огляду на своєрідність соціально-педагогічної діяльності – змісту майбутньої професійної праці соціального педагога, громадянськість особистості виступає не лише якістю, яку бажано сформувати у студента, а й як таку, що має виключне й професійне значення.

Дійсно, компонентно-структурний аналіз професіограми соціального педагога, пророблений нами, дозволяє зауважити щонайменше на дві обставини:

- професійний портрет спеціаліста з соціально-педагогічної сфери віддзеркалює таку його властивість: сприяти розвитку благополуччя суспільства шляхом збагачення можливостей його громадян; ініціювати таку їх діяльність, яка спрямована на вдосконалення законодавства з метою покращення соціальних умов життя;

- рольовий аспект діяльності соціального педагога відбиває, з одного боку, своєрідність його практичного призначення захищати інтереси та права тих, хто в суспільстві потребує допомоги, з іншого – посередницьку роль між дітьми і дорослими, між сім'єю і державними соціальними службами, а також роль державного діяча, який підтримує соціальні ініціативи громадян.

Отже, дотично майбутнього соціального педагога, як особистості й фахівця, громадянська освіта виступає фактором випереджувального розвитку його професійної компетентності.

Зауважимо, що компетентнісний підхід – порівняно нове явище для вітчизняної педагогічної науки і практики. Хоча ідея вагомості такого підходу закладені у доробку педагогів-класиків, зокрема міститься у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Так, саме йому належать думки про виключне значення, яке мають для фахівця знання особистості вихованця, розуміння „світу Дитинства”, важливість „бути знавцем душі людини, яка формується”, знати не лише „силу і слабкості дитини, розуміти її думки, переживання, бережно торкатися її серця ...”, а й бачити і зрозуміти „джерела дитячих страждань, дитячого збентеження, озлоблення, байдужості”. Компетентнісний підхід, з огляду на його безперечні переваги у порівнянні з традиційним „знанневим”, виступає предметом посиленої уваги і вітчизняних (Баракасі В., Гушлевська І., Долинська Л., Овчарук О., Пометун О. та ін.), так і зарубіжних (Арнаутов О., Кузьміна Н., Маркова А., Мітіна Л., Равен Дж., Шорт Е. та ін.) дослідників.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що поки не склалось єдиного підходу серед дослідників щодо змісту, який варто вкладати у педагогічну сутність таких понять, як-от: „компетентнісний”, „компетенція”, „ключові компетентності”, „професійна компетентність”, „компетентність фахівця”. Водночас уже можна виокремити педагогічно вартісні наукові висновки, до найбільш важливих, на наш погляд, можна віднести такі принципово важливі положення:

- спираючись на довідкові джерела, доцільно вважати вихідними три основні „виміри” поняття „компетентність” (від лат. *competo*) – „досягаю”, „відповідаю”, „підхожу”;

- психологічно вартісним є судження про компетентність як „специфічну здібність” (Дж. Равен), як „індивідуальну характеристику ступеня відповідності праці вимогам професії” [3, с.8];

- педагогічно доцільно виділяти навіть певні рівні компетентності: базовим рівнем можна вважати державні стандарти щодо певної сфери діяльності особистості; є ще й репродуктивний, частково-пошуковий (достатній) та творчий (високий) рівні прояву зазначеної особистісно-професійної якості;

- безперечні переваги саме компетентнісного підходу варто вбачати у тому, що у його контексті видається за можливе з'ясувати результативність педагогічних зусиль, яких було докладено особистістю задля оптимізації певної сфери діяльності.

Виходячи з предмету нашої дослідницької уваги, цілком природний інтерес ставить дослідження Арнаутова О., яке присвячене вивченню процесу формування професійної компетентності соціального педагога в умовах навчально-науково-педагогічного комплексу. Автором закладено ідею про оптимізацію означеного процесу через багаторівневе навчання майбутніх соціальних педагогів, що надає студентам перспектив професійного зростання; використання при цьому особистісно-орієнтовної технології, що створює умови для формування їх ключових компетентностей у логіці підсистем неперервної професійної освіти. Цікаво, що дослідник пов'язує професійну компетентність студента – продукт навчання у вищій школі, з його саморозвитком. Причому не стільки технологічним, скільки з особистісним [4, с.13].

Зауважимо, що у процесі започаткованого нами дослідження була врахована плідна ідея В. Сухомлинського, яка пронизує його книгу „Народження громадянина”, про принципову важливість „розвивати і загострювати громадянське бачення світу” учнівської молоді. Отже, ми припускали, наскільки важливим є вияв її громадянських ініціатив. Тому у межах експериментальної системи було розроблено установчі документи і програму діяльності молодіжної громадської організації „Добра воля”, в межах якої уніфіковано громадсько-педагогічну та соціально-правову діяльність студентської молоді. Осмислення основних напрямків діяльності цієї організації свідчить про спроможність результативно впливати на соціально-правову орієнтацію майбутніх соціальних педагогів через задіяність особистісних ресурсів кожного, врахування всіх переваг мотиву вільного вибору, зокрема, громадсько-педагогічної діяльності ціннісно-правового спрямування. Досвід стимулювання у такий спосіб громадянських ініціатив студентів університету дозволяє стверджувати, що стає можливою інтеріоризація їх правових знань шляхом ціннісно-правової скерованості дозвілля майбутніх фахівців. Зауважимо, що поглиблений аналіз набутих емпіричних матеріалів засвідчує позитивний вплив вищезначеного на процес формування правової компетентності майбутніх фахівців – важливої інтегративної характеристики особистості, підґрунтям якої виступають її знання та досвід поведінки у правовій сфері життєдіяльності, а виявом – спроможність орієнтуватися в ситуаціях, пов'язаних із правовими відносинами. Як інтегроване утворення, правова компетентність може бути представлена як єдність особистісного,

операційного, процесуального та оцінювального компонентів, що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну правову діяльність та творчу самореалізацію особистості. До того ж варто враховувати, що стосовно майбутнього соціального педагога правова компетентність має ще й важливе професійне значення, оскільки додає результативності здійсненню ним усіх сфер соціально-педагогічної діяльності. А саме: якщо об'єктами виступають клієнти, які мають проблеми зі здоров'ям, із працевлаштуванням, із відхиленням у поведінці, із сирітством, із насиллям та проблемами сімейних стосунків. Соціально-правовий захист дітей та учнівської молоді виступає системоутворюючою складовою професійної праці саме соціального педагога.

Відмітимо, що вищезазначені аспекти актуалізуються й на рівні будь-якого вияву громадського руху. Так, нами було проведено анкетування та інтерв'ювання молодіжних громадських лідерів, представників всіх регіонів України. Аналіз набутого діагностувального матеріалу призводить до деяких узагальнень. По-перше, переважна більшість респондентів визнає, що саме правовиховна робота громадських організацій серед молоді є вкрай важливою; щодо найбільш ефективних форм цієї роботи, то встановлено таку картину: тренінги (I рангове місце), а далі – участь у інформаційно-просвітницьких проектах із соціальної проблематики, клубна робота, участь у акціях. По-друге, узагальнення самооцінних суджень респондентів щодо потужності їх молодіжних організацій у розв'язанні соціально-правових проблем засвідчило, що ця спроможність (за максимальною десятибальною шкалою) оцінена у середньому в 5,7 бала. Це дозволяє припустити, що лідери сучасних молодіжних організацій усвідомлюють потенційні можливості молодіжного руху у піднесенні правової культури молоді і, водночас, констатують наявність значних, але поки що невикористаних ресурсів у цьому плані. Як вже зазначалось, громадянська освіта в демократичному суспільстві формує лідерів. Проведене нами анкетування дозволило виокремити ще й такий аспект, який може бути розцінений як опосередкований показник результативності громадянської освіти у вітчизняній практиці вищих шкіл: стан практичної готовності активістів до лідерства у молодіжному русі. Зокрема, одержано такі дані: 23% респондентів вважає себе „практично готовим” до діяльності в якості лідера молодіжної організації, 59% – „більше готовим, ніж не готовим”, а решта (приблизно кожний п'ятий респондент) оцінює себе як лідера у такий спосіб – „більше не готовий, ніж готовий”. А це може бути інтерпретоване як свідчення низької результативності сталої системи громадянської освіти учнівської молоді. Зазначене підтверджує ще один аспект, який може бути простежений в результаті проведеного анкетування. Йдеться про характер суджень респондентів відносно причин низької громадянської активності сучасної молоді. Так, встановлено зміст найбільш типових суджень представників молодіжних організацій з приводу того, чому є незначною громадська активність молоді: „спостерігаються новоутворення в її психології, що обумовлюють міркування типу „а що я буду мати за

виявлену активність”; „має місце зневіра у власні сили”; „відчутний негативний вплив факту розчарувань старших поколінь” тощо.

Цікавим у цьому плані видається досвід впровадження одного з перших потужних соціальних проектів на просторах СНД „Громадянська активність та я”, який реалізовувався Центром розвитку демократії та прав людини спільно з партнерськими регіональними організаціями. Основними цілями проекту виступали розвиток практики неформальної громадянської освіти, залучення молодих людей до діяльності громадських організацій з актуальних проблем, підвищення престижу недержавного сектору як сфери самореалізації молоді. Причому у переважній більшості молоді мотивами до активної участі у громадському русі виступають: моральні та правові переконання, активна громадянська позиція, особистісно-професійна самореалізація, отримання нових корисних знань та досвіду роботи в команді однодумців, досягнення конкретного корисного результату, можливість внести позитивні зміни в молодіжне середовище та суспільство загалом, намагання допомогти молоді, іншим людям у розв’язанні проблеми, з якою стикався сам. Протягом реалізації цієї ініціативи використовувалися основні елементи молодіжних громадянських проектів, зокрема студентська практика, молодіжні креативні акції, освітянські та просвітницькі кампанії, молодіжні школи з прав людини, громадянські творчі майстерні та тематичні вечірки для молоді, літні освітянські табори громадянської активності, юридичні та соціально-правові молодіжні клініки, флешмоб (ініціативні молодіжні групи), програми стажувань та обмінів, волонтерські агенції, молодіжні комунікаційні кампанії в інтернеті тощо. Особливість цього проекту полягає також у використанні „змішаної” моделі громадянської роботи з молоддю, яка об’єднала вищеозначені форми роботи з молоддю та впровадила нові форми в неформальну громадянську освіту молоді, зокрема молодіжні конкурси та подальша реалізація соціальних міні-проектів, дискусійні клуби громадянської освіти, стажування студентської молоді, в тому числі майбутніх соціальних працівників та педагогів на базі громадських організацій [5].

Отже, вивчення деяких аспектів проблеми вдосконалення громадянської освіти студентства свідчить про доцільність її осмислення в контексті компетентнісного підходу, а формування громадянської зрілості – як важливішої особистісно-професійної якості. Перспективність ідей, що містить творчий доробок В. Сухомлинського, присвяченій проблемі „народження громадянина”, важко переоцінити у зв’язку з пошуком продуктивних шляхів удосконалення громадянської освіти сучасної учнівської молоді. Подальші наукові дослідження ми й пов’язуємо з поглибленим вивченням технологічних аспектів громадянської освіти майбутніх соціальних педагогів в умовах вищої школи.

Література

1. Мироненко Т.П. Поаспектне навчання як умова формування громадянської зрілості студентів // Наук. вісник Миколаївського державного педагогічного університету. Пед. науки. Вип. III: Зб. наук. пр. – Миколаїв, 2000. – Т. 2. – С. 120-127.

2. Сухомлинський В.О. З чого починається громадянин? // Вибр. тв. в 5 томах. – Т. 5. – К., 1997. – С. 359-486.
3. Маркова А.К. Психология труда учителя: книга для учителя. – М.: Просвещение, 1993. – 192 с.
4. Арнаутов А.В. Формирование профессиональной компетентности социального педагога в условиях учебно-научно-педагогического комплекса: Автореф. дисс... канд. пед. наук. – Волгоград, 2004. – 16 с.
5. Гражданская активность и я: Лучшие модели по вовлечению молодежи / Ред.-сост. А. Севортьян. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 93 с.

Коваленко Є.І.

АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Формування майбутнього громадянина В.О.Сухомлинський розглядав у широкому контексті, приділяючи особливу увагу розвитку творчих здібностей кожного вихованця. Вважаючи творчу діяльність, спрямовану на створення духовних і матеріальних цінностей високої суспільної значущості, вершиною духовного життя людини, показником найвищого ступеня розвитку її інтелекту, почуттів, волі, В.О.Сухомлинський був глибоко переконаний, що елементи творчості, практично необхідні у трудовій діяльності кожної людини, що будь-яка праця може піднятися до рівня творчої. У цьому збігаються інтереси і суспільства і особистості. У готовності максимально реалізувати свої потенції проявляється громадянська зрілість особистості. Тому В.О.Сухомлинський постійно наголошував, що основним завданням школи, є формування творчої особистості. [3, с.278].

Останнім часом інтенсивно почав розвиватися спеціальний напрямок – акмеологія, як наука про найвищі творчі досягнення людини в професійній діяльності. Ця проблема привертала увагу вчених, переважно психологів, упродовж всього ХХ століття (В.М.Бехтерев, М.О.Рибников, Б.Г.Ананьєв і його школа, Г.С.Костюк, В.А.Роменець, О.В.Киричук, Н.В.Кузьміна, І.Я.Зязюн, Н.Г.Ничкало, Т.С.Яценко, В.О.Моляко, В.А.Семиченко, В.В.Рибаков, М.П.Зажирко, С.О.Сисоєва та ін.)[2]. Якщо на перших порах предметом акмеології було вивчення психологічних закономірностей професійних оптимумів людини, то останнім часом її об'єктом стають соціальні і психолого-педагогічні умови досягнення людиною своїх професійних оптимумів, можливість зовнішнього стимулювання і впливу на цей процес. Центральним об'єктом акмеологічного дослідження виступає соціальний суб'єкт як цілісний феномен на всіх етапах становлення його зрілості, і зокрема творчий розвиток людини під впливом освіти. Серед педагогів вперше до цієї проблеми підійшов видатний український педагог В.О.Сухомлинський, директор Павлівської середньої школи (1947- 1970рр.). Проте в науковій літературі цей аспект його педагогічної спадщини проаналізовано недостатньо. Це й зумовило вибір нами теми дослідження.

Завданням нашої статті є розкриття акмеологічного підходу до формування особистості в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського.

Слід зазначити, що терміном „акмеологія” В.О. Сухомлинський не користувався, проте всі його науково-педагогічні праці і практичний досвід роботи у Павлівській середній школі характеризує саме акмеологічний підхід, спрямований на формування творчої особистості. На основі узагальнення власного педагогічного досвіду він дійшов до такого ж висновку, що й психологи, які досліджували професійні оптимуми людини [1], що феномен *акме* як вершина, найвища точка розвитку людини, її оптимуму є не одновершинним, а багатовершинним, і що можливі повторні оптимуми в житті людини. В.О.Сухомлинський стверджував, що у розвитку учнів критерієм наявності акме є не точка переходу від вершини до регресу, спаду, а точка максимально інтенсивного росту і якісного стрибка в розвитку в конкретний період, адже дитину супроводжує тільки прогресивний рух у розвитку, хоча інтенсивно-динамічні процеси можуть змінюватися менш динамічними, але вони виступають як підготовчі періоди до ще інтенсивнішого розвитку, тому в шкільний період акме виглядає не як одновершинна точка, а як безперервна крива з акмеологічними сплесками розвитку творчих досягнень учнів. Враховуючи сенситивні періоди в розвитку особистості, В.О.Сухомлинський прагнув до того, щоб на кожному віковому етапі дитина досягала розвитку оптимуму своїх можливостей у певному виді діяльності, щоб кожний його вихованець міг досягнути „своєї стелі” в кожний конкретний період життєдіяльності, і досягнутий рівень розглядав як сходинку до подальшого розвитку [”[7, с.88].]

У своїх численних працях вчений висловлював глибоку віру у талант і творчі сили кожного вихованця, був переконаним, що кожна людина неповторна, і що “немає людини, яка в належних умовах, при вмілому вихованні не виявила б свого самобутнього, неповторного таланту... Поважати в кожному учневі людину, виявляти до нього гуманне ставлення – це насамперед розкрити в ньому таку людську неповторність” [7, с.89.]. “Немає дітей обдарованих і необдарованих, талановитих і звичайних. Обдаровані, талановиті всі без винятку діти, - писав він. – Розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно індивідуальний талант – це означає піднести особистість на високий рівень розквіту людської гідності” [7, с.96]. Індивідуальні задатки, таланти, обдарування дітей, наголошував В.О.Сухомлинський, відзначаються великою різноманітністю, неповторністю поєднань, яскравістю особистісних рис, як правило, вони спрямовуються до певного (або кількох) видів (галузей) діяльності. Всеосяжне обдарування – винятковість. Завдання педагога і полягає у тому, щоб вчасно виявити у кожній дитині творця, розпізнати і спрямувати її розвиток, наставити її на шлях самобутньо-творчої, інтелектуально повноцінної праці.

Творча діяльність збагачує духовне життя школярів. На думку вченого “усвідомлення творчого елемента в житті та праці незмірно збільшує сили дітей у боротьбі з труднощами, спонукає їх до оволодіння

новими знаннями, облагороджує їх у колективі, гартує волю. Творча діяльність є однією з умов утвердження моральної гідності, самоповаги. Завдяки творчості збагачується емоційне життя, розкриваються здатності, здібності, нахили особи... Творча діяльність, яка відповідає прагненням і нахилам вихованця, сприяє тому, що в його моральному обличчю переважають позитивні якості, і що особливо важливо, особистими моральними зусиллями усуваються негативні” [3, с.480]. Так поступово в особистості учня визрівають громадянські якості, які в майбутньому уможливають творчість у професійній діяльності.

Знайти будь-які рекомендації у науково-методичній літературі того часу було неможливо, бо, як зазначав В.О.Сухомлинський, “педагогічний, виховний аспект творчості, на жаль, майже зовсім незаймана цілина теорії і найслабша ділянка практики” [3, с.480]. Водночас вчений говорить, що можливості для розвитку дитячої творчості у школі безмежні.

Спираючись на свій багатолітній досвід В.О.Сухомлинський приходив до висновку, що творчість дітей не приходив до них по якомусь натхненню, що творчості дітей треба вчити. Навчання творчості він вважав для школи такою ж важливою справою як і навчання читанню, розв’язуванню задач. У корені неправильно вважав В.О.Сухомлинський поширену думку про те, що людина і покликання існують незалежно одне від одного, що життєва доля особистості цілком залежить від удачі. Покликання, здібності, інтереси формуються. І успіх при цьому значною мірою залежить від двох основних факторів: 1) від уміння педагога-вихователя побачити їх зародки і спрямувати розвиток та відчуття вихованцем своїх можливостей, віри в себе; 2) від внутрішньої позиції вихованця щодо власного вдосконалення, розвитку волі, формування потреби в успіху, у самореалізації. Саме тому метою Павлівської школи було прагнення того, щоб у школі не було жодного безликого учня, який нічим не цікавиться. Круглий відмінник, якого ніщо не хвилює і не захоплює, який однаково байдуже вивчає математичні формули і ліричні вірші, саджає дерева і точить на верстаті, викликав у В.О.Сухомлинського тривогу і турбував його більше, ніж трієчник, який весь свій вільний час присвячував якійсь улюбленій справі [6, с.342].

У практиці Павлівської школи склалась система роботи з розвитку творчих здібностей учнів від шестилітнього віку до випуску зі школи. Вихованці з перших днів перебування у школі включалися у різноманітні види художньої, науково-пізнавальної, технічної, літературно-поетичної, музичної, організаторської, господарчо-побутової творчості.

Зусиллями колективу школи створювалась належна матеріальна база: для молодших школярів - куточок мрії і кімната казки, кабінет живої природи, майстерні (художня, керамічна, живопису); для підлітків - робочі кімнати, плодовий сад і плодородсадник, науково-дослідні лабораторії у школі, на колгоспних полях, тваринницька ферма та плодова шкілька, виноградник, теплиці, пасіка і кролівницька ферма, дитяча електростанція, метеостанція, будівельні майданчики та кімната складних справ; для

старшокласників - науково-дослідні лабораторії, обсерваторія, майстерні, машинно-тракторний парк. У школі, як зазначає В.О.Сухомлинський, щороку працювало 40-50 гуртків, і кожний вихованець міг вибрати для себе заняття за уподобаннями та здібностями.

У Павлівській школі створювалась атмосфера виховного розливающего середовища, високого інтелектуального напруження, творчості як у навчальному процесі, так і в позаурочний час. Василь Олександрович не визнавав у вихованні дрібниць. Він прагнув до того, щоб у школі “і стіни говорили, сприяли життєтворчості, розвивали допитливість, спонукали до пізнання себе, своїх можливостей і до самореалізації особистості.

Важливим завданням навчального процесу Павлівської школи В.О.Сухомлинський визначав розвиток самостійного, творчо-критичного мислення. Творчі завдання пронизували вивчення всіх навчальних предметів. Учні з першого до випускного класу виконували усні чи письмові творчі роботи за матеріалами спостережень над явищами природи, над працею, а також на теми, які потребували моральної оцінки діяльності та поведінки людей, взаємин у колективі. При вивченні математики, фізики, хімії учням пропонується самостійне складання задач з наступним розв’язанням і перевіркою їх правильності. [5, с. 141-147].

У середніх та старших класах давалися задачі на творче застосування знань. У старших класах пропонувалося самостійне вивчення нового матеріалу. “Дитяча навчальна праця, ставлення до неї, - говорить В.О.Сухомлинський,- це ґрунт, на якому виростають найтонші пагінци інтелектуального, морального, емоційного, естетичного, ідейного виховання. Засвоєння знань – через стан шукання і відкривання знань, через стан пошуків і знахідок, відкриття і здивування. Ці емоційні інтелектуальні стани повинні бути фоном усього шкільного життя” [3, с.480].

Творчість, на думку павлівського педагога, - це передусім емоційний стан радості мислення, радості переборення труднощів, радості пізнання. Саме тому він створював у школі умови, щоб кожний вихованець у стінах школи мав можливість з улюбленого предмета вийти за межі шкільної програми. Години улюбленої справи, уроки мислення – це ефективні педагогічні знахідки В.О.Сухомлинського. Він писав; “Тридцять три роки роботи в школі переконали мене: в основу системи навчання треба покласти живе слово і творчість дитини. Не повторення чужих думок, а творення власних... Я певен: щоб допитливість, цікавість, гострота розуму і яскравість уяви не тільки не згасли, а розвивалися, необхідно те, що я називаю уроками мислення” [6, с.340].

Важливою умовою формування творчої особистості В.О.Сухомлинський вважав внесення елементів наукової творчості (дослідництва) у трудову і навчальну діяльність учнів, поєднанню зусиль розуму і руки. Вже у молодшому шкільному віці від дітей вимагалось знайти свій, оригінальний розв’язок того чи іншого трудового завдання. Такий підхід зумовлював те, що у “трудовій творчості діти знаходять те саме, чим

приваблює їх казка чи гра: яскравий вияв найсильніших інтелектуальних та емоційних якостей людини [3, с.280]. “Переступивши поріг нашої школи, - писав В.О.Сухомлинський, - дитина потрапляє в атмосферу різноманітної творчої праці. У нас немає жодного учня, який не працював би в якомусь технічному чи сільськогосподарському гуртку (а то й в 2 чи 3). Через деякі технічні і сільськогосподарські гуртки проходять усі або майже всі діти у перші 2-3 роки навчання. Це ніби сходінка, переступивши через яку дитина переходить до складніших видів праці” [6, 326-332].

З посиленням у роки отрочтва і юності інтересу до інтелектуально-творчого аспекту людської праці вихованці глибше усвідомлюють і власні інтелектуальні, творчі можливості у справі, до якої відчують потяг [1, с.306].

Старші підлітки залучалися до винахідництва і науково-дослідної роботи – найвищого ступеня дитячої творчості. Виготовлення діючої моделі, яка є копією, розглядалося В.О.Сухомлинським як перший ступінь творчості. Дуже важливо, вважав вчений, щоб дитина придумувала, винаходила нові комбінації з діючих моделей, складала нові агрегати, знаходила нове застосування механізмів. Сільськогосподарська праця учнів у Павлівській школі була насичена експериментуванням, дослідженнями. Творча думка у технічних гуртках спрямовувалася на те, щоб ручну працю замінити механізмами. Юні хіміки були заклопотані проблемою підвищення родючості ґрунту хімічними засобами. “Єдність фізичної праці і наукової думки – це одне з головних джерел самовиховання в процесі праці”, - робить висновок В.О.Сухомлинським [(4,29)].

Ми сьогодні формуємо нове покоління трударів і господарів землі, які б вивели наше сільське господарство на рівень світових стандартів, на рівень нових сільськогосподарських технологій. Це повинні бути люди, закохані в землю, природу, люди творчі, працьовиті. Прислухайтесь до порад В.О.Сухомлинського, який працював з сільськими дітьми, знав, що більшість з них продовжить працю своїх батьків і прагнув сформувати у молоді творче ставлення до цієї важкої, але потрібної і благородної справи. Він добивався того, щоб у роки дитинства, отрочтва і ранньої юності у тих, хто виявляє інтерес і любов до природи, до землі, до тварин, найпростіші, іноді навіть неприємні трудові процеси були пройняті дослідницькою думкою. Прикладом може слугувати шкільна фабрика добрив, на якій багато приходилося працювати лопатою, вилами, проте праця захоплювала дітей, бо була початком цікавого дослідження. Адже учні мали приготувати добрива з мікроелементами, що мають задані властивості: одні добрива прискорюють досягання пшениці на 5-7 днів, інші – на 10-12. Учні досліджують вплив хімічних речовин на інтенсивність обміну речовин у рослинному організмі. “Від лопати і вил – до мікроскопа, від хімічних реактивів – до траншеї з перегноєм – такий шлях виховання землероба-дослідника, мислителя, який уміє працювати і головою і руками” [6, с.352]. На практиці вчений переконався, що хто хоч раз пройшов увесь цикл цієї праці – від приготування добрива до збирання врожаю, який достиг на тиждень або два раніше, ніж на основних масивах, того вже важко відірвати

від землі, від добрив, рослин, у дітей поступово розкривається талант землероба високої культури. Ці діти “відчувають” життя ґрунту, вони закохуються в рослини. Фізична праця у них поєднується з дослідженнями у лабораторіях, з орієнтацією на науково-технічний прогрес, розвиток сучасних технологій.

Особливу роль у формуванні творчої особистості В.О.Сухомлинський відводив учителю-вихователю. Кожний вихователь, підкреслював вчений, повинен проникнутися високою відповідальністю за покладену на нього місію – творення нової людини. “У руках кожного педагога, - писав В.О.Сухомлинський, - доля десятків, сотень людських життів. Доторкніться до серця, до душі вихованця дбайливою, люблячою рукою, відкрийте в ньому майстра-творця, і людина заграє своїм неповторним сяйвом, як починає сяяти коштовний камінь у руках ювеліра, що зумів розкрити за сірою, непривабливою зовнішністю чарівне сяйво” [7, с.96].

Пробудженню і розвитку творчих здібностей вихованців сприяло передусім їх духовне спілкування зі своїми вихователями – людьми творчої праці, які своїм власним ставленням до праці, своїм захопленням тією чи іншою справою запалювали іскру творчості в учнів, своїм одухотворенням породжували одухотворення і натхнення у душах своїх вихованців. Особистий приклад педагога Василь Олександрович вважав найважливішою умовою створення у школі атмосфери творчої праці. Особистість педагога стає виховною силою лише тоді, коли він сам володіє майстерністю. Тому В.О.Сухомлинський вимагав, щоб кожний учитель Павлівської школи, окрім майстерного викладання свого предмета, завдяки постійному вдосконаленню умінь і навичок досягав майстерності в одному чи кількох видах трудової діяльності і міг передати свої уміння дітям, пробудити у комусь із них пристрасть до тієї чи іншої справи. “Якщо педагог стає центром інтелектуального життя, - говорить він, - у школі з’являються вихованці здібні, талановиті, обдаровані, які набагато випереджають своїх ровесників у тій чи іншій сфері діяльності” [3, с.101]. Нормальним явищем вважав вчений, якщо хтось із вихованців випередить за рівнем майстерності і свого вчителя.

Відкрити у кожній людині її задатки і здібності, дати їй щастя цікавої, інтелектуально повноцінної творчої праці, одночасно корисної і для суспільства, для щастя народу – таке завдання і сучасної школи України. Розв’язати його, особливо у сільській місцевості, нам безсумнівно допоможе творче використання досвіду багатогранної педагогічної скарбниці видатного педагога-гуманіста ХХ століття - В.О.Сухомлинського.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: ЛГУ, 1969. – 340 с.
2. Коваленко Є.І. Акмеологічні перспективи освіти в ХХІ столітті //Наукові записки НДПУ. Психолого-педагогічні науки. – Ніжин: НДПУ. – 2001. - № 2. –С.12 – 18.

3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В п'яти томах– К.:Рад.школа,1976-77. - Т.1. – 654 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В п'яти томах– К.:Рад.школа,1976-77. - Т.2. – 670 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В п'яти томах– К.:Рад.школа,1976-77. - Т.3. – 670 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В п'яти томах– К.:Рад.школа,1976-77. - Т.4. – 640 с.
7. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В п'яти томах– К.:Рад.школа,1976-77. - Т5. – 639 с.

Онисченко О.І.

ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ ТА АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Творчу діяльність педагогічного колективу та адаптацію молодого вчителя до навчально-виховної діяльності, В.О.Сухомлинський вважав важливішою умовою ефективності навчання і виховання. Цій проблемі педагог присвятив свої найкращі праці: “Педагогічний колектив середньої школи”, “Мудра влада колективу”, “Пависька середня школа”, “Педагогічний колектив і колектив вихованців”, “Розмова з молодим директором школи” тощо. Успіх роботи кожної школи, кожного вчителя, зокрема молодого, вчений ставив у залежність від вміння її керівників створити згуртований педагогічний колектив і спрямувати його зусилля на творчий підхід до вирішення тих нових завдань, які ставить перед школою життя та суспільство.

Видатний педагог ХХ століття справедливо хвилювався, що добрий учитель не завжди приходиться до школи з вже готовими здібностями. Часто доводиться брати людину на роботу, яка тільки має бажання і певну освіту. Потім починається дбайлива праця з цією людиною і вона стає справжнім учителем, насамперед завдяки обставинам творчої взаємодії педагогічного й учнівського колективів.

На думку В.О.Сухомлинського, у школі обов'язково повинна відбуватися така дуже важлива й необхідна річ, як упровадження передового досвіду навчання й виховання, а це стає можливим лише за тієї умови, коли досвід окремих педагогів є надбанням колективу. У школі, де дійовий педагогічний колектив, молодий учитель “швидко й безболісно стає досвідченим майстром” виховання й навчання, уникаючи багатьох помилок, які часто трапляються в школі.

Будучи керівником школи, В.О.Сухомлинський зауважував, що відсутність педагогічного колективу не полегшує праці вчителя: кожен йде по суті “навпомацки”, а “живі краплини позитивного досвіду” не стають надбанням школи і залишаються невідомими навіть педагогові, який працює в сусідньому класі. А якщо немає педагогічного колективу, то немає й учнівського колективу.

Як директор школи, О.В.Сухомлинський ділиться досвідом вибору педагогічних кадрів для своєї школи. По-перше, відомий педагог намагався ближче впізнати особистісні характеристики майбутнього педагога завдяки дружнім бесідам (знаходилася спільна тема, зокрема з'ясовувалися шляхи, які привели цю людину до педагогічної діяльності). Найбільш висока оцінка давалася вчителям, які поєднували любов до дітей з творчими інтересами до проблем науки. По-друге, пошуки майбутнього вчителя починалися з пошуків у людині, яка не мала педагогічної освіти, задатків таланту педагога. Прикладом цього можна вважати Олександра Олександровича Філіпова (за спеціальністю електромонтер із загальною середньою освітою) та Андрія Андрійовича Самкова (працював у редакції районної газети). Так, до О.О.Філіпова у майстерню приходило багато школярів у вечірні години та у неділю, які цікавилися конструюванням моделей та приборів, а – А.А.Самков захоплювався миром рослин (садівництво) і з радістю передавав це захоплення юним біологам.

В.О.Сухомлинський порадив поступати О.О.Філіпову та А.А.Самкову на заочне відділення педінституту, водночас знайомитися з навчально-виховним процесом школи та відвідувати уроки досвідчених вчителів. Користь від цього була взаємною: педагогічний колектив допомагав їм у навчанні в інституті, а вони допомагали школі у позакласній роботі. Таким чином у школі через три роки з'явилися вчителі фізики та біології, було відкрито кабінет «цікава наука та техніка», стали працювати науково-біологічний, науково-хімічний гуртки, з'явилася навчально-дослідна ділянка та плодовий сад.

Як підкреслював В.О.Сухомлинський, – покоління за поколінням діти вступають до школи, вчать, закінчують її, а школа живе неминущими духовними цінностями, які “по краплинці нагромаджуються й умножаються”. Педагогічний же колектив є “спадкоємцем і охоронцем” цих цінностей, і саме від того, наскільки мудро, бережливо, дбайливо зміцнюється з року в рік цей “головний корінь” школи, залежить і сила її виховання, і її вплив на свідомість і почуття вихованців [3, с.180].

Наполягаючи на особливій ролі педагогічного колективу, видатний педагог підкреслював, що саме він творить обличчя школи і якщо цей колектив зберігає неминущі духовні цінності – в переконаннях, поглядах, традиціях, звичаях вчителів, в особистій неповторності кожного педагога, в живих відносинах між учителями й учнями, у відносинах між дітьми – школа стає великою виховною силою.

У своїй праці “Методика виховання колективу” В.О.Сухомлинський розкрив умови створення педагогічного колективу: наявність колективної думки, ідеї, творчості. Не останню роль у цьому відіграє й директор школи, який повинен бути організатором і керівником колективу вчителів, вміти об'єднати зусилля педагогів для колективної думки, вміти знайти, показати шлях її розвитку в творчій праці і – це найголовніше – разом з учителями з року в рік збирати духовні цінності навчально-виховного процесу.

В.О.Сухомлинський у своїх працях науково-методичного характеру ставив такі питання: які духовні цінності, здобуті школою, треба зберігати й збагачувати і завдяки яким твориться педагогічний колектив, як виявляється вплив цих цінностей на адаптацію молодих педагогів до навчально-виховного процесу, на вихованні учнівського колективу, на індивідуальну творчість педагогів. Відповіді шукав у формуванні педагогічного колективу як джерела думки, творчості, надбань кожного вчителя, як органа, що створює необхідні умови для роботи, проникнутого педагогічними ідеями, осяяного світлом думки, теорії. Педагог справедливо стверджував, що вчителів мають об'єднувати спільні переконання, погляди, думки, традиції, глибока віра в силу виховання, у власну працю, в те, що вони можуть стати володарем думок і почуттів своїх вихованців, що з найважчого учня можна зробити справжню людину. В.О.Сухомлинський порівнював віру педагога в силу виховання з вірою лікаря в могутню силу життя, в його духовну готовність до останньої хвилини боротись за биття людського серця. Слова, поради, настанови вчителя учні сприймають як волю доброзичливого батька, для якого немає нічого в світі дорожчого від життя й долі його дитини.

В.О.Сухомлинський постійно доводив, що педагогічний колектив творить виховну силу й учнівського колективу завдяки тому, що допомагає кожній особистості розкрити себе так, щоб колектив побачив у ній щось хороше. “До речі, – підкреслював відомий педагог, – лише за цієї умови до вихованців доходять і поради вчителя про самовиховання” [3, с.183].

Також одним з педагогічних переконань, вважав В.О.Сухомлинський, є впевненість у великих можливостях розуму. Педагог писав, що його колектив вчителів переконаний у тому, що при досконалій організації роботи в школі, при гармонії навчання й виховання людина може оволодіти в кілька разів ширшим колом знань, ніж вона оволодіває зараз. А для цього потрібно виховувати, утверджувати в молодій душі прагнення, жадобу до знань. Тільки охоплений “жадобою знань” педагогічний колектив, доводив відомий український педагог, може забезпечити найголовніше, чим повинна жити школа, – життя думки, постійний обмін інтелектуальними багатствами в учнівському колективі. Для того, щоб виховати учнівський колектив, потрібно спочатку виховати колектив педагогічний.

Кожен педагог, підкреслював В.О.Сухомлинський, повинен бути добрим спеціалістом з свого предмета, пильно стежити за найновішими відкриттями тієї науки, основи якої викладає. Доповіді на наукові теми стали для педагогічного колективу такою ж потребою, як і глибоке осмислення психологічних та педагогічних знань.

Джерелом інтелектуального багатства колективу є, насамперед, “індивідуальне читання” вчителя, як шлях до самовдосконалення. “Справжній педагог – книголюб: саме таке золоте правило життя нашого колективу, яке стало традицією”, – доводив В.О.Сухомлинський [1, с.184]. Атмосфера любові до книги, повага до неї – в цьому і є сутність школи та педагогічної діяльності.

Відомий педагог у своїй праці “Наші вчителі, вихователі” повідомляв, що кожний учитель випишував декілька журналів, газет, причому постійно проводився обмін інформацією. У колективі обговорювалися окремі книги, які часто викликали дискусії, стосовно важливих питань виховання. Вчителі добивались того, щоб кожна подія суспільно-політичного, наукового життя не залишалася поза увагою.

Особливе значення, як повідомляв В.О.Сухомлинський, для всебічного розвитку і постійного поглиблення знань учителів було ознайомлення з проблемами науки, техніки, мистецтва, духовного життя суспільства. Приблизно два рази на місяць вчителі читали для своїх колег лекції з наукових проблем. Було прочитано лекції з таких тем: “Мозок і свідомість”, “Біохімічні процеси та мислення”, “Фізіологічні основи пам’яті”, “Суспільне життя та моральне виховання”, “Знання та моральність”, “Моральний ідеал сучасної молоді людини”, “Соціальні та побутові причини злочинності серед підлітків”, “Кібернетика та програмоване навчання”, “Краса в житті та в мистецтві” та інші. Два рази на місяць щопонеділка у школі відбувалося засідання науково-педагогічної ради або психологічного семінару, які були присвячені дитині. Першу частину такого засідання складала розповідь когось із вихователів (класного керівника, керівника гуртка тощо) про духовне життя свого колективу, взаємний обмін цінностями, колективні прагнення, радощі, невдачі, прорахунки, переживання. Потім вихователь спинявся на одному або двох вихованцях, характеризував їх особистість, вчинки, поведінку. Про дитину висловлювалися думки інших вчителів, які її добре знають або зустрічають труднощі спілкування з нею. В кінці, підкреслював В.О.Сухомлинський, колектив давав поради вчителю. Сенс всього цього був у тому, щоб збагатити духовне життя дитини, виховати в ній морально-цінні потреби, зацікавленість, розкрити все добре, побачити “ту золоту жилку”, яка з часом – при необхідній обробці – визначить багатство її особистості.

Другу частину “педагогічного” понеділка, як правило, складала теоретична доповідь щодо проблем навчання та всебічного розвитку особистості. Доповіді готували директор, завуч, найбільш досвідчені вчителі. Кожен такий виступ будувався на яскравих фактах педагогічної роботи колективу і був спрямований на поліпшення роботи. Після доповідей виникали дискусії, в ході яких учителі висловлювали свої погляди на важливі питання виховання. І в доповідях, і в дискусіях у центрі уваги завжди була дитина, її духовний світ.

Таким чином, багаторічний досвід переконував В.О.Сухомлинського, що важливою умовою всебічного розвитку дітей є багате, різнобічне інтелектуальне життя педагогічного колективу, різноманітність інтересів, широта кругозору, допитливість, чутливість до нового в науці. Колективне багатство складається з багатства індивідуального, кожної особи. Педагогічний колектив, підкреслював В.О.Сухомлинський, – це творча співдружність однодумців, у яку кожен робить свій інтелектуальний внесок

колективної творчості, кожен збагачується духовно завдяки творчості колективу, і в той же час, духовно збагачує своїх колег, зокрема досвідчені педагоги діляться надбанням свого педагогічного досвіду, допомагають адаптуватися молодим вчителям до педагогічної діяльності.

Література

1. Сухомлинский В.А. «Павлышская средняя школа». – Избр. произв. в 5-ти томах, т.4. – К. «Рад. школа», 1980.
2. Сухомлинский В.А. «Разговор с молодым директором школы». – Избр. произв. в 5-ти томах, т.4. – К. «Рад. школа», 1980.
3. Сухомлинський В.О. «Методика виховання колективу» – К. «Рад. школа», 1971.

Сараєва О.В.

ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

Педагогічна творчість В.Сухомлинського є багатоаспектною. Починаючи з 1950-х років, вона привертала увагу не тільки освітян, а й усієї громадськості. Про масштаби вивчення й розповсюдження творчого доробку педагога-новатора свідчать матеріали трьох біобібліографічних покажчиків, підготовлених дружиною Ганною Сухомлинською і донькою Ольгою Сухомлинською.

У 90-ті роки ХХ ст., за визначенням академіка О.Савченко, сформувався напрям в історії педагогіки – “сухомліністика”, який, спираючись на творчий доробок В.Сухомлинського, досліджує і поширює його спадщину, підтримує досвід реалізації й розвиток його ідей в Україні та за її межами. Він об’єднав передусім педагогів з України, а також з Росії, Вірменії, Греції, Китаю, Німеччини та інших країн.

Яскравою є діяльність українських учених-сухомліністів, фахівців педагогічної науки: М.Антонця, М.Беха, А.Богуш, Л.Бондар, Н.Калініченко, В.Кузя, І.Прокопенка, А.Розенберга, О.Савченко, О.Сухомлинської та багатьох ін. Також значну наукову активність проявляють і російські сухомліністи: М.Богуславський, І.Буєва, М.Мухін, В.Риндак та ін.

Аналіз наукових праць педагогів, присвячених вивченню педагогічної системи В.Сухомлинського, дозволяє простежити загальні тенденції розгляду педагогічних поглядів В.Сухомлинського та його внеску у вітчизняну і світову педагогічну скарбницю.

У радянський та пострадянський період вітчизняні вчені найбільшу увагу приділяли питанням виховання (Н.Базилевич, А.Бик, Л.Бондар, Т.Будняк, В.Кіндрат, Т.Когачевська, К.Кривошеєнко, В.Лоскутов, О.Попандопуло, А.Попова, І.Слюсаренко, О.Соколовська).

Окремо розглядалися такі аспекти, як виховання колективу (Г.Бучківська, Г.Калмиков, Р.Позинкевич), самовиховання (Н.Василенко), засоби виховання (І.Наливайко, Г.Ткаченко, Л.Петрук), а також виховання певних якостей у дітей (А.Семез, З.Шевців).

Так, проблеми виховання громадянськості старшокласників проаналізував у кандидатській дисертації А.Бик [1]. Автор підкреслив, що В.Сухомлинський реалізував цілісну концепцію виховання громадянськості в учнів в умовах загальноосвітньої школи. Вона являє собою якісно нове явище в розвитку теорії і практики формування всебічно розвиненої особистості. А.Бик приходить до висновку, що Василь Олександрович у педагогічній практиці науково обґрунтував систему виховання громадянськості. Заслуговує на увагу новизна цього дисертаційного дослідження. Вона полягає в тому, що в попередні роки не було жодної роботи, присвяченої проблемі громадянськості [1].

Слід зазначити, що В.Сухомлинський одним із перших серед радянських педагогів висунув ідею формування громадянина і присвятив цій проблемі одну з найкращих своїх книг – “Народження громадянина” (1970).

Громадянськість, на думку вченого, – це “насамперед відповідальність, обов’язок, та вища сходинка в духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню ідеалові” [3: 429]. Почуття громадянської відповідальності утверджують інтелектуальні, ідейно-виховні, навчально-трудові, самодіяльно-творчі та ігрові відносини. “Громадянськість знань і думки – був переконаний В.Сухомлинський – починається з того, що учні беруть близько до серця наукову істину, що народилася в боротьбі науки проти темряви і нецтва, прогресу проти реакції” [4: 355].

На думку педагога-новатора, важливо розвивати в учнів громадське бачення світу, щоб учень не лише здобував знання, а й переживав їх. “Наш вихованець стає громадянином тільки тоді, коли він живе долею Вітчизни” [2: 147].

У педагогічній системі В.Сухомлинського відбувалось виховання справжнього громадянина нашої держави. Основною формою *громадянського* виховання в Павлиській середній школі стала система бесід про громадянськість, що проводилися протягом усього періоду навчання в школі. Програма проведення цих бесід була складена на основі двадцяти років практичної роботи і включала перелік рекомендованих тем, розрахованих на різні вікові групи учнів (з першого класу до закінчення середньої школи). Крім того, вона була побудована на розповідях про героїчні вчинки видатних особистостей та односельчан, наприклад, для учнів молодшого шкільного віку – про Клавдію Абрамову, невідомого піонера-героя з м. Кременчука, матір-Марію, Януша Корчака, Павла Морозова та інших; для учнів середнього шкільного віку – про Олександра Морозова, Зою Космодем’янську, Фелікса Дзержинського, Семена Тер-Петросяна (Камо) й багатьох інших; для учнів старшокласників – про Володимира Леніна, Олександра Ульянова, Марію Ульянову, Сергія Лазо, Джордано Бруно, генерала Карбишева та інших.

Бесіди про громадянськість мали “донести до учня розуміння величі, духовної краси, героїзму, благородства, відданості людини високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги й великої відповідальності за

все, що він робить зараз і що належить йому робити в майбутньому” [3: 429]. Їх виховна суть полягала в тому, щоб “вони викликали у вихованця бажання бути хорошою, справжньою людиною” [3: 429].

За своїм характером це були бесіди-розповіді. Враховуючи їх виховний потенціал, В.Сухомлинський наполягав на застосуванні саме терміна „бесіда”. Особливістю такої виховної форми було те, що через колективне сприйняття діти мали змогу особистого спілкування з ідеалами громадянськості.

Педагог рекомендував проводити не більше двох бесід на чверть, чітко визначати їх час і обставини, бажано в кожній школі вчителями створювати власну хрестоматію громадянського виховання.

Важливого значення В.Сухомлинський надавав урокам громадянського піклування, які вчать дбати про інтереси народу. Моральному збагаченню і становленню громадянської зрілості дитини сприяє суспільно значуща праця, яка починається з раннього віку.

Підкреслимо, що в педагогічній системі В.О.Сухомлинського громадянське виховання виступає невід’ємною складовою виховання моральності.

Сутність процесу морального виховання, на думку педагога, полягає в тому, що моральні багатства суспільства стають індивідуальними надбаннями кожного, перетворюючись в норми і правила моральної поведінки.

У моральному вихованні, на думку педагога-новатора, реалізується принцип “людина людині друг, товариш і брат”, який вимагає уважності, чутливості і чуйності до духовного світу кожного.

Провідною метою морального виховання, за В.Сухомлинським, є формування моральної культури, переконань, правил поведінки на основі системи загальнолюдських і національних цінностей.

Для досягнення поставленої мети Василь Олександрович обґрунтував виконання конкретних виховних завдань:

- формування моральних переконань;
- виховання поважного ставлення учнів до моральних цінностей – до правди, добра, прекрасного, величного; товариської взаємодопомоги, прагнення до взаємної підтримки і виручки;
- формування кращих рис особистості (чесність, порядність, відповідальність, людяність);
- формування розуміння норм моралі;
- формування уявлення про головні моральні поняття (обов’язок, честь, слава, витримка, мужність, чуйність, сила волі...);
- виховання культуру поведінки;
- формування корисних звичок і запобігання шкідливим;
- виховання почуття поваги до батьків, людей старшого віку;
- підготовка юнаків і дівчат до сімейного життя;
- створення на основі загальнолюдських цінностей “реальних моральних, високоідейних, громадянських відносин у колективі” [6: 151].

Розв'язання цих завдань В.Сухомлинський вбачав у забезпеченні моральної поведінки школяра, тобто зовнішньому прояві особистих настанов, що відповідають нормам і принципам суспільства.

Успіх морального виховання значною мірою залежить від того, наскільки дитина відчуває потребу в іншій людині, наскільки інші потребують її, дорожать нею. Дійсно у тоталітарному суспільстві відбулось знецінення людського життя: вивчали діяльність видатних осіб, забуваючи про власних предків. В.Сухомлинський повертає на почесний п'єдестал родину з її звичаями, традиціями. Він щиро вірить у духовне багатство сім'ї, невичерпні джерела народної педагогіки і мудрість батьківського виховання. “Нехай у школі (так само і в сім'ї) панують правда і довір'я” [4: 333]. Найголовнішими якостями, притаманними людині, на думку педагога, повинні бути: людяність, доброта, чуйність, співпереживання, готовність прийти людині на допомогу.

Практична діяльність з *морального* виховання полягала в розробці класними керівниками планів виховання моральної культури, розрахованих на тривалий період. Один раз на тиждень проводились етичні бесіди. В.Сухомлинський особисто розробив їх тематику, що включає: “

1. Кому зобов'язана людина (дитина, ти, я) тим, що він живе, радіє, користується щастям буття.

4. Ти не завжди будеш дитиною – ніколи не забувай про це!

17. Чому людина **ПОВИННА**? Весь смисл нашого життя полягає в тому, що всі ми повинні. Чи може бути по іншому?

25. Найдорожче, ні з чим не зрівняне в світі – Людина.

38. Людина залишає себе в людині. В цьому людське безсмертя.

86. Якими своїми радощами буває безтактно ділитися з товаришами.

299. Будь скромним. Бережи свою гідність.

300. Не будь нав'язливим.” [7: 66].

Для виховання моральної культури учнів у Павлівській середній школі було сформовано “азбуку моралі”, що являла собою правила, заповіді, норми поведінки, які мали стати стійкими переконаннями кожного учня. Азбучні істини безпосередньо пов'язані з найвищими моральними цінностями, які повинні розкриватись через яскраві образи, що пробуджують прагнення до ідеалу. Засвоєння загальнолюдських норм (азбуки моралі) виступало важливим елементом формування моральної культури особистості [2: 120].

Основу системи виховної роботи в Павлівській середній школі становили також етичні бесіди. Підручником для них була “Хрестоматія з етики”, що включала понад тисячу маленьких оповідань і казок з яскраво вираженим філософсько-етичним змістом.

Отже, громадянське виховання становить повноцінну складову педагогічної системи В.О.Сухомлинського, яка наряду з іншими реалізувалася в практиці роботи Павлівської школи.

Література

1. Бык А.С. Воспитание гражданственности старшеклассников в педагогическом наследии В.А.Сухомлинского. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К, 1985. – 208 с.
2. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 55 – 206.
3. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1. – С. 403 – 637.
4. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.2. – С. 149 – 416.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.3. – С. 283 – 582.
6. Сухомлинський В.О. Павлівська середня школа // Вибр. тв.: в 5т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.4. – С. 7 – 390.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.5097. – оп. 1. – спр. 930.

Бойко Я.В.

**УМСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ НАСЛЕДИЯ
ВАСИЛИЯ АЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСКОГО**

Постановка проблеми. Важним составляющим всестороннего развития личности является умственное воспитание.

Умственное воспитание – целенаправленная деятельность педагогов по развитию умственных сил и мышления учащихся, прививанию им культуры умственного труда.

Успех учебной деятельности учащихся, их умственное развитие в значительной мере зависят от уровня сформированности у них учебных умений, таких как: умение читать, умение слушать, умение устно формулировать и излагать свои мысли, умение писать, умение работать с книгой, специальные умения, умения культуры умственного труда.

Кроме рассмотренных умений, самостоятельная учебная деятельность предусматривает также выработку у учащихся умения сосредоточено и внимательно работать, преодолевать трудности, развивать память и использовать разные ее виды (логическую, моторную, зрительную), вести наблюдения и заметки, владеть некоторыми рациональными способами умственных действий, контролировать себя.

Расширению кругозора учащихся, развитию их интеллектуальных сил и способностей способствуют также разнообразные виды внеаудиторной образовательно-воспитательной работы по интересам, самообразование.

Степень разработки проблемы. В педагогическом наследии Василия Александровича Сухомлинского, пожалуй, нет ни одного аспекта в системе обучения и воспитания, которому не было бы уделено должного внимания. И вместе с тем в наследии великого педагога рельефно выступает проблема умственного воспитания, которая, по мнению Василия

Александровича, была и всегда будет оставаться одним из главных звеньев в учебно-воспитательном процессе.

По Сухомлинскому, умственное воспитание «предусматривает приобретение знаний и формирование научного мировоззрения, развитие познавательных и творческих способностей, выработку культуры умственного труда, воспитание интереса и потребности в умственной деятельности, в постоянном обогащении научными знаниями, в применении их на практике» [1, т. IV с. 214].

Умственное воспитание, как неоднократно подчеркивал выдающийся педагог, происходит в процессе приобретения научных знаний, однако не сводится только к их накоплению. Знания, указывал Василий Александрович, будут фактором умственного воспитания лишь при условии, если они станут твердыми убеждениями личности, ее духовным богатством, если будут сказываться на идейной устремленности человека, на результатах его деятельности, на его общественной активности и интересах.

Известно, что важнейшим средством умственного воспитания выступает обучение. Именно в процессе обучения осуществляется главная цель умственного воспитания – умственное развитие. «Как без знания азбуки человек не может читать, так без умственного развития, без гибкой, живой мысли невозможно умственное воспитание» [1, т. IV с. 215].

На многочисленных, убедительных примерах Сухомлинский показал, что успех полноценного умственного воспитания в процессе обучения зависит от ряда факторов, и прежде всего от интеллектуального богатства всей школьной жизни; от духовного богатства учителя, широты его кругозора, его эрудиции и культуры; от содержания учебных программ и характера методов обучения; от организации умственного труда ученика на уроках и дома.

Ученик умственно воспитывается лишь тогда, пишет Сухомлинский, когда его окружает атмосфера богатых, многогранных интеллектуальных интересов и запросов, когда его общение с окружающими проникнуто живой пылкой мыслью, постоянными творческими поисками, когда по отношению к знаниям он занимает не пассивную, а деятельную позицию. Только при этом условии учение, познание доставляет ему глубокие чувства радости, удовлетворенности, взволнованности, эмоциональной приподнятости. «Интеллектуальные чувства – это плодородная почва, на которую падают семена знаний и из которой произрастает ум» [1, т. I с. 101]. И здесь же Василий Александрович предостерегает, что нельзя ставить знак равенства, как это еще бывает, между образованностью и умственной воспитанностью, между кругом знаний, получаемых в школе, и степенью умственного развития, хотя последнее и зависит от объема и уровня знаний. «Учение – это лишь один из лепестков того цветка, который называется воспитанием в широком смысле этого понятия. В воспитании нет главного и второстепенного, как нет главного лепестка среди многих лепестков, создающих красоту цветка. В воспитании все главное – и урок, и

развитие разносторонних интересов детей вне урока, и взаимоотношение воспитанников в коллективе» [1, т. III с. 13-14].

Изложение основного материала. Важнейшим условием полноценного умственного воспитания, утверждал Василий Александрович Сухомлинский, являются прочные, сознательные знания элементарных истин науки – тех азов, с которых начинается обучение и без которых невозможно овладение вершинами знаний. Не могло быть и речи о самообразовании, если бы в памяти прочно не сохранялись азбучные истины науки.

Мысль подростка должна быть подготовлена для творческой умственной работы – работы, которая требует размышлений, исследования фактов и явлений. «Многолетний опыт убедил меня в том, что уродливый характер умственного труда учеников – постоянное заучивание, зубрежка – порождает инертность мысли. Тот, кто только заучивает, может много помнить, но если приходится найти в памяти азбучную, истину, все в голове смешивается, человек делается беспомощным перед элементарным умственным заданием. Не умея отбирать для запоминания только необходимое, он не умеет и думать» [4, с. 356].

Сухомлинский указывал, что если, например, работая над сочинением, подросток будет думать, как писать каждое слово, а решая задачу, станет думать над формулой сокращенного умножения, он вообще ни о чем не сможет думать. Есть вещи, над которыми ученик не должен думать, они применяются в умственной работе полуавтоматически. «Как опытный слесарь берет инструмент, не рассматривая его, потому что знает каждую черточку своего инструмента, так и подготовленный к умственной работе ученик берет из хранилища своего сознания азбучную истину без напряженного сосредоточивания мысли» [4, с. 356].

Для подросткового возраста это имеет исключительное значение. Бурное развитие абстрактного мышления, отмечает Сухомлинский, порождает в подростковом возрасте своеобразное презрение к азбучным истинам, которые нужно твердо запоминать. (Для чего запоминать какую-то формулу, когда мир безграничен во времени и пространстве?) Но абстрактное мышление невозможно без знания конкретных фактов, вещей. Тот, у кого нет «под рукой», в памяти, азбучных истин, в годы отрочества отличается косноязычностью мысли – у него мысль хаотичная, и это накладывает отпечаток на всю интеллектуальную жизнь.

По Сухомлинскому первоочередное значение в подростковом возрасте имеет чтение про себя. В шестом и седьмом классах ученик должен уметь мысленно схватывать целые части большого предложения. Без овладения этими умениями мышление подростка притупляется, мысль словно останавливается перед многочисленными тупиками. «Неумение мысленно схватить законченные, логически самостоятельные части предложения, неумение догадаться о содержании какой-то части предложения, даже не дочитав его до конца, – все это отражается не только на успеваемости в данный момент, но и на анатомо-физиологических

процесах в мозгу. Неуміння читати тормозит, угнетає пластичність тончайших асоціативних волокон, які забезпечують зв'язок між центрами мислячої матерії. Кто не вміє читати – не вміє мислити» [4, с. 356-357].

Васи́лий Александрович Сухомлинский предостерегає, що всі ці речі не второстепенні, в них таїться грізна небезпека умственої обмеженості, убогості інтелектуальної життя. Учити потрібно не тільки в початкових класах. В роки отрочества це навчання вимагає великої педагогічної культури всіх вчителів. «...підлітка потрібно учити читати і думати одночасно. Психологічна складність цього вміння є тем зовнішнім стимулом, який пробуджує внутрішні сили мозку» [4, с. 357].

Чоловічий мозок, як відзначає Сухомлинский, – це складне ціле, якщо одна частина недостатньо розвита, тормозиться робота всього цілого. В корі півкуль є ділянки, які керують читанням, вони пов'язані з самими діяльними, творчими відділами мозку. Якщо в ділянках, які керують читанням, є тупики, тормозиться анатомо-фізіологічне розвиток всіх відділів кори. Є ще одна небезпека: процеси, які відбуваються в корі півкуль, необоротні. Якщо в підлітковому віці, утверджує педагог, людина не навчилася очима і мислено охоплювати логічно завершені частини речень і цілі речення, він ніколи вже цьому не навчиться.

«Задумаймося над наступним: окремі підлітки, дуже мало працюють над домашніми завданнями, все-таки встигають. Це не завжди пояснюється їх виключними здібностями. Часто це буває тому, що вони вміють добре читати. Вміння добре читати, в свою чергу, розвиває умствені здібності» [4, с. 357].

Васи́лий Александрович Сухомлинский утверджує, що ефективному умственному розвитку сприяє виховання самодисципліни в умственому труді.

Комплекс порад, сформульованих педагогом, призначений для учнів старших класів, починаючи з VII. Вони стосуються дуже важливої сфери духовного життя школяра – читання, мислення, рішення умствених завдань. «Ефективність цих порад залежить від багатьох умов і передумов, серед яких найбільше значення має те, щоб у школі, перш за все в педагогічному колективі, панувала атмосфера багатих інтелектуальних інтересів; щоб уроки проходили на фоні багатогранного умственого життя, щоб учитель знав в сто разів більше, ніж він дає на уроках, щоб у кожного школяра було своє умствене захоплення. Є все це – значить і вихованці будуть дуже чутливі до навчання, стосуються самодисципліни в умственому труді» [3, с.195].

Приведені нижче поради Васи́лия Александровича Сухомлинского можна повністю застосовувати студентам вищих навчальних закладів. Найбільш важливими є:

1. Если хотите, чтобы у вас было достаточно времени, ежедневно читайте. Читайте каждый день хотя бы две страницы научной литературы, связанной с предметом, которым вы увлекаетесь (ваш факультатив). Все, что вы читаете, – это интеллектуальный фон вашего учения. Чем богаче этот фон, тем легче учиться. Чем больше вы читаете ежедневно, тем больше у вас будет резерв времени. Заставляйте себя читать ежедневно. Не откладывайте этой работы на завтра. То, что упущено сегодня, никогда не возместите завтра.

2. Умейте слушать преподавателя. Конспектируйте лекции по важнейшим темам – независимо от того, есть ли материал в учебнике. Конспектирование учит мыслить и проверять самого себя – свои знания. Надо учиться думать над конспектом уже на лекции и работать над записями ежедневно хотя бы полчаса. Если вы будете придерживаться этой рекомендации по всем предметам, у вас не будет «авральных» дней. Не будет надобности перечитывать и заучивать весь конспект при подготовке к экзамену.

3. Начинайте рабочий день рано утром, часов в шесть. Вставайте в 5 часов 30 минут, сделайте зарядку, выпейте стакан молока с хлебом, начинайте работу. Полтора-два часа умственного труда перед занятиями – это золотое время. Выполняйте в утренние часы самый сложный, творческий умственный труд. Думайте над узловыми вопросами теории, читайте, штудируйте трудные статьи, работайте над рефератами.

4. Умейте определить систему своего умственного труда. Главное надо уметь распределить во времени так, чтобы оно не отодвигалось на задний план второстепенным. Определите самые важные научные проблемы, от понимания которых зависит становление ваших способностей, задатков. Умейте найти по главным научным проблемам научные труды, над которыми работайте в течение продолжительного времени.

5. Умейте создавать себе внутренние стимулы. Много в умственном труде не настолько интересно, чтобы выполнять с большим желанием. Часто единственным движущим стимулом является лишь *надо*. Начинайте умственный труд как раз с этого неинтересного. Умейте сосредоточиться на тонкостях теории по этим вопросам, сосредоточиться настолько, чтобы *надо* постепенно превращалось в *хочу*. Самое интересное оставляйте на конец работы.

6. Вас окружает море книг. Надо быть очень строгим в выборе книг и журналов для чтения. Но в то же время надо помнить, что в любую минуту может появиться необходимость прочитать новую книгу – то, что не было предусмотрено. Для этого необходим резерв времени. Он создается умелым умственным трудом на занятиях и над конспектами, предотвращением «авральных» дней.

7. Умейте самому себе сказать: нет. Вас окружает множество занятий. Есть и кружки художественной самодеятельности, и спортивные секции, и вечера танцев. Надо и развлечься, и отдохнуть, но нельзя забывать

главного: вы труженик и на первом месте должны стоять не танцы и отдых, а труд.

8. Не тратьте времени на пустяки – пустую болтовню, праздное времяпровождение. Проходит час, ничего не сделано, никакая умная мысль не родилась в разговоре, а время потеряно безвозвратно.

9. Учитесь облегчать свой умственный труд в будущем, т. е. создавать резерв времени на будущее. Для этого надо привыкнуть к записным книжкам. Каждая предназначена для записи ярких, как бы мимолетных мыслей, а также самого интересного из прочитанного.

10. Для каждой работы ищите наиболее рациональные приемы умственного труда. Избегайте трафарета и шаблона. Не жалейте времени на то, чтобы глубоко *осмыслить* сущность фактов, явлений, закономерностей, с которыми вы имеете дело. Чем глубже вы вдумались, тем прочнее отложится в памяти. Умейте не перечитывать, а лишь просматривать то, что хорошо вам известно. Опасайтесь поверхностного просматривания того, что еще не осмыслено. Всякая поверхность обернется тем, что вы будете вынуждены к отдельным фактам, явлениям, закономерностям возвращаться много раз.

11. Умственный труд не может быть успешным, если вам будут мешать. В часы сосредоточенного умственного труда каждый должен работать совершенно самостоятельно.

12. Умственный труд требует чередования математического и художественного мышления. Чередуйте чтение научной литературы с чтением беллетристики.

13. Избавляйтесь от дурных привычек (например, перед началом работы сидеть минут пятнадцать; без какой бы то ни было надобности перелистывать книгу, которую не собираетесь читать; проснувшись, лежать в постели и др.).

14. *Завтра* – самый опасный враг трудолюбия. Никогда не откладывайте на завтра какую-то часть работы, которую надо выполнить сегодня. Это будет действенным внутренним стимулом, задающим тон всему завтрашнему дню.

15. Не прекращайте умственного труда никогда. Каждый день пусть обогащает вас интеллектуальными ценностями – в этом один из источников времени, необходимого для умственного труда в будущем. Помните, что чем больше вы знаете, тем легче овладевать вам новыми знаниями [1, т. II с. 556-559].

Выводы. «Подлинное умственное воспитание, – подчеркивал Василий Александрович, – ориентирует человека на жизнь во всей ее сложности, во всем ее богатстве» [1, т. I с.100].

Во всех трудах Сухомлинского, как и в его практической деятельности, вопросы умственного воспитания были в центре внимания. Объяснение повышенного внимания Василия Александровича к этой проблеме мы находим в его работе «Как воспитать настоящего человека». Говоря об образе идеального человека, которого следует называть

настоящим, Сухомлинский считает, что такому человеку в числе других качеств должны быть присущи «интеллектуальное богатство, творческий ум, стремление жить в мире мыслей; постоянное желание обогащать и развивать свой разум» [1, т. II с. 160].

Положения и выводы Василя Александровича Сухомлинского об умственном воспитании представляют большое значение для развития современного образования. Основные идеи педагога помогут систематизировать и грамотно организовать подготовку будущих специалистов.

Литература

1. Сухомлинский В.А. Избранные произведения. В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1979-1980.
2. Сухомлинский В.А. О воспитании. (Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик). Изд. 2-е. – М.: Политиздат, 1975. – 272 с.
3. Сухомлинский В.А. Об умственном воспитании. / Сост. и авт. вступ. ст. М.И. Мухин. – К.:Рад. школа, 1983. – 224 с.
4. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. – 2-е изд. – К.: Рад. школа, 1987. – 544 с.
5. Сухомлинский В.А. Сто советов учителю. – К.: Рад. школа, 1988. – 304 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.

Внукова І.П.

ІДЕАЛ ЛЮДИНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку української держави головним завданням є не економічне, і не політичне оновлення, а перш за все, духовне та національне відродження українського народу. Під поняттям „відродження” необхідно розуміти виховання громадянина-патріота з чітко визначеними національними пріоритетами, духовно багатого, всебічно розвиненої особистості, готової до реалізації здібностей та можливостей на шляху до досягнення, поставленої життєвої мети.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні науковці стверджують, що „вчені, завжди в періоди політичних і суспільно-економічних переломів, відчували необхідність у нових поглядах на проблеми навчання, виховання та ролі вчителя” [2, 3].

Формулювання цілей статті. Таким чином, проблема виховання ідеалу особистість у підлітків актуальна у наш час, тому зробимо спробу і розглянемо крізь призму педагогічної майстерності В.Сухомлинського цю найважливішу сучасну проблему.

Виклад основного матеріалу. Над проблемою виховання у дітей і підлітків якостей ідеалу громадянина плідно працював, упродовж своєї педагогічної діяльності, видатний український педагог-гуманіст, Василь Олександрович Сухомлинський.

У його багатій і різнобічній спадщині є велика кількість робіт, що присвячені розв’язанню цієї проблеми („народження громадянина”, „як

виховати справжню людину” та багато інших). Під поняттям „ідеал” він розумів мету виховного процесу, доводив, що „виховання тільки тоді діє бажані результати, коли людина, яку ви тільки-но вивели на нелегкий життєвий шлях, порівнює себе з моральним ідеалом, який його одухотворив” [2, 48].

Спираючись на багаторічний досвід роботи в школі, В.Сухомлинський зробив висновок, що „завдання вихователя – затверджувати чистоту, високу мрію про ідеальне. Без моральних орієнтацій на ідеал виховання підлітків не можливе. Небезпечний відрив з реальним життям, від „грішної землі”, але й не менш небезпечне й „приземленість” мрій про ідеал” [7, 57].

Перш за все, необхідно підкреслити, що видатний педагог розумів процес виховання як прагнення до ідеалу: „живого образу тієї людини, яка втілює в собі досконалі якості ідеального суспільства” [1, 5]. Ідеальний образ людини він називав „Справжньою людиною”. В ідеальному образі людини В.Сухомлинський вбачав наступні найважливіші якості: вміння цінувати й оберігати святині Вітчизни, суспільства і нації як уособленні цінності та ідеали своєї самосвідомості і свого серця; розуміння й переживання мети і сенсу життя, вміння поставити перед собою питання заради чого я живу – і дати на нього відповідь; як палку закоханість у життя, як діяльність в ім’я високих цілей; гармонійну єдність суспільного й особистого; багатство духовного світу, духовних потреб, запитів і інтересів; потребу людини в людині як в носії духовних цінностей; уміння сильно любити і також сильно ненавидіти; почуття людської гідності; прагнення до вдосконалення, до ідеалу; інтелектуальне багатство; постійне бажання збагачувати й розвивати свій розум, естетичне багатство; любов до праці; фізичну досконалість.

Для того, щоб моральний ідеал перетворився на реальність необхідно навчати людину правильно жити, правильно чинити, правильно ставитися до людей, до самого себе. Велику роль у вихованні учнів В.Сухомлинський відводив вчителю-вихователю. Він справедливо зауважував, що вчитель стає вихователем тільки тоді, коли оволодіє найтоншим інструментом виховання – наукою про моральність, етикою. Етика в школі – це практична філософія виховання.

Головна ідея педагогічної етики – зобов’язаність. В тому, як має бути, як треба, розкривається зміст добра. У внутрішній переконаності в тому, що я „повинен”, полягає тісний зв’язок етики як теорії моралі і етичної практики. В.Сухомлинський був впевнений в тому, що ідеї про зобов’язаність увійдуть в душу маленької людини і стануть її ідеалом тільки тоді, коли зобов’язаність буде стилем мислення, людських стосунків в колективі, стилем служіння суспільству. Ідея добра стане орієнтиром життєвої практики, самооцінкою вчинків, лише тоді, коли сенсом життя людини є прагнення до добра і непримиримість до зла. Виховання стає реальною силою лише тоді, коли є прагнення до ідеалу. Зміст етичного

виховання в школі, стверджував В.Сухомлинський, полягає в тому, що вихователь повинен формувати у дітей почуття прагнення до ідеалу.

Головне у вихованні полягає в тому, щоб виховати справжню Людину, навчити її жити, а це означає навчити бути зобов'язаним; вселити в душу вихованців мудрість життя; виховати високоморальних людей сучасного суспільства. Етичні норми нашої моралі необхідно вкладати в душі молодого покоління. Видатний педагог не тільки ставив таке завдання, але й знаходив засоби його реалізації.

Великого значення у своїй педагогічній діяльності, а пізніше в багатьох своїх працях В.Сухомлинський надавав громадянському вихованню. Під цим поняттям він розумів місце людини в суспільстві, громадянина в державі, ставлення індивіда до оточуючих і обов'язки перед ними, взаємодія і самореалізація особи в різних сферах суспільного життя (побутового, родинного, шкільного, суспільного, громадсько-політичного).

Одна з найтонших сфер духовного життя людини – вірність обов'язку людини перед людиною. Не може бути й мови про формування душі патріота, без вірності ідеям та ідеалам, якщо в дитинстві, підлітковому віці, ранній юності вихованець не віддавав сил своє душі для радості іншої людини. Завдання вихователя полягає в тому, щоб кожен вихованець уже в дитинстві набував морального досвіду зобов'язаності в глибоко особистих відносинах з іншою людиною.

Сенс нашого життя полягає в тому, що всі ми повинні. Кожна людина повинна суворо дотримуватися свого обов'язку перед людьми – це дійсно істина свобода.

Мудрість людської зобов'язаності полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо осмислити, де ти повинен, а де повинні тобі.

В усьому житті людини мудрим повелителем повинна бути зобов'язаність. Велике горе людського починається із-за буття обов'язків. Цю важливу мудрість повинні доносити вчителі. Слово вчителя має відкривати дитячій душі на зобов'язаність перед суспільством, перед людьми, перед батьками, перед народом, Батьківщиною.

В.Сухомлинський завжди намагався вкорінювати в душі свого вихованця віру в добро, в справедливість, людину, необхідність у самовіддачі, самопожертви оточуючим, у зобов'язаності перед суспільством.

Дитинолюбець наполягав на тому, щоб в кожній людині навчитися бачити в ній зерно добра і честі.

Видатний педагог наголошував неодноразово на обов'язки дітей перед батьками: „обов'язок дітей – платити батькам за їх турботи про тебе, за їх безмежну любов... платити тим же\6 турботами, любов'ю... обов'язок дітей перед батьками не можна виміряти ніякою мірою, не можна порохувати” [4, 55].

Провідним інструментом формування особистісних якостей дітей він вважав слово, особу вчителя, приклад батьків, колектив. Але, як відомо, не завжди ці чинники позитивно впливають на вихованців. Не дивлячись на

це, В.Сухомлинський, щиро стверджував: „Я вірю в могутню, безмежну силу слова вихователя. Слово – найтонший і найгостріший інструмент, яким ми, вчителі, повинні вміло торкатися сердець наших вихованців” [4, 7]. Слово лише тоді стає інструментом виховання, коли в нього вкладено зерно прагнення до морального ідеалу. Виховання словом, на думку видатного педагога, – найскладніше і найважче, що є в педагогіці.

Слово вчителя – це найнеобхідніший і найтонший дотик людини, яка впевнена в правильності, істинності й краси своїх поглядів, свого світосприйняття та світовідчуття, до серця людини, прагнучої бути кращою. Справжнє повноцінне виховання можливе лише за умов цих двох понять (дотик впевненості до прагнення стати краще). Дитина повинна бути вихованою, тому необхідно, щоб вона прагнула й намагалася бути кращою, змінювалася на краще. Виховання словом можливе лише там, де перед вихователем – вихована дитина (дитина, яка піддається впливу виховання). Найважливіше педагогічне завдання – це створення людської вихованості.

Творити людську вихованість є одна з найважливіших проблем. В.Сухомлинський вважав, що „вихованою дитину роблять: по-перше, щастя, радість, життєрадісне світосприйняття. Істина гуманність педагогіки полягає в тому, щоб оберігати радість, щастя, на яке має право дитина” [4, 8].

По-друге, виховуванню дитина стає за умови, що середовище, в якому вона спілкується з природою і людьми в дитячому та підлітковому віці, робить її серце неспокійним, тривожним, тендітним, легко вразливим, ніжним, відкритим, чуйним – йде мова про культуру почуттів, про високу розвинену можливість „бачити людину” перед собою, брати близько до серця її радості і прикрасі, тривоги і невпевненість.

По-третє, людину робить вихованою глибока віра в іншу людину. Перш ніж для дитини стане святиною, непорушною істиною моральний принцип, правило, норма, – вона має відчувати, образно кажучи, свою руку в руці того, кого цінує, ким захоплюється і одухотворяється як прикладом моральності.

Поряд з кожним вихованцем має стати яскрава, неповторна особистість, – саме завдяки цьому слово вихователя стає могутнім і тонким інструментом в його руках. Звичайно, це перш за все, батько, мати, старший брат чи сестра.

Слово етичного повчання має силу в устах вихователя лише тоді, коли він має моральне право повчати. Не треба бути якимсь янголом, щоб мати право повчати справжню Людину; треба самому бути людиною, бути істиною Людиною – жити правильно, любити людей, високо охороняти свою гідність патріота, громадянина, трудівника.

По-четверте, вихованою людину робить краса, точніше духовне життя в світі прекрасного. Етичне виховання, творіння справжньої Людини – це поклик бути прекрасним. До цього поклику людина стає відкритою, якщо її одухотворяє етичний ідеал, тому що і етичний ідеал сам по собі – найвища людська краса. Духовне життя в світі прекрасного – це відчуття,

сприймання, створення і збереження краси в оточуючому середовищі – в природі, в людських взаємостосунках, особливо в духовній сфері.

І тому В.Сухомлинський підкреслював, що „Влада вихователя як творця дитячої радості саме і полягає в тому, щоб відчинити маленькій людині віконце у світ прекрасного” [4, 11].

Визначаючи цю найважливішу проблему, великий Дитинолюбець – Сухомлинський підкреслював: „свій ідеал я бачу в тому, щоб буквально кожна дитина побачила прекрасне, зупинилася перед ним у захопленні, зробила прекрасне часткою свого духовного життя, відчула красу слова і образу” [4, 11].

Відкриття прекрасного вносить в юну душу витончену можливість бути мужнім і великодушним, добрим і сердечним.

Людина не може бути вихованою, якщо в роки дитинства вона не захоплюється красою духу людського.

Виховання справжньої Людини – це одухотворення красою людського духу. Велике це мистецтво і велика педагогічна мудрість уміти говорити своїм вихованцям про красу людського духу.

Виховувати дітей необхідно так, щоб з малих літ їх серця були осяяні яскравим світлом духовної краси, тоді їх серця будуть чистими і тонкими до етичного повчання, на сторожі вчинків вихованців завжди буде стояти совість.

І тільки систематичне, постійне, безперервне виховання дозволяє виховати здатність дитини бути вихованою.

В.Сухомлинський мудро зауважував, що ми народжуємося людиною. А Людиною ми стаємо. І це дійсно так, тому що „... справжня Людина виражає себе в переконаннях і почуттях, волі і прагненнях, в ставленні до людей і до самого себе [4, 13].

Загальною метою виховання в працях В.Сухомлинського – є всебічний і гармонійний розвиток дитини.

Висновки. Ніни, спираючись на глибинні національно-виховні традиції народу, поступово відроджується національна система виховання, яка враховує такі особливості сьогодення, як перехід України до ринкових відносин, відродження всіх сфер життя українського суспільства і процес розбудови незалежної держави. В її основі – український виховний ідеал.

Головна мета національного виховання на сучасному етапі – передання молодому поколінню, соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду, багатства духовної культури народу, на основі цього формуються особистісні риси громадянина України (національної самосвідомості, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, фізичної, екологічної культури), розвиток індивідуальних здібностей і талантів.

Література

1. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1994. – 364 с.
2. Гуманізація навчально-виховного процесу: Зб.наук.праць. /За заг.ред. Легенького Г.І. та Сипченка В.І. – Вип. VI. Слов’янськ: ІЗМН–СДП, 1999. – 349 с.

3. Сухомлинский В.А. Верьте в человека. – М.: Мол.гвардия, 1960. – 112 с.
4. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – К.: Рад.шк., 1975. – 235 с.
5. Сухомлинський В.О. Людина неповторна. – К.: Молодь, 1962. – 209 с.
6. Сухомлинський В.О. На нашій совісті людина //Сухомлинський В.О. Вибр.тв.; В 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад.шк., 1977. – С.203–217.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості //Вибр.тв.; В 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад.шк., 1977. – С.255–269.
8. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. – М.: Мол.гвардия, 1971. – 336 с.
9. Шпиталь І. Перечитаймо Сухомлинського, осмислюймо Сухомлинського, впроваджуємо ідеї Сухомлинського //Освіта України. – 2006. – 17 листопада. – С. 65.

Паршикова Е.А.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ПРИРОДОСООБРАЗНОСТИ В ОБУЧЕНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Современное обучение иностранному языку строится на основе принципов личностно ориентированного образования, целью которого является развитие личности учащегося, поддержка её индивидуальности, удовлетворение образовательных, культурных, жизненных потребностей и запросов (Е.И.Бондаревская).

Принципы обучения отражают фундаментальные закономерности учебного процесса, на основе которых осуществляется управление учебной деятельностью учащихся. Дидактическим принципам как одной из важнейших категорий обучения посвящено множество публикаций как отечественных, так и зарубежных учёных (А.Дистервег, Я.А.Коменский, Дж.Локк, К.Д.Ушинский, А.М.Алексюк, М.А.Данилов, И.Я.Лернер, М.М.Скаткин и др.). А.Я.Савченко выделила с учётом специфики начальной ступени образования необходимую и достаточную группу принципов обучения учащихся начальной школы (НШ): принципы всестороннего развития личности, целостности воздействия учебно-воспитательного процесса, научности, доступности, систематичности, наглядности обучения, последовательности и перспективности, природосообразности организации обучения, взаимосвязи обучения и развития, дееспособности результатов обучения [1, с.81-92].

Целью нашей статьи является обоснование актуальности ориентации обучения иностранному языку (ИЯ) учащихся НШ на дидактический принцип природосообразности и демонстрация примеров его реализации в разрабатываемой нами коммуникативно-игровой методике обучения ИЯ младших школьников.

Принцип природосообразности, значение которого в обучении и воспитании раскрыл в «Великой дидактике» Я.А.Коменский, означает «отношение к человеку как к части природы, опору на его природные силы и создание для его развития условий, почерпнутых из природы» [2, с.44]. Этот принцип является фундаментальным принципом философии антропологизма, подчёркивающей генетический приоритет природы

относительно развития человека. Антропологический подход к обучению обеспечивает совершенствование природы человека и «лёгкое» обучение в том случае, если его содержание определяется, как отмечал Дж.Дьюи, на основе учёта потребностей и способностей учеников. На протяжении веков учёные рекомендуют доверять природным процессам развития ребенка и согласовывать воспитательный и учебный процесс с опытом, особенностями и возможностями учеников (А.Маслоу, Й.Песталоцци, Ж.Пиаже и др.).

В отечественной дидактике принцип природосообразности рассматривается как подчинение содержания, методов, режима обучения природе ребенка и, одновременно, как своевременная ориентация педагогов на сензитивные периоды детей определенного возраста к конкретным видам деятельности и воздействиям [1, с. 84].

Таким образом, принцип природосообразности обуславливает, прежде всего, уточнение целей, задач, содержания, методов и приёмов обучения ИЯ в НШ в соответствии с возрастными особенностями и возможностями познавательного развития младших школьников, а также с теми способностями и способами усвоения языка, которыми наделила природа этих учеников в сензитивный для овладения ИЯ период. Например, такие благоприятные предпосылки к усвоению языка, как пластичность артикуляционного аппарата, высокая слуховая дифференциальная чувствительность, способность к точной имитации, склонность к подражанию дают основание для выделения в качестве целевой доминанты обучения ИЯ младших школьников задачи формирования фонологического компонента иноязычной коммуникативной компетенции.

Современное обучение ИЯ в НШ, провозглашающее принцип природосообразности одним из основных [3, с.38], опирается в значительной степени на произвольные процессы внимания и запоминания, на интуитивное понимание и переживание, эмоции и воображение младших школьников, использует «ребенко-ориентированные» технологии, в частности, дидактические игры. Поскольку оптимальным вариантом овладения ИЯ является, как известно, изучение языка в естественном языковом окружении, в методической науке и практике обучения постоянно предпринимаются попытки «приблизить» учебный процесс «к условиям управляемого овладения детьми языком в естественной языковой ситуации» [4, с.39]. Н.Д.Гальскова и З.Н.Никитенко предлагают расширять «границы» учебного времени и увеличивать объём практического использования языка как средства общения, «выходить» за пределы классной комнаты, организовывать контакты с зарубежными сверстниками, повышать мотивацию учащихся, в частности, за счет организации процесса изучения ИЯ в контексте игровой и познавательной деятельности.

С учетом выявленной психолингвистами схожести механизмов, динамики и последовательности усвоения ИЯ младшими школьниками и родного языка детьми [5] в природосообразном обучении ИЯ в НШ

целесообразно воссоздать образцы естественного усвоения языка детьми. Использование в обучении ИЯ «почерпнутых из природы» (Я.А.Коменский), типичных для естественного овладения родным языком видов деятельности может обеспечить его экономичность, т.к. в психологии доказано, что обучение на основе *привычных видов* деятельности значительно облегчает процессы усвоения и переработки знаний (М.Пресслей). Поэтому обучение в НШ, в частности и ИЯ, следует начинать с организации промежуточной учебно-игровой деятельности (А.Л.Венгер, О.М.Грединарова, Д.Б.Эльконин, С.Г.Якобсон), обеспечивающей адаптацию и постепенное формирование учебной деятельности. С целью моделирования на уроках по ИЯ в НШ естественных процессов усвоения ИЯ мы разработали концепцию коммуникативно-игрового обучения ИЯ в НШ, нацеленной на эффективное деятельностное, личностно-ориентированное формирование у младших школьников умений элементарного иноязычного общения, их воспитание и развитие посредством общения в игре [6]. Согласно концепции обучение ИЯ учащихся НШ реализуется в коммуникативно-игровой деятельности. Под коммуникативно-игровой деятельностью мы понимаем интегрированную деятельность, которая моделирует в учебных условиях процесс естественного овладения ИЯ младшими школьниками и создаёт за счёт игрового компонента мотивационную, содержательную и процессуальную основу иноязычной коммуникации учеников.

В нашей работе игровая деятельность рассматривается в широком смысле как предметная деятельность детей, сопровождаемая их речью, общением. Она включает детские виды деятельности с так называемым игровым элементом (К.А.Родкин), обеспечивающим игровую мотивацию иноязычного общения младших школьников. Разработанная нами на основе учёта игрового элемента классификация позволила выделить пять групп способов организации коммуникативно-игровой деятельности (КИД) учащихся НШ на уроках ИЯ:

- 1) с элементом соревнования: игры, конкурсы, викторины;
- 2) с элементом загадывания: шарады, загадки, кроссворды;
- 3) с элементом перевоплощения: игры-пантомимы, скетчи, инсценировки, ролевые игры;
- 4) с элементом художественного исполнения: считалки, скороговорки, рифмовки, стихотворения, песни;
- 5) с элементом сюжетной организации: сказки, легенды, басни, истории и т.п.

В процессе исследования (анкетирования учащихся НШ, бесед с учителями ИЯ, наблюдений за учебным процессом) нами были выделены в качестве оптимальных способов организации КИД дидактические игры, сюжетные истории и рифмованные тексты. Эти природосообразные приёмы обучения обеспечивают достаточный объём иноязычного речевого опыта младших школьников благодаря как значительному удельному весу речевой деятельности на ИЯ, так и возможности мотивированного

многократного повторения ними иноязычных речевых действий. Так, например, в игре каждое второе игровое действие сопровождается, согласно Г.М.Ляминой, речью, хоровое пение и декламирование, слушание и понимание сюжетных историй позволяет включить в речевую деятельность одновременно всех учащихся класса, а многократное повторение коммуникативно-игровых действий приносит учащимся этого возраста удовольствие. Кроме того, такие приемы обеспечивают связь языкового и сенсорного развития детей, естественный путь речевого развития от чувственного восприятия слова, предметной деятельности, способствующей интериоризации материальных действий с конкретными предметами к расширению представлений, формированию лингвистических понятий, осознанию языковых закономерностей. Применение дидактических игр в обучении ИЯ в НШ даёт возможность учащимся овладевать иноязычным материалом и навыками его использования в процессе увлекательной деятельности за счёт мотивированного многократного повторения речевых действий. Дидактические рифмованные тексты обеспечивают контекстное введение и запоминание языковых и речевых единиц на основе поэтического и музыкального ритма. Усвоенные лексические единицы и речевые блоки учащиеся используют в новых ситуациях общения. Такие готовые речевые единицы служат учащимся, по образному выражению А.Пельтцер-Карпф, островками надёжности, своеобразным трамплином в коммуникацию [5]. Дидактические сюжетные истории расширяют речевой опыт учащихся НШ, способствуют формированию навыков и умений аудирования, контекстной догадки и т.п.

Поддержку и усиление действия природных механизмов овладения ИЯ учащимися НШ может обеспечить моделирование естественной последовательности усвоения языка детьми-носителями ИЯ. Результаты зарубежных экспериментальных психолингвистических исследований свидетельствуют о том, что внешнее воздействие в наибольшей степени способствует овладению учащимися иноязычным материалом в том случае, если оно совпадает по времени с моментом его интуитивного усвоения ребенком (S.W.Felix, W. Maier). Такой феномен связан, в частности, с явлением интроцепции, открытым В.Штерном в рамках его теории конвергенции, учитывающей воздействие как наследственности, так и среды на саморазвитие ребенка. В соответствии с ним ребёнок старается взять из обучения то, что соответствует его склонностям и ставит барьер тому влиянию среды, которое противоречит его возможностям, интересам, потребностям и наклонностям. С точки зрения В.Штерна фрустрация, возникающая в результате конфликта между внутренним (природными возможностями и наклонностями ребенка) и внешним (обучающим влиянием среды) задерживает овладение учащимися новыми знаниями и опытом. Это является одним из оснований для выдвигания нами в качестве основных принципов отбора учебного материала для обучения ИЯ в НШ принципа учета потребностей и интересов младших школьников, а также принципа учета их когнитивного развития. Игнорирование принципов

отбора учебного материала в соответствии с возрастными возможностями и потребностями младших школьников и несоблюдение последовательности естественного усвоения языка может привести к возникновению у них комплекса приобретённой беспомощности. Известное из психологии явление приобретённой или выученной беспомощности (М.Селигман) является проявлением защитного торможения, которое возникает у учащихся в тех случаях, когда им предлагают задачи, несовместимые с их возможностями. Такая беспомощность вызывает эмоциональные расстройства (депрессия, невротическая тревожность и т.п.), которые могут привести к обострению кризиса семи лет у учащихся НШ. Угрозой для результативности дальнейшего изучения ИЯ в НШ является тенденция синдрома приобретённой беспомощности к генерализации. Она означает, что дети, не справившиеся с поставленными перед ними задачами, становятся беспомощными и отказываются даже от попыток решать любые другие задачи.

Опираясь на природные способности младших школьников, на созревающие функциональные системы, необходимо одновременно компенсировать недостаточный уровень их развития и одновременно способствовать дальнейшему развитию познавательных процессов с помощью специальных стратегий. Управление природосообразным обучением заключается в сохранении постоянного баланса между требованиями к обучению и поддержкой учащегося [7]. Поэтому в условиях ограниченного количества учебных часов ИЯ в НШ и связанного с этим отсутствия достаточного иноязычно-речевого опыта младших школьников управление процессом естественного овладения ИЯ должно, как отмечает Л.Н.Черноватый, тщательно регулироваться [8, с. 23].

Таким образом, результаты психолингвистических исследований подтверждают целесообразность реализации обучения ИЯ учащихся НШ на основе принципа природосообразности. Это означает, что определение целей, содержания, методов и приёмов обучения ИЯ в НШ зависит в значительной степени от тех особенностей и возможностей развития и усвоения языка, которыми природа наделила учащихся младшего школьного возраста. В этой связи коммуникативно-игровое обучение ИЯ учащихся НШ, моделирующее процесс естественного овладения языком детьми за счёт дидактических игр, рифмованных текстов, сюжетных историй и других природосообразных приёмов, представляется нам перспективным направлением методики преподавания ИЯ в НШ.

Литература

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підр. для студ. пед. фак. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
2. Подласый И.П. Педагогика начальной школы: Учеб. пособие для студ. пед. колледжей. – М.: М.: ВЛАДОС, 2001. – 400 с.
3. Бим И.Л. Новый УМК по немецкому языку для II класса общеобразовательных учреждений // Иностранные языки в школе. – 2003.- №2. – С.34-42.

4. Гальскова Н.Д., Никитенко З.Н. Теория и практика обучения иностранным языкам. Начальная школа: Метод. Пособие. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 240 с.
5. Peltzer-Karpf A. Die Dynamik des frühen Fremdsprachenerwerbs / A.Peltzer-Karpf; R.Zangl. – Tübingen: Narr, 1998. – 187 S.
6. Дручків Н.Ю., Паршикова Е.А. К концепции коммуникативно-игровой методики раннего обучения иностранному языку в новом учебном комплексе «Deutsch im Spiel» для первого класса общеобразовательной школы // Иноземні мови. – 1998. - № 3. - С.33-35.
7. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners / Cambridge Language Teaching Library. – Cambridge: University Press, 2003. – 258 p.
8. Черноватый Л.М. Основы теории педагогической грамматики иностранной речи: Автореф. дис. ... докт. пед. наук. – К., 1999. – 32 с.

Стельмах Н.В.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ

У статті з'ясовано сутність пізнавальної активності, визначено прийоми розвитку мотивів навчання та педагогічні умови розвитку пізнавальної активності школярів.

Ключові слова: пізнавальна активність, мотиви навчання, педагогічні умови.

Пріоритетним завданням сучасної школи є – забезпечення реалізації програми особистісно-зорієнтованого навчання. Головним у навчальному процесі стає переорієнтація з пасивних форм навчання на активну творчу працю як учнів, так і вчителів.

Проблема пізнавальної активності, засоби і методи активізації навчальної діяльності учнів – одна з важливих проблем педагогіки. Цій темі присвячені численні дослідження: теорія поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін, Н.Ф. Талізін), розвиток пізнавальних інтересів (Г.І. Щукіна), роль мотиваційних процесів у навчальній діяльності (А.К. Маркова, Т.І. Шамова) та ін.

Проаналізувавши цілий ряд наукових досліджень, присвячених даній проблемі, можна стверджувати, що не існує єдиного підходу до визначення сутності та специфіки пізнавальної активності.

У психологічних і педагогічних дослідженнях 50-70-х років визначення “пізнавальна активність” перш за все науковці характеризують із точки зору позиції учня в пізнавальній діяльності.

Так, Ф.І.Харламов пізнавальну активність трактував як “інтенсивну аналітико-синтетичну мисленнєву діяльність учня в процесі вивчення навколишнього світу...” [7, с.7].

А.Г.Маркова пізнавальну активність розуміє як “всі види активного ставлення до навчання як пізнання...” [2, с.45].

Суб'єктність як категоріальне явище є значущою характеристикою трактування пізнавальної активності 70-80-х рр.

Так, І.С. Якиманська відмічає, що “розумова активність” визнається особистим, пристрасним ставленням учня до знань, які він засвоює [10, с.58]. Особисте, пристрасне ставлення і характеризує суб’єктну позицію учня.

Г.І. Щукіна розглядає пізнавальну активність як “цінне і складне особистісне утворення школяра”, яке “виражає особливий стан школяра і його ставлення до діяльності” [9, с.18]. Тут також присутнє посилання на суб’єктне начало у пізнавальній діяльності: “Якщо діяльність являє собою єдність об’єктно-суб’єктних якостей, то активність – належність людини, і в більшій мірі суб’єкта діяльності” [9, с.18].

Із поданим трактуванням пізнавальної активності перегукується визначення Т.І. Шамової: “Активність у навчанні ... не просто діяльнісний стан школяра, а ... якість цієї діяльності, в якій проявляється особистість учня з його ставленням до змісту, характеру діяльності і бажанням мобілізувати свої морально-вольові зусилля на досягнення навчально-пізнавальної мети” [8, с.54].

Дане визначення ми вважаємо найбільш повним, тому що в ньому відображені не тільки психологічні аспекти пізнавальної активності (діяльнісний стан, якість цієї діяльності), але й соціальний (особистість учня і його ставлення до змісту і характеру діяльності), а також названі засоби, які активізують пізнавальну діяльність: інтерес, розвиток мотиваційної сфери, вольових якостей.

Мета статті: визначити та розкрити педагогічні умови активізації пізнавальної активності школярів.

Активізація пізнавальної діяльності передбачає стимуляцію, заохочення, підбадьорювання, підсилення процесу пізнання.

Велику роль у розвитку пізнавальної активності відіграють мотиви. Формування мотивації навчання – це перша сходинка в процесі розвитку пізнавальної активності.

Мотиви – це внутрішні збудники, це – опредмечені потреби. Мотиви – це те, що збуджує людину до діяльності, заради чого вона виконується. “Діяльність без мотиву не буває”, – підкреслює видатний психолог О.М. Леонтьєв. До мотивів відносяться потреби, емоції, установки, ідеали, заохочення.

Значення мотивації у навчанні полягає в тому, що вона зосереджує увагу учня, збуджує його пізнавальну активність, стимулює його діяльність, надихає на творчість, додає сил, упевненості, сприяє розвитку духовних і фізичних сил учня.

Проблема мотивації навчальної діяльності глибоко розроблена у працях Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, П.Я. Гальперіна, Л.М. Добриніна, О.Г. Ковальова, Г.С. Костюка, А.К. Маркової, Л.М. Матюшкіна, М.І. Алексєєвої та ін.

У мотивації навчання визначаються головні групи мотивів:

1. Пізнавальні мотиви, пов’язані зі змістом учбової діяльності і процесом її виконання, тобто закладені в самому процесі навчання.

2. Соціальні мотиви, які пов'язані з різноманітними соціальними взаємодіями школяра з іншими людьми [1; 2].

Саме ці мотиви є стимулом особистісного розвитку особистості і викликають в учнів інтерес до навчання, активізують мисленнєву активність. Прийомами розвитку соціальної мотивації є: встановлення відносин співробітництва між учителем і учнями; залучення учнів до колективних форм роботи; прилучення дітей до оцінної діяльності; доцільне застосування заохочення і покарання; створення ситуації успіху для кожного учня; конкретизація цілей уроку; створення для учнів ситуації вибору (рівнів труднощів завдань, видів діяльності, навчальної групи і т.п.) та інші.

До прийомів розвитку пізнавальної мотивації можна віднести: зв'язок матеріалу з життям, із досягненнями науки і техніки; показ недостатності наявних знань; створення проблемних ситуацій; використання художньої і науково-популярної літератури, витворів мистецтва; екскурси в історію; використання порівнянь, цікавих прикладів, дослідів; пізнавальні ігри, дискусії тощо.

Видатний вітчизняний педагог В.О. Сухомлинський вважав, що формування пізнавальної активності особистості пов'язане також із вихованням самостійності, ініціативи, сумлінності, сили волі та інших рис характеру дитини, оскільки активність як риса людини припускає, що учень стає суб'єктом діяльності і керує своїм особистим розвитком із урахуванням загальнолюдських цінностей, вимог суспільства.

Аналіз його педагогічної спадщини дозволив визначити ряд педагогічних умов стосовно збудження, підтримки та розвитку інтересу до навчання та пізнавальної активності:

1. Розвивати у дітей раннього віку допитливість, спостережливість, інтерес до оточуючого світу.

В.О. Сухомлинський писав, що допитливість – це вічна якість людини. Де немає допитливості – немає і школи. Інтелектуальна байдужість, убогість інтелектуальних емоцій притупляє інтерес, жагу до знань і як результат – пізнавальну активність.

2. Розвивати й удосконалювати в дітей техніку читання.

Читання, на думку видатного педагога – це віконце, через яке діти бачать і пізнають світ і самих себе. Воно відкривається перед дитиною лише тоді, коли поряд із читанням, одночасно з ним і навіть раніше, розпочинається копітка робота над словом, яка повинна охоплювати всі сфери активної діяльності дитини – працю, гру, спілкування з природою, музику, творчість [5].

Без високої культури читання не буде справжньої розумової праці.

3. Велику увагу приділяти розвитку мисленнєвої діяльності, самостійності думки школярів.

Сухомлинський В.О. переконаний у тому, що майстерність учителя полягає в умінні вчити дітей думати. Уся методика Василя Олександровича спрямована на пробудження у дітей праці думки. Важливу роль у цьому

процесі він відводить почуттям та емоціям, оскільки емоційна радість – це і є “емоційне пробудження розуму”. Радісні хвилювання приносить не сам матеріал, а виконана учнем робота, маленька перемога над собою. “Джерело бажання вчитися – в самому характері розумової праці дитини, в емоційному забарвленні думки, в інтелектуальних переживаннях” [5, с. 56].

Думка на уроці з’являється у дітей тоді, коли вдало підібраними запитаннями вчитель викликає в учнів потребу відповісти на питання.

Розвитку мисленнєвої діяльності, за переконанням В.О. Сухомлинського, сприяє виконання дітьми творчих завдань: “Якщо не дати дитині робити щось творче, то вона взагалі не стане навчатися” [3, с.72].

Зусилля вчителя повинні бути спрямовані на розвиток конкретно-образного і абстрактного мислення. Для цього вчитель спонукає дітей до аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення, узагальнення, висновків, установленню причинно-наслідкових зв’язків.

Велику роль у розвитку мисленнєвої діяльності Василь Олександрович відводить методам навчання, серед яких виділяє спостереження, гру, дискусію, бесіду, проблемне навчання, коли комплекс різноманітних прийомів пробуджує думку, розвиває пізнавальну активність. Разом із цим він підкреслював, що всі діти талановиті, але необхідно здійснювати індивідуальний та диференційований підходи, оскільки в кожній дитини думка розвивається своєрідними шляхами, кожний розумний і талановитий по-своєму [6].

4. Забезпечити в учнів відчуття руху вперед, переживання успіху в навчанні.

Щоб учень хотів учитися, він повинен уміти вчитися. “Невміння працювати породжує небажання, небажання – лінощі”. Тому розвитку навчальних умінь та навичок В.О. Сухомлинський приділяв велику увагу. Спираючись на власний педагогічний досвід, він стверджував, що у дітей з’являлося бажання вчитися і розвивалася пізнавальна активність по мірі розвитку та формування в них уміння вчитися.

Навчальні уміння – одна із заповорок успіху в навчанні.

Успіх є регулятором ставлення до навчальної діяльності в цілому і пізнавальної діяльності зокрема. Василь Олександрович стверджував, що навіть одне переживання успіху може докорінно змінити самопочуття дитини, різко змінити ритм і стиль її діяльності, її взаємовідносини з оточуючими.

“Дати дітям радість праці, радість успіху в навчанні, пробудити в їхніх серцях почуття гордості, власної гідності – це перша заповідь виховання. В наших школах не повинно бути нещасних дітей – дітей, душу яких гнітить думка, що вони ні на що не здатні. Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, яке дає енергію для подолання труднощів, викликає бажання вчитися” [5, с. 142].

Поживним повітрям для слабкого вогнику жаги знань є тільки успіх дитини в навчанні, тільки горде усвідомлення переживання тієї думки, що вона робить крок уперед, підіймається крутою сходинкою пізнання [4].

Успіх – це емоційне переживання, а емоції успіху є потужним фактором активізації навчальної діяльності. Успіх дає відчуття душевного комфорту, вселяє впевненість у своїх силах, сприяє досягненню мети, формує почуття власної гідності, що є першоосновою формування особистості.

Успіх у навчанні позитивно впливає на емоційні відносини з батьками, з вчителями, однокласниками, а також між батьками і вчителями; на активне ставлення до процесу пізнання.

5. Створювати інтелектуальний фон.

Інтелектуальний фон – це висока інтелектуальна активність учнів, зацікавленість, проявлення інтересу, жаги до знань.

“Інтерес до навчання, загальний розвиток учня неможливий, якщо в класі немає багатого інтелектуального фону – постійного обміну знаннями, якщо програмний матеріал не лягає на велику кількість матеріалу позапрограмного” [3, с. 72].

У кожного учня, на думку В.О. Сухомлинського, повинний бути улюблений предмет, у кожного вчителя повинні бути учні, яким даються додаткові завдання. Це і створює інтелектуальний фон класу, розвиває інтерес до знань, пізнавальну активність.

6. Об’єктивно, справедливо, заслужено оцінювати результати пізнавальної діяльності учнів.

“Оцінка лише тоді стає стимулом, який збуджує до активної розумової праці, коли відносини між учителем і дитиною побудовані на взаємній довірі й доброзичливості” [4, с. 105].

Об’єктивна оцінка – це один із тонких інструментів виховання та розвитку інтересу до пізнання.

7. Ставитися до дітей з повагою, любов’ю, бути зацікавленим в успіхах, мати авторитет.

Найголовнішою рисою педагогічної культури, писав Василь Олександрович, повинне бути відчуття духовного світу кожної дитини, здібність приділити кожному учневі стільки уваги і духовних сил, скільки необхідно для того, щоб він відчув, що про нього турбуються, йому допомагають.

“Навчання – не механічна передача знань від учителя до дитини, а перш за все людські відносини. Ставлення дитини до знань, до навчання у великій мірі залежить від того, як вона ставиться до вчителя” [5, 144].

Усі ці педагогічні умови, визначені В.О. Сухомлинським, взаємопов’язані. Досвід переконує, що тільки за умови дотримання усіх вимог, ефективно збуджується і розвивається інтерес до навчання та пізнавальна активність учнів.

Пізнавальна активність учнів є важливим засобом поліпшення і показником ефективності навчально-виховного процесу школи, тому що вона:

а) стимулює розвиток самостійності учнів, їхній творчий підхід до оволодіння змістом освіти;

б) спонукає вчителів до самоосвіти, пошуку шляхів досягнення високих результатів навчання, оскільки являє собою своєрідний показник педагогічної майстерності вчителя, його вміння організувати пізнавальну діяльність;

в) забезпечує сприятливий мікроклімат для учня в сім'ї, колективі.

Ми розглянули ряд педагогічних умов, що сприяють розвитку пізнавальної активності школярів. Але ця проблема ще далеко не вичерпана. Потребують подальшого вивчення погляди В.О. Сухомлинського щодо розвитку інтересу до навчання та розвитку пізнавальної активності.

Література

1. Алексеева М.І. Мотиви навчання учнів. – К.: Рад. школа, 1974. – 120 с.
2. Маркова К.А. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.
3. Сухомлинский В.А. О воспитании / Сост. и авт. вступ. очерков С. Соловейчик. – 6-е изд. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.
4. Сухомлинский В.А. – М.: Издательский дом Шалвы Амонашвили, 1997. – 224 с. – (Антология гуманной педагогики).
5. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – К.: Радянська школа, 1972. – 274 с.
6. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа. – М.: Просвещение, 1979. – 396 с.
7. Харламов И.Ф. Активизация учения школьников. – Минск, 1975. – 207 с.
8. Шамова Т.И. Активизация учения школьников. – М.: Педагогика, 1982. – 208 с.
9. Шукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе. – М., 1986. – 144 с.
10. Якиманская И.Р. Развивающее обучение. – М.: Педагогика, 1979. – 144 с.

ЗМІСТ

СПАДЩИНА ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Богуш А.М.	3
АЗБУКА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Кузь В.Г.	9
ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Бондар Л.С.	14
В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ	
Філімонова Т.В.	18
ПОЧАТКОВА ШКОЛА ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	
Петренко О.Б.	24
ГЕНДЕРНА КОМПОНЕНТА ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Пшеничний М.В.	31
ПІДГОТОВКА СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРАЦІ ЯК УМОВА ГРОМАДСЬКОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО	
Кобельська О.М.	35
ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА У ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)	
Лобода С.М.	40
ГУМАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	
Литвиненко С.А.	47
АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ В.СУХОМЛИНСЬКОГО В СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	
Пащенко В.О.	52
ПРОБЛЕМИ РЕЛІГІЇ, ЦЕРКВИ, ВИХОВАННЯ МОЛОДІ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО	

Авдіяниц Г.Г., Панасенко Е.А.	60
ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМИ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ХХ СТ.	
Проценко Н.В.	66
ПРОБЛЕМА МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Кітова О.А., Стешенко В.В.	74
ПРОДУКТИВНА ПРАЦЯ УЧНІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	
Євтухова Т.А.	80
ПОГЛЯДИ В.СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА РОЗРОБКИ КУРСУ „МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ПЕДАГОГІКИ”	
Грицай Ю.О.	89
В.О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ПРОБЛЕМУ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ ШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯНИНА	
Омельченко С.О.	94
ЗДОРОВ’Я ДИТИНИ ТА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ПІДЛІТКА – ДОМІНАНТНА УМОВА РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (З ДОСВІДУ РОБОТИ РАЙГОРОДОЦЬКОЇ ЗОШ І–ІІІ СТ.)	
Кривошеєва Г.Л.	102
ПРОБЛЕМИ ВАЛЕОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО	
Заліток Л.М.	105
КНИЖКА У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО)	
Рукасов В.І., Калмиков Г.В.	117
ПЕДАГОГІЧНО-ТВОРЧА СПАДЩИНА В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО – ДЖЕРЕЛО ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ	
Спічка А.Г., Касьянова Г.О.	125
ВПЛИВ ЗНАТЬ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УЧНІВ (З ПОГЛЯДУ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО)	

Філіпішана І.	128
ВИХОВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Щолок О. Б.	133
ПРОБЛЕМА САМООСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО	
Кічук Я.В.	138
ТВОРЧА СПАДЩИНА В. СУХОМЛИНСЬКОГО І ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ ЯК ОСОБИСТІСНО- ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА	
Коваленко Є.І.	144
АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Онипченко О.І.	150
ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ ТА АДАПТАЦІЇ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ШКОЛИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Сараєва О.В.	154
ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Бойко Я.В.	158
УМСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ НАСЛЕДИЯ ВАСИЛИЯ АЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСКОГО	
Внукова І.П.	164
ІДЕАЛ ЛЮДИНИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.СУХОМЛИНСЬКОГО	
Паршикова Е.А.	169
РЕАЛИЗАЦІЯ ПРИНЦИПА ПРИРОДОСООБРАЗНОСТІ В ОБУЧЕННІ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЇ ШКОЛИ ІНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	
Стельмах Н.В.	174
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ	

ГУМАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Науково-методичний збірник

(Випуск XXXVII)

Відповідальний за випуск:

Чуйко С.М., кандидат фізико-математичних наук, доцент,
проректор з наукової роботи СДПУ

Статті друкуються в авторській редакції.

Матеріали зверстано з дискет, наданих авторами публікацій.
Відповідальність за допущені помилки та неточності несуть автори публікацій.

Макет і верстка – *Черкашина Л.А.*

Видавничий центр СДПУ,
84116, м. Слов'янськ, вул. Генерала Батюка, 19.

Адреса редакції: 84116, м.Слов'янськ, вул.Генерала Батюка, 19.
Слов'янський державний педагогічний університет, кафедра педагогіки.
Тел.: (06262) 3-98-16
Електронна адреса: nauka 2004 @ rambler.ru

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Згідно з постановою президії ВАК України № 7–05/1 від 15.01.2003 року „про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України” до друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи:

- **анотація;**
- **ключові слова;**
- **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз** останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;
- **література.**

Структурні елементи мають бути надруковані напівжирним шрифтом.

Текст має бути уважно вичитаний і перевірений.

Статті подаються повністю підготовленими до друку в одному екземплярі з додатком дискети. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, rtf), шрифт 14 TNR на папері формату А 4 береги: верхнє, нижнє, праве, ліве – 3 см, верхній і нижній колонтитули – 1,25 см.

На окремому папері подається довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові, звання, посада, місце роботи, адреса, телефони.

Збірник надсилається поштою накладною платою.

ПРЕЗИДІЯ ВИЩОЇ АТЕСТАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ УКРАЇНИ

постанова

10 листопада 1999 р.

№ 3-05/11

м. Київ

Відповідно до постанови президії ВАК України від 13.01.1999 № 1-02/1 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук», враховуючи п. 7 постанови президії ВАК України від 10.02.1999 № 1-02/3 «Про публікації результатів дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та їх апробацію», а також на підставі рекомендацій експертних рад президія Вищої атестаційної комісії України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

Затвердити Перелік № 3 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (додається).

Додаток до постанови президії ВАК України від 10 листопада 1999 р. № 3-05/11.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ ЗБІРНИКИ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Гуманізація навчально-виховного процесу (Інститут змісту і методів навчання, Слов'янський державний педагогічний університет, Міністерство освіти і науки України).

Видавничий центр «Маторін»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДЦ №74, видане Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України від 10.02.2004 р.

Підписано до друку 06.09.2007 р.
Формат 60×84 1/16. Ум. др. арк. 11,4.
Зам. № 375. Тираж 200 прим.

84116, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19.
Тел./факс (06262) 3-20-99; тел. (0626) 66-53-56